

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN
PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

Centrum voor Psychotherapie en Dieptepsychologie

**GEZINSONDERSTEUNENDE PLEEGZORG ALS SOCIALE STEUN
VOOR KINDEREN UIT KANSARME GEZINNEN?**

Exploratief onderzoek naar hun beleving van gezinsondersteunende pleegzorg,
vanuit het perspectief van sociale steun.

Verhandeling aangeboden tot
het verkrijgen van de graad van
Licentiaat in de Psychologie
door
Annemie Winters

o.l.v. Prof. Dr. Jozef Corveleyn
in samenwerking met Mevr. Lieve Vanhee

Annemie Winters, Gezinsondersteunende pleegzorg als sociale steun voor kinderen uit kansarme gezinnen? Exploratief onderzoek naar hun beleving van gezinsondersteunende pleegzorg vanuit het perspectief van sociale steun.

Verhandeling aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Licentiaat in de Psychologie, juni 2007. Leiding: Prof. Dr. J. Corveleyn.

In deze verhandeling wordt de beleving van kansarme kinderen geëxploreerd wat betreft hun ervaring met gezinsondersteunende pleegzorg, vroeger private gezinsplaatsing genoemd. Dit houdt een vorm van pleegzorg in waarbij het kind voor korte tijd in een ander gezin wordt opgevangen op uitdrukkelijke vraag van de ouders. Doelstelling is het gezin te ondersteunen in hun draagkracht. De gezinsondersteunende pleegzorg wordt in het algemeen positief geëvalueerd. Dit blijkt ondermeer uit studies die zich respectievelijk richten op de beleving door ouders en pleegouders en op de beleving door de kinderen zelf (Vanhee, Demeyer en Corveleyn, 2003; Spiesschaert, 2003). Met deze verhandeling willen we een verdere bijdrage leveren aan het onderzoek door ons toe te leggen op de beleving van kansarme kinderen, waarbij we de ruime focus inruilen voor een gericht onderzoek rond sociale steun.

Het **eerste deel** behelst een literatuurstudie waarbij de verschillende hoofdstukken aspecten representeren van ons onderzoek in de specifieke doelgroep. *Hoofdstuk 1* beoogt inzicht te bieden in het fenomeen kansarmoede: wat we onder die term verstaan, de oorzaken die in de literatuur worden genoemd en een overzicht van enkele demografische gegevens. In *hoofdstuk 2* staat een introductie in het brede pleegzorglandschap centraal met de bedoeling gezinsondersteunende pleegzorg als werkvorm te situeren. Vanuit de specifieke basisprincipes zoals eigen initiatief van de ouder(s), maximaal behoud van de ouderrol, laagdrempeligheid en focus op preventie is haar positie immers uniek. *Hoofdstuk 3* tenslotte tracht het kernconcept van deze verhandeling, namelijk sociale steun, te kaderen vanuit de bestaande literatuur. We behandelen situering, definiëring, samenstellende componenten en hypothesen wat betreft het werkingsmechanisme. Er is hier ook aandacht voor een toelichting van de concepten resilience en empowerment. Een empowermentbenadering gaat immers uit van de krachten en sterkten van betrokkenen – waaronder de perceptie van een steunend sociaal netwerk – om de resilience of veerkracht te vergroten.

Het **tweede deel** brengt het kwalitatief onderzoek aan bod. In *hoofdstuk 4* wordt het opzet van dit onderzoek nader toegelicht met een bespreking van de methode en de technieken voor dataverzameling en –verwerking. Er werd gekozen voor een kwalitatief onderzoek. We maakten gebruik van de methodiek van focusgroepen en van een semi-gestructureerd interview format. In totaal namen 11 kinderen deel, verspreid over drie focusgroepen. De resultaten die de inhoudsanalyse van de interviews oplevert, zijn ondergebracht in *hoofdstuk 5*. Naast de mening van de kinderen wat betreft een aantal hete hangijzers in verband met gezinsondersteunende pleegzorg, beschrijven we betekenislijnen die spontaan uit het materiaal naar voren komen. We richten ons daarbij op de beleving van zowel theoretische concepten en opdelingen zoals die aan bod kwamen in de literatuurstudie als op ervaren mogelijkheden en beperkingen van gezinsondersteunende pleegzorg.

In het **algemeen besluit** trachten we – vanuit de bevindingen uit de literatuurstudie, gecombineerd met de resultaten uit het kwalitatief onderzoek – een antwoord te formuleren op de voornaamste drijfveer achter deze verhandeling: betekent gezinsondersteunende pleegzorg voor de betrokken kinderen een factor van sociale steun en zo ja, op welke manier?

Woord vooraf

Een verhandeling komt niet zomaar tot stand, maar groeit door de inbreng en met de steun van velen. Vandaar dat ik wil beginnen met een welgemeend woord van dank:

Bedankt aan mijn promotor, professor Corveleyn voor de inspirerende input op cruciale momenten, voor het vertrouwen en voor de KANS om mij tijdens de licenties te verdiepen in dit vrij gekozen onderwerp, dat zeer nauw aansluit bij mijn persoonlijke interesse.

Bedankt aan Lieve Vanhee bij wie ik drie jaar lang met vragen en bedenkingen terecht kon: zonder uw vakkennis en bijsturing was dit niet gelukt! Dank u voor de ONDERSTEUNENDE ZORG, vooral en in het bijzonder op momenten dat ik het niet meer zag.

Bedankt aan Patrick Meurs voor zijn aanvullingen en bedenkingen bij het methodologische luik van deze verhandeling.

Bedankt aan alle kinderen die zich enthousiast hebben ingezet: jullie waren mijn bron van motivatie en inspiratie! Bedankt ook aan alle ouders voor het vertrouwen en de inspanningen die voor deze studie nodig waren.

Bedankt aan alle medewerksters van de Kinderdienst voor hun bereidheid zich maximaal in te spannen voor deze verhandeling. In het bijzonder dank u wel aan Anne, Caroline en Marie.

Bedankt aan de mensen van Centrum Kauwenberg, Antwerpen en Federatie Pleegzorg, Leuven voor de tijd die ze voor mij hebben gemaakt en de ervaring die ze wilden delen.

Bedankt aan mijn persoonlijk sociaal netwerk voor de uitgebreide STEUN: jullie hebben het mee mogelijk gemaakt dat ik deze verhandeling kan voorleggen en mijn studies afrond. Bedankt aan mijn ouders voor wat ik hier in woorden niet kan beschrijven... Bedankt aan mijn broers, mijn familie en mijn vrienden voor de interesse. Een bijzonder woordje van dank gaat uit naar Martine voor de bijsturing in het begin, naar tante Lea voor de Franse vertalingen en naar nonkel Theo voor de logistieke steun. Bedankt aan mijn kotgenootjes, want jullie hebben mijn studententijd in Leuven kleur gegeven. En bedankt aan Diederik, gewoon om er te zijn...

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
Woord vooraf	2
Inhoudsopgave	3
Lijst van bijlagen	6
Inleiding	7
<u>DEEL I: LITERATUURSTUDIE</u>	9
Hoofdstuk 1: Kansarmoede	10
1 Wat is kansarmoede?	11
1.1 <u>Eerste omschrijving</u>	11
1.2 <u>Definitie</u>	12
1.3 <u>Belangrijke kanttekeningen</u>	13
1.3.1 <i>Kringloop van de kansarmoede</i>	13
1.3.2 <i>Nieuwe armoede vs. generatiearmoede</i>	14
2 Kansarmoede verklaren	15
2.1 <u>Individu of maatschappij?</u>	15
2.2 <u>Geïntegreerde modellen</u>	15
3 Enkele demografische gegevens	16
4 Besluit	17
Hoofdstuk 2: Gezinsondersteunende pleegzorg	18
1 Overzicht van het pleegzorglandschap in Vlaanderen	19
1.1 <u>Pleegzorg</u>	19
1.2 <u>Vormen van pleegzorg</u>	19
1.2.1 <i>Indeling volgens sectoren</i>	20
1.2.2 <i>Indeling volgens band pleeggezin – pleegkind</i>	21
1.3 <u>Gezinsondersteunende pleegzorg</u>	21
1.3.1 <i>Visie</i>	21
1.3.2 <i>Statuut</i>	22
1.3.3 <i>Concrete werking</i>	23

2	Beleving van gezinsondersteunende pleegzorg door ouders en pleegouders	23
3	Beleving van gezinsondersteunende pleegzorg door kinderen	24
4	Besluit	25
	Hoofdstuk 3: Sociale steun	26
1	Sociale steun ten gronde	27
1.1	<u>Situering</u>	27
1.2	<u>Een definitie</u>	29
1.3	<u>Complex metaconstruct</u>	29
1.3.1	<i>Structureel niveau: sociale netwerken</i>	29
1.3.2	<i>Inhoudelijk niveau: sociale steun</i>	30
1.4	<u>Mechanisme</u>	32
1.4.1	<i>Hoofdeffecthypothese</i>	32
1.4.2	<i>Bufferhypothese</i>	32
1.4.3	<i>Altijd steunend?</i>	33
2	Veerkracht ten gronde	33
2.1	<u>Situering</u>	33
2.2	<u>Een definitie</u>	33
2.3	<u>Bouwstenen van veerkracht</u>	34
2.4	<u>Opmerkingen</u>	35
3	Empowerment ten gronde	35
3.1	<u>Situering</u>	35
3.2	<u>Een definitie</u>	36
4	Integratie en besluit	37
	<u>DEEL II: KWALITATIEF ONDERZOEK</u>	40
	Hoofdstuk 4: Het onderzoeksopzet	41
1	Methodologische keuzes en verantwoording	42
2	Methode	43
1.1	<u>Deelnemers</u>	43
1.2	<u>Werkwijze</u>	43
1.3	<u>Instrumenten</u>	45
3	Dataverwerkingsmethode	46

4	Data-analysestrategie	46
5	Criteria ter beoordeling van de kwaliteit van het onderzoeksdesign	47
6	Feedback aan de deelnemers	48
	Hoofdstuk 5: Kwalitatieve onderzoeksresultaten	49
1	Betekenislijnen die oprijzen uit het materiaal, perspectief van sociale steun	50
1.1	<u>Structureel niveau: sociale netwerken</u>	50
1.1.1	<i>Uitbreiding</i>	50
1.1.2	<i>Continuïteit</i>	51
1.1.3	<i>Andere kinderen in het opvanggezin</i>	53
1.2	<u>Inhoudelijk niveau: sociale steun</u>	54
1.2.1	<i>Beschrijving</i>	54
1.2.2	<i>Voorwaarden</i>	55
1.2.3	<i>Sociale steun</i>	59
1.2.3.1	<i>Instrumentele steun</i>	60
1.2.3.2	<i>Emotionele steun</i>	60
1.2.3.3	<i>Informationele steun</i>	62
1.2.3.4	<i>Waarderende steun</i>	63
1.2.3.5	<i>Specifieke sociale steun van opvanggezinnen met eigen kinderen</i>	64
1.3	<u>Evaluatie</u>	64
2	Betekenislijnen die oprijzen uit het materiaal, mening van de kinderen	66
2.1	<u>Opvang als hulpverlening</u>	67
2.2	<u>Ervaren betrokkenheid van de kinderen bij de beslissing</u>	68
2.3	<u>Rol van de Kinderdienst</u>	70
2.4	<u>Eigen broers en zussen mee naar het opvanggezin?</u>	72
2.5	<u>Opvang uitleggen aan anderen</u>	73
3	Besluit	73
	Besluit	74
	Bibliografie	80
	Bijlagen	92

Lijst van bijlagen

- Bijlage 1:** Eerste communicatie met de ouders, de studie voorstellen
- Bijlage 2:** Overzicht van de gebruikte stellingen
- Bijlage 3:** Codeboek voor dataverwerking (NUD*IST 4)
- Bijlage 4:** Interviewleidraad voor interviews met ervaringsdeskundigen
- Bijlage 5:** Feedbackbundel

Inleiding

De doelstelling van deze verhandeling bestaat erin om de beleving te bevragen van kansarme kinderen wat betreft gezinsondersteunende pleegzorg vanuit het perspectief van sociale steun. De verhandeling is opgebouwd uit een luik literatuurstudie en een luik kwalitatief onderzoek.

In de literatuurstudie worden de belangrijke concepten systematisch uitgediept. In de stressvolle levensomstandigheid die kansarmoede (hoofdstuk 1) betekent, kunnen bouwstenen van veerkracht (hoofdstuk 3, paragraaf 2) worden onderscheiden. Een daarvan is sociale steun (hoofdstuk 3, paragraaf 1). Dit is precies het domein waaraan gezinsondersteunende pleegzorg (hoofdstuk 2) vanuit haar unieke positie tracht bij te dragen door het uitbreiden en verstevigen van informele sociale netwerken. Het empowermentparadigma (hoofdstuk 3, paragraaf 3) reikt een geïntegreerd kader aan voor deze concepten.

Deze studie beoogt een uitbreiding van het bestaande onderzoek op het vlak van de beleving van gezinsondersteunende pleegzorg door personen die in kansarmoede leven (Spiesschaert, 2003; Vanhee, Demeyer & Corveleyn, 2003). Daarnaast kiezen we niet toevallig voor het perspectief van sociale steun. Vanhee, Demeyer en Corveleyn (2004) vermelden dat studies bij gezinnen met een lage socio-economische status consequent aangeven dat zij minder steun ervaren in hun informele sociale netwerk. Ook elders in de literatuur wordt sociale uitsluiting als kenmerk van het leven in een situatie van kansarmoede genoemd (o.a. Driessens, 2003; Van Regenmortel, 2002; Vranken, De Boyser & Dierckx, 2004). Het ervaren van minder steun in het informele sociale netwerk is van invloed op de balans tussen ervaren draagkracht en draaglast en maakt zo één van de mechanismen uit die bijdragen tot de manier waarop kansarmoede het welzijn van gezinnen en de ontwikkeling van kinderen beïnvloedt (Belsky, 1984; Bradley & Corwyn, 2002; Cochran & Brassard, 1979; Duncan & Brooks-Gunn, 1997). Vanuit de hulpverlening werden initiatieven geïnstalleerd met als doel het uitbreiden en versterken van het sociaal netwerk (Vanhee et al., 2004). De gezinsondersteunende pleegzorg is daar een voorbeeld van. Voor een uitgebreide literatuurstudie over deze zogenaamde *community-based interventions*, zie Demedts (2002).

Thys, De Raedemaecker en Vranken (2004) poneren een aantal vormvoorwaarden voor efficiënte en aanvaardbare hulpverlening, waaronder respect voor de drijfveren en de verwachtingen van de betrokkenen. Gezinsondersteunende pleegzorg tracht hieraan tegemoet te komen door te vertrekken vanuit het initiatief van de ouder(s). Waar Driessens en Van Regenmortel (2006) stipuleren dat hulpverleners nog onvoldoende de waarde van identiteitsverwervende rollen erkennen, heeft de gezinsondersteunende pleegzorg als basisprincipe het maximale behoud van de ouderrol. Dat dit in praktijk door de ouders ook zo wordt ervaren, illustreren Vanhee et al. (2003).

De onderzoeksvraag waarop we in onze studie een antwoord proberen te geven, is of kinderen uit kansarme gezinnen hun ervaring met gezinsondersteunende pleegzorg beleven of hebben beleefd als sociale steun. Omdat we geïnteresseerd zijn in beleving, viel de keuze op een kwalitatief onderzoeksopzet. Concreet (hoofdstuk 4) hebben we geopteerd voor een focusgroependesign aan de hand van een semi-gestructureerd interview format. De inhoudsanalyse van de interviews brengt een aantal betekenislijnen aan bod (hoofdstuk 5) die een antwoord bieden op onze initiële onderzoeksvraag. Daarnaast komen ook nog een aantal nieuwe elementen aan bod die een belangrijke rol spelen in de beleving van de kinderen.

DEEL I:
LITERATUURSTUDIE

1

Kansarmoede

Aangezien wij ons binnen het bestek van deze verhandeling willen toelagen op de beleving van kinderen die in een situatie van kansarmoede leven, is het vooreerst aangewezen om stil te staan bij wat we onder kansarmoede moeten verstaan. Achtereenvolgens bespreken we het fenomeen kansarmoede en heersende opvattingen omtrent de oorzaken ervan en bieden we een overzicht van demografische gegevens.

1 Wat is kansarmoede?

1.1 Eerste omschrijving

Figuur 1. Advertenties voor decenniumdoelen 2017 (<http://www.geefarmoedegeenkans.be>).

Het fenomeen kansarmoede geniet in onze huidige maatschappij groeiende aandacht vanuit uiteenlopende domeinen als de ethiek, de politiek en het wetenschappelijk onderzoek. Een gestructureerde zoektocht op het internet levert in enkele seconden een rijkdom aan informatie betreffende het onderwerp op. Van alle visies, citaten, wetenschappelijke en minder wetenschappelijke opvattingen weerhouden we volgend fragment als eerste omschrijving van wie in onze samenleving als kansarm wordt bestempeld:

Er zijn een aantal groepen in de samenleving die in hun contacten met de maatschappelijke instellingen relatief weinig genieten van het positieve aanbod aan vorming, hulpverlening, zorg, bijstand, informatie, ... maar juist integendeel telkens weer riskeren in die contacten vooral geconfronteerd te worden met de controlerende, sanctionerende en discriminerende aspecten ervan. Indien mensen op die wijze terecht komen in een netwerk van sociale uitsluitingen op alle gebieden van het individuele en collectieve bestaan, worden zij gescheiden van de algemeen aanvaarde leefpatronen van de samenleving en worden zij 'kansarm' genoemd (http://www.limburg.be/studiecel/publicaties/02/01_01.html).

In deze verhandeling zullen wij ons toespitsen op de beleving van kinderen uit deze specifieke doelgroep wat betreft gezinsondersteunende pleegzorg als hulpverleningsaanbod.

1.2 Definitie

In tegenstelling tot armoede waarbij vooral het financiële tekort wordt benadrukt, heeft kansarmoede steeds betrekking op deprivatie op verschillende levensdomeinen (Van Regenmortel, 1991; Vranken & Steenssens, 1996). Behalve een relatief laag inkomen hebben kansarmen vaak te kampen met een veralgemeende achterstelling of uitsluiting wat betreft participatie, maatschappelijke dienstverlening, werkgelegenheid, onderwijs, rechtsbedeling, gezin, cultuur en vrijetijdsbesteding, huisvesting en gezondheidszorg (Algemeen Verslag over de Armoede, 1994). Vandaar dat kansarmoede wordt omschreven als een multi-aspectuele armoedesituatie (Lammertyn, 1990). Deleeck definieert het concept kansarmoede dan ook als: “... een cumulatieve deprivatie op gebied van inkomen, huisvesting, onderwijs, gezondheid, cultuur, politieke en sociale medezeggenschap; m.a.w. een niet-participatie aan de algemene welvaart en de dominante waarden van onze samenleving over heel de lijn, een totale sociale deprivatie” (Deleeck, 1992, p. 263).

Deprivatie is hier overigens een relatief gegeven (Berghman, Muffels, de Vries & Vriens, 1988), in de zin dat de groep kansarmen gesitueerd wordt beneden de norm die in en door een samenleving wordt vooropgesteld. Met andere woorden: wie arm is, wordt tendele bepaald door wat maatschappelijk als een minimaal levensniveau wordt beschouwd. In geïndustrialiseerde naties wordt via een stelsel van sociale zekerheid getracht dit minimaal levensniveau te garanderen. Nochtans lazen we bij de eerste omschrijving al dat deze mensen vooral de controlerende aspecten ondervinden van de structuren die werden ingesteld om hen te beschermen (Vleminckx & Smeeding, 2001).

Cruciaal daarbij is het terechtkomen in een netwerk van sociale uitsluitingen. In de jaarboeken Armoede en Sociale Uitsluiting hebben de auteurs het over: “... een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan. Het scheidt de armen van de algemeen aanvaarde leefpatronen van de samenleving. Deze kloof kunnen ze niet op eigen kracht overbruggen” (Vranken, De Boyser & Dierckx, 2004, p. 50).

De definitie die we in deze verhandeling als leidraad zullen aanhouden¹, is de volgende:

---

¹ Het is op deze definitie – geformuleerd door Kind en Gezin – dat het Vlaams Parlement zich baseert, getuige amendement nr. 4 van het ontwerp van decreet betreffende het preventieve gezondheidsbeleid (09/10/2003).

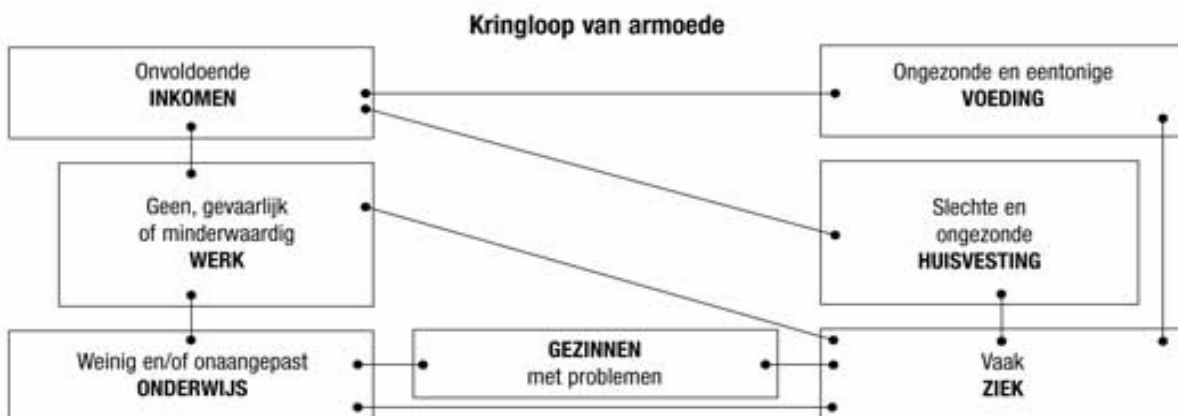
Kansarmoede is een toestand waarbij mensen beknut worden in hun kansen om voldoende deel te hebben aan maatschappelijk hooggewaardeerde goederen, zoals onderwijs, arbeid, huisvesting. Het gaat hierbij niet om een eenmalig feit, maar om een duurzame toestand die zich voordoet op verschillende terreinen, zowel materiële als immateriële² (De Cock & Buysse, 1999, p.1).

Uit deze definitie leidt Kind en Gezin volgende criteria af: maandinkomen van het gezin, arbeidssituatie van de ouders, opleiding van de ouders, ontwikkeling van de kinderen, huisvesting en gezondheid. Wanneer een gezin zwak scoort op tenminste drie van deze zes criteria wordt het als kansarm beschouwd (<http://www.kindengezin.be>).

1.3 Belangrijke kanttekeningen

1.3.1 *Kringloop van de kansarmoede*

We beschreven kansarmoede hoger als een multi-aspectuele armoedesituatie. Daarbij moet worden geduid dat de verschillende aspecten niet los van elkaar kunnen worden beschouwd. Integendeel: zwak staan op een bepaald domein impliceert een potentiële achterstand op een verwant domein. Er kan op die manier een soort complexe vicieuze cirkel worden onderkend (Nicaise & De Wilde, 1995). Onderstaande figuur tracht dat te illustreren.

Figuur 2. Kringloop van armoede (<http://www.armoede.be>).

² Voor een analytische doorgroning van deze definitie verwijzen we naar de scriptie van Vanlommel (1997).

1.3.2 *Nieuwe armoede vs. generatiearmoede*

Het boven beschreven principe van een kringloop van armoede maakt een ander fenomeen duidelijk dat in de literatuur sterke aandacht geniet, namelijk het onderscheid tussen nieuwe armoede en generatiearmoede (Nicaise & De Wilde, 1995). Door tegenslag kan een individu van de belangrijke maatschappelijke domeinen in zijn/haar leven uitgesloten geraken (= nieuwe armoede). Omwille van terugtrekreacties van de betrokkenen enerzijds en uitstotingsreacties van de omgeving anderzijds, raken sommige mensen hun leven lang niet meer uit die cirkel. Kinderen van deze gezinnen beginnen op die manier met een achterstand. Vandaar het beeld dat armoede over generaties kan worden overgedragen (= generatiearmoede). Het blijkt niet eenvoudig om deze vicieuze cirkel te doorbreken. Thys, De Raedemaecker en Vrancken (2004) noemen naast een inkomen, een job of een opleiding onder andere nieuwe relaties en sociale netwerken als noodzakelijke voorwaarden om uit de armoede te geraken.

Er blijkt dus een kwalitatief verschil te bestaan tussen generatiearmoede en nieuwe armoede, zoals ook in een interview met Anne Van Cutsem van de Kinderdienst, een dienst voor gezinsondersteunende pleegzorg, aan bod kwam.

ANNEMIE: EN IS ER DAN EEN VERSCHIL TUSSEN AL DIE GROEPEN MENSEN DIE THEORETISCH WEL TE ONDERSCHIEDEN ZIJN, MAAR DIE HIER ALLEMAAL EEN PLAATS KUNNEN VINDEN? OM MEE TE WERKEN, DAN? Ik denk dat er een verschil is omdat die nieuwe armen minder aan de rand van de maatschappij leven. Ik bedoel daarmee, daar zitten ook wel gezinnen bij die eigenlijk wel uit een begoed milieu komen of die eigenlijk wel wat bagage meegekregen hebben, terwijl bij generatiekansarmoede dat je heel dikwijls merkt dat heel veel dingen doorgegeven worden. Daardoor ontstaat er een hele cirkel. Dus in die zin: ja, het is anders. Het is zo precies, maar dat is een aanvoelen en ge kunt het natuurlijk moeilijk vergelijken, maar ik denk zo: ze komen precies van verder. Begrijpt ge daarmee wat ik bedoel? De weg om terug te geraken, is nog veel langer. ANNEMIE: IN DE ZIN VAN: HOE DIEPER GE ZIT IN DE CIRKEL, HOE MOEILIJKER HET WORDT VOOR DIE MENSEN OM DAARUIT TE STAPPEN. TERWIJL ANDEREN, TERWIJL DE MENSEN DIE U 'NIEUWE ARMEN' NOEMT, MISSCHIEN NOG NIET ZO VER ZITTEN EN DUS GEMAKKELIJKER DIE STAP KUNNEN ZETTEN. (knikt beamend) Ja, en er is ook een bepaalde levenservaring en een bepaalde beleving van uw positie in de maatschappij en zo waardat ge niet zo maar naast kunt kijken. ANNEMIE: EN DIE SITUATIE IS MAKKELIJKER TE VERANDEREN DAN IETS WAT IEMAND ALTIJD OP EEN BEPAALDE MANIER HEEFT AANGEVOELD EN EER DAT VERTROUWEN TERUGKOMT EN EER IEMAND KAN ZIEN DAT HET MISSCHIEN ALLEMAAL NIET ZO BEDOELD IS EN EER ER TERUG KANSEN KOMEN... (klinkt beamend) Ja. (Anne Van Cutsem, Kinderdienst)

2 Kansarmoede verklaren

2.1 Individu of maatschappij?

Hierboven werd al het onderscheid gemaakt tussen reacties van de betrokken en van de omgeving. Dit onderscheid zegt iets over vermeende oorzaken van kansarmoede en impliceert ook een bepaalde visie op hulpverlening. Reeds in de jaren '60 laaide de discussie hieromtrent hoog op bij de aanhangers van respectievelijk de ethiologische en de structurele benadering (Ghesquière, 1993; Nicaise & De Wilde, 1995; Vanlommel, 1997).

De ethiologische benadering definieert de kansarmoedeproblematiek als een vorm van sociale onaangepastheid. Deze bevolkingsgroep moet het afleggen tegen té zware eisen vanuit de samenleving en stelt – in reactie daarop – een eigen geheel van normen en waarden voorop (Van Regenmortel, 1991), aangepast aan hun situatie. Dit specifieke cultuurpatroon van de armen noemde Oscar Lewis (1966) *culture of poverty*. In zekere zin is die armoedecultuur functioneel, maar het houdt ook een risico in: het gedachtegoed is weinig beïnvloedbaar door maatschappelijke veranderingen en wordt bovendien intergenerationeel overgedragen. Op die manier belemmert het de (her)aanpassing aan de dominante maatschappelijke patronen en wordt het praktisch onmogelijk om de vicieuze cirkel van de armoede te doorbreken.

De structurele benadering legt de verantwoordelijkheid voor een kansarmoedesituatie bij de maatschappelijke structuren. De samenleving is zo ingericht dat er een grote ongelijkheid van kansen bestaat, die bovendien nog in stand wordt gehouden. We grijpen hier opnieuw terug naar de eerste omschrijving van kansarmoede die stelde dat kansarmen ook nog eens te maken krijgen met de controlerende en sanctionerende aspecten van structuren die hen zouden moeten beschermen. De literatuur (o.a. Walgrave, Vettenburg & Van Kerckvoorde, 1984) kent hiervoor het begrip *maatschappelijke kwetsbaarheid*. Naar kansarmoedebestrijding toe houdt dit perspectief in dat maatschappelijke veranderingen de positie van kansarmen wel ten goede kunnen komen.

2.2 Geïntegreerde modellen

Beide benaderingen vertegenwoordigen de polen van een continuüm waarbij de verantwoordelijkheid voor de situatie van kansarmoede wordt toegeschreven aan respectievelijk het individu of de maatschappij. Vranken, Driessens en De Bie (in Driessens & Van Regen-

mortel, 2006) hebben dit perspectief geleidelijk verder en verder verfijnd. Zij suggereren een model met twee dimensies, namelijk het niveau waarop de oorzaak wordt gezocht (individu, groep of samenleving) en of die oorzaak intern of extern is. Afhankelijk van het model dat men aanhangt, impliceert dit een welbepaalde visie op kansarmoedebestrijding. Voor een overzicht van de verschillende modellen en voorgestelde oplossingen, verwijs ik naar Driessens en Van Regenmortel (2006) en Vranken et al. (2004).

3 Enkele demografische gegevens

Om een idee te krijgen van de kansarmoedesituatie op het moment van deze verhandeling wat betreft gezinnen met jonge kinderen in Vlaanderen, presenteren we een verzameling van cijfermateriaal uit de rapporten van Kind en Gezin (<http://www.kindengezin.be>).

Kind en Gezin registreert alle geboorten en gaat daarbij onder meer na of al dan niet aan de criteria voor kansarmoede is voldaan in het gezin waar het kind terechtkomt. Op die manier konden voor het Vlaamse gewest volgende gegevens worden verzameld in verband met het percentage geboorten in een kansarm gezin ten opzichte van het totaal aantal geboorten. Voor 1994 waren dat er 3,5%, voor 1999 4,8% (n=3001) en voor 2004 werden 5,6% (n=3498) geboorten in een kansarm gezin opgetekend. Ondanks de niet te miskennen stijgende trend in de jaren '90, stelt men de laatste jaren een stabilisatie vast die schommelt rond de 5 à 6%.

De groep van kansarme gezinnen is niet homogeen verdeeld over het Vlaamse gewest. De volgende cijfers illustreren de grote verschillen die er zijn naargelang de provincie. Hierbij moet rekening worden gehouden met de vaststelling dat anno 2004 zo'n 43% van de kinderen geboren in een kansarm gezin woont in een grootstad als Antwerpen of Gent.

Tabel 1

Kansarmoedecijfers per provincie (<http://www.kindengezin.be>).

<i>Provincie</i>	<i>Percentage gezinnen in 1999</i>	Percentage gezinnen in 2004
Antwerpen	5,1%	9,0%
Vlaams-Brabant	3,0%	2,4%
Limburg	5,7%	6,3%
Oost-Vlaanderen	5,5%	4,7%
West-Vlaanderen	4,7%	4,1%

Nog volgens Kind en Gezin is het aandeel allochtonen – opgevat als kinderen waarvan de moeder bij hun geboorte niet de Belgische nationaliteit draagt – oververtegenwoordigd in de groep van kansarme gezinnen. In 1999 bedroeg het percentage allochtonen bij kansarme gezinnen 37,42% terwijl dat bij de niet-kansarme gezinnen stukken lager lag (11%). In 2004 zou het relatieve aandeel allochtonen zelfs gestegen zijn tot de helft van alle kansarme gezinnen met jonge kinderen.

Behalve de criteria van Kind en Gezin, kunnen nog andere parameters worden bekeken om een idee te krijgen over de demografie van kansarmoede. Dit valt echter buiten het bestek van deze verhandeling. Voor een gespecialiseerd en sterk gedifferentieerd overzicht, verwijzen we naar D'Olieslager en De Boyser (2004).

4 Besluit

In dit eerste hoofdstuk werd getracht op een heldere manier en vanuit verschillende bronnen een beeld te schetsen van kansarmoede als fenomeen. Daarbij hebben we gekozen om de bespreking tamelijk algemeen te houden en ons te beperken tot wat in het kader van deze verhandeling direct relevant is, gezien de achtergrond van de subjecten in onze studie.

Kansarmoede is multi-aspectueel. De deprivatie en sociale uitsluiting dringen door tot de verschillende gebieden van het dagelijkse leven. Hét pijnpunt echter, wat door experts en bewegingen waar armen het woord nemen aan de kaak wordt gesteld, is de reële dreiging van een plaatsing van de kinderen. Vandaar dat we het volgende hoofdstuk wijden aan situering van de pleegzorg. In het hoofdstuk daarop komen we tot de focus van ons onderzoek, met name het perspectief van sociale steun.

2

Gezinsondersteunende pleegzorg

In wat volgt, zullen we trachten een overzicht te verzorgen van het pleegzorglandschap in Vlaanderen. Daarbij gaat onze bijzondere aandacht uit naar gezinsondersteunende pleegzorg, tot voor enkele jaren gekend als private plaatsing. In navolging van eerder onderzoek staan we afzonderlijk stil bij de beleving van enerzijds ouders en pleegouders en anderzijds de kinderen zelf wat betreft gezinsondersteunende pleegzorg (respectievelijk Vanhee, Demeyer & Corveleyn, 2003 en Spiesschaert, 2003).

1 Overzicht van het pleegzorglandschap in Vlaanderen

1.1 Pleegzorg

“Met pleegzorg bedoelt men het opvangen voor onbepaalde tijd van een persoon, meestal een minderjarige, die vreemd is aan het gezin en die in dat gezin geplaatst wordt. Door deze plaatsing wordt de band tussen het kind en zijn natuurlijke ouders niet verbroken. De ouderlijke macht blijft doorgaans bij de natuurlijke ouders of voogd. De plaatsing kan in tijdsduur variëren van enkele maanden tot vele jaren, maar is altijd per definitie tijdelijk. Deze plaatsingen gebeuren niet uitsluitend in gezinnen. Ook andere samenlevingsvormen en alleenstaanden kunnen hiervoor in aanmerking komen” (Vademecum Pleegzorg, 1991, p. 11).

Pleegzorg is een paraplueterm voor verschillende vormen van hulpverlening (zie hieronder 1.2). Nochtans kunnen een aantal algemene kenmerken worden geformuleerd, te weten dat het gaat om *vrijwilligers* die zich engageren om iemand *tijdelijk* op te vangen in hun gezin en daarbij kunnen rekenen op de *professionele steun en begeleiding* van de diensten voor pleegzorg (Baartman & Zandberg, 1997). Deze formule is zinvol omdat alles voor de betrokkenen zo gewoon mogelijk blijft (Willemse, 2004).

Alle erkende diensten in Vlaanderen worden gecoördineerd door de Federatie pleegzorg. Voor meer algemene informatie verwijzen we naar <http://www.pleegzorgvlaanderen.be>.

1.2 Vormen van pleegzorg

Pleegzorg bestaat in veel vormen. Dit past binnen het streven van hulpverleners om voor elke individuele vraag een gepast aanbod te kunnen bieden, de vraaggestuurde zorg (zie o.a. Van Regenmortel). Om gezinsondersteunende pleegzorg te kunnen situeren in dit brede pleegzorglandschap is daarom een systematisch overzicht aangewezen. Het is niet onze bedoeling om exhaustief te werk te gaan en het valt ook buiten het bestek van deze verhandeling om in te gaan op de specifieke – en naargelang de levensbeschouwelijke visie verschillende – invulling die door de verschillende diensten wordt gegeven aan een welbepaalde vorm van pleegzorg. We willen hier slechts een overzicht bieden van de indeling van pleegzorg naar sectoren om zo de positie van gezinsondersteunende pleegzorg te duiden.

1.2.1 Indeling volgens sectoren

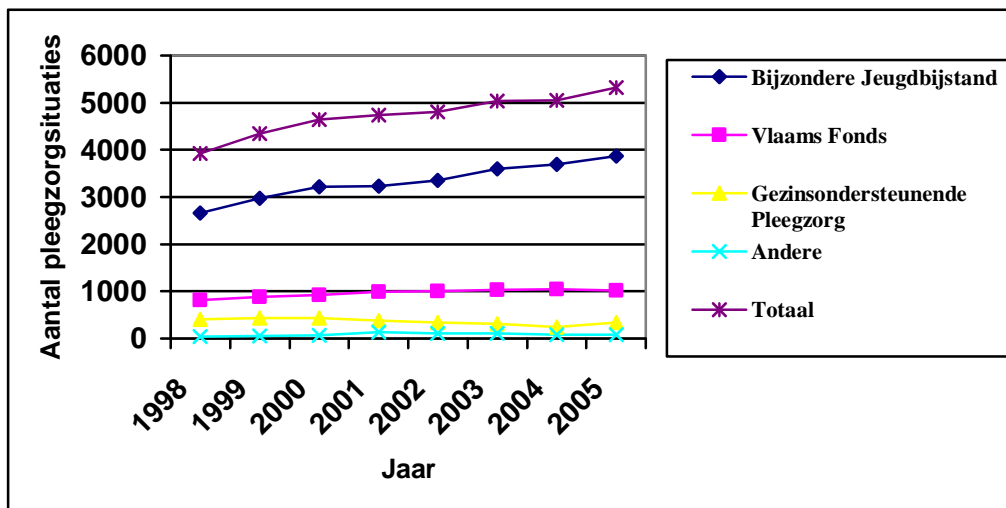
Pleegzorg kan thuishoren in vier verschillende sectoren (<http://www.pleegzorgvlaanderen.be>):

- In de *Bijzondere Jeugdbijstand* worden minderjarigen geplaatst via een officiële instantie: hetzij onder vrijwillig³ statuut via het Comité Bijzondere Jeugdzorg, hetzij onder gedwongen statuut via de Jeugdrechtbank. De indicatie is meestal een problematische opvoedingssituatie (POS) of een als misdadig omschreven feit (MOF).
- Het *Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap*, tot voor kort bekend als Vlaams Fonds (voor Sociale Integratie van Personen met een Handicap), subsidieert opvang voor minderjarigen en volwassenen met een handicap. Sommige volwassenen kunnen zelfstandig wonen, ondersteund door een vrijwilliger uit de buurt (= Wonen met Ondersteuning van een Particulier of WOP).
- Bij de *Gezinsondersteunende Pleegzorg*, erkend binnen Kind en Gezin, is er geen verwijzing van een officiële instantie. De ouders vragen zelf aan een dienst voor pleegzorg om ondersteuning in de opvoeding van hun kind(eren). Hierbij zijn tal van flexibele opvangvormen mogelijk op maat van het gezin. De opvang is in principe van korte duur (drie tot zes maanden) en voorbehouden voor kinderen tot 12 jaar.
- Naast deze sectoren bestaat nog de Gezinsverpleging in Geel waarbij pleeggezinnen de opvang verzorgen van volwassen psychiatrische patiënten.

Onderstaande figuur toont de verdeling van het aantal pleegzorgsituaties over de verschillende sectoren in de periode 1998 – 2005, op basis van cijfergegevens verzameld door Federatie Pleegzorg (<http://www.pleegzorgvlaanderen.be>). De Bijzondere Jeugdbijstand is de grootste pleegzorgsector, terwijl de Gezinsondersteunende Pleegzorg een relatief bescheiden aandeel (minder dan 10%) uitmaakt van het totale aantal pleegzorgsituaties.

---

³ In de literatuur wordt op verschillende plaatsen benadrukt dat het vrijwillig karakter van deze vorm van plaatsing slechts relatief is: meestal zien de betrokkenen gewoon geen andere uitweg of worden ze door hun omgeving sterk onder druk gezet.

Figuur 3. Verdeling van het aantal pleegzorgsituaties per sector (<http://www.pleegzorgvlaanderen.be>).

We merken verder op dat het aantal pleegzorgsituaties in deze periode met 35% is gegroeid. De Bijzondere Jeugdbijstand is ook de sterkste groeier. Het Vlaams Fonds stagneert omdat die sector geprogrammeerd is en dus niet meer kan groeien. De gezinsondersteunende pleegzorg lijkt zich na een initiële daling opnieuw te herstellen en dat sinds een oplossing voor de erkenning en financiering van deze werkvorm (zie 1.3.2) in het vooruitzicht werd gesteld (<http://www.pleegzorgvlaanderen.be>).

1.2.2 Indeling volgens band pleeggezin-pleegkind

Een mogelijke alternatieve indeling is die naargelang de relatie die het pleeggezin al dan niet heeft met het pleegkind vóór de plaatsing (Willemse, 2004). We onderscheiden familiale pleegzorg door familieleden, sociale netwerkpleegzorg door burens, vrienden of kennissen en bestandspleegzorg waarbij pleegouders en pleegkind elkaar vooraf niet kennen. In de praktijk zien we dat spontaan vooral die laatste vorm als pleegzorg wordt bestempeld.

1.3 Gezinsondersteunende pleegzorg

1.3.1 Visie

In het kader van deze verhandeling spitsen we de aandacht toe op de gezinsondersteunende pleegzorg, tot voor kort ook wel private gezinsplaatsing genoemd.

De doelstelling van gezinsondersteunende pleegzorg is om ouders die het tijdelijk moeilijk hebben met de opvoeding van hun kind(eren) te ondersteunen in hun draagkracht. Ouders kunnen hiervoor op eigen initiatief contact opnemen met een dienst die door Kind en Gezin wordt erkend. Cruciaal is dat het gaat om situaties waar sprake is van een tijdelijke verzwaarde draaglast, maar waarbij op korte termijn voldoende opvoedingsperspectief bestaat binnen het eigen gezin (zie Vanhee, Demeyer & Corveleyn, 2003).

Wanneer ouders komen vragen om ondersteuning in de opvoeding van hun kind(eren), is een uithuisplaatsing niet automatisch de eerste maatregel. Weterings stelt volgend stappenplan voorop en houdt daarbij de belangen van het kind voor ogen⁴ (Weterings, 1998):

- STAP 1: intensieve opvoedingshulp binnen het gezin.
- STAP 2: tijdelijke perspectiefzoekende plaatsing in een pleeggezin, waarbij de ouders worden ontlast van de dagelijkse zorg voor hun kind(eren) zodat onder professionele begeleiding kan worden nagegaan wat de mogelijkheden zijn van het gezin en op welke manier de opvoedingsrelatie kan worden ondersteund.
- STAP 3: het kind komt terug naar zijn gezin en men beoogt de nieuwe wijze van omgang met het kind te laten stabiliseren, wederom met de nodige begeleiding.
- STAP 4: als blijkt dat de ontwikkeling van het kind opnieuw stagneert, is plaatsing in een perspectiefbiedend pleeggezin aangewezen. In deze situatie zal men beslissen het kind te laten opgroeien in een pleeggezin. Ook het pleeggezin wordt ondersteund om een gezonde opvoedingsrelatie met het kind aan te gaan. De ouders behouden het ouderschap, maar onder een gewijzigde vorm waarbij ze niet langer instaan voor de opvoeding van hun kind(eren).

1.3.2 Statuut

Op 1 juli 1985 startte Kind en Gezin, dat toen nog Nationaal Werk voor Kinderwelzijn heette, het experiment van private gezinsplaatsingen. Ondertussen werden er praktisch en financieel bepaalde regelingen getroffen, maar tot op de dag van vandaag behoudt de sector een onzeker statuut en werkt zij projectmatig. Nochtans is gezinsondersteunende pleegzorg in de loop der jaren uitgegroeid tot een erg waardevolle vorm van pleegzorg: door een tijdelijke opvang van kinderen in een pleeggezin wordt in veel gevallen escalatie van problemen voorkomen.

---

⁴ Sterk geïnspireerd door het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind: belangen van het kind hebben prioriteit (art. 3, lid 1).

De betreffende diensten ijveren dan ook voor een volwaardige plaats binnen het beleid van Kind en Gezin, wat inhoudt: uitbreiding van het aantal erkende diensten, voldoende financiering en gerichte bekendmaking bij de doelgroep en mogelijke verwijzers (op basis van <http://www.pleegzorgvlaanderen.be> en een interview met Anne Van Cutsem van de Kinderdienst).

1.3.3 Concrete werking

In het kader van deze verhandeling werken wij samen met de Kinderdienst van Teledienst, een dienst voor gezinsondersteunende pleegzorg uit regio Brussel. Aan de hand van hun specifieke werking zullen we trachten de belangrijkste principes van gezinsondersteunende pleegzorg te illustreren. We baseren ons daarbij op interviews, interne en externe documenten (zie ook Vanhee et al., 2003; <http://www.kinderdienst.be>).

- (1) Plaatsing gebeurt in principe op eigen *initiatief van de ouder(s)*. Er is dus geen externe controlerende of dwingende instantie die tot de plaatsing verplicht. Dit bepaalt precies de eigenheid van de gezinsondersteunende pleegzorg.
- (2) Tijdens de plaatsing heeft men oog voor het maximale *behoud van de ouderrol*. De Kinderdienst staat erop dat alles met de ouders besproken wordt en dat de ouders uiteindelijk ook de beslissingen nemen. Een begeleider van de Kinderdienst vormt de brug tussen de ouders en het opvanggezin.
- (3) De werkvorm kent een *laagdrempelig karakter* dankzij haar open-deurwerking: er wordt flexibel omgegaan met werkuren zodat iedereen ergens terecht kan.
- (4) De werkvorm heeft een *ondersteunende en preventieve functie*. Door een kort verblijf in een opvanggezin, eventueel in combinatie met een gezinsbegeleiding, tracht de Kinderdienst te voorkomen dat de situatie in het gezin escaleert.

2 **Beleving van gezinsondersteunende pleegzorg door ouders en pleegouders**

Vanhee, Demeyer en Corveleyn (2003) hebben onderzoek gedaan naar de beleving van private gezinsplaatsing en dit zowel bij ouders als bij pleegouders. In het kader van deze verhandeling vestigen wij de aandacht op enkele van hun bevindingen om zo gezinsondersteunende pleegzorg vanuit een ander perspectief toe te lichten.

Zowel de ouders als de pleegouders noemen een complex van belastende factoren (zelden een enkelvoudige oorzaak) als de *aanleiding* van de pleegzorgsituatie. Om uiteenlopende redenen kan het gebeuren dat de draagkracht van een gezin wordt overstegen. Daarbij speelt niet zelden mee dat het een gezin aan sociale steun – zowel praktisch als emotioneel – ontbreekt. Private plaatsing wordt dus door de betrokkenen gezien als een manier om de ouder(s) tijdelijk te ontlasten, als het ware om een adempauze in te lassen.

De ouders geven ook zelf aan dat een tijdelijke uithuisplaatsing van de kinderen op deze manier de relatie tussen hen en de *kinderen* eerder ten goede komt. Immers, wanneer de draaglast in een gezin de draagkracht overstijgt, dreigt de situatie te escaleren. Dit kan tot gevolg hebben dat spanningen worden uitgegeerd in de relatie met de kinderen. Een opvanggezin kan dan voor de nodige afstand zorgen, zodat de situatie niet hoeft te escaleren.

Pleegouders worden in deze studie – ondanks hun moeilijke positie – toch niet als concurrenten van de ouders ervaren. Integendeel, zij zijn als een tweede familie en worden zelfs een bron van sociale steun genoemd naar de opvoeding van de kinderen toe.

De *principes* van gezinsondersteunende pleegzorg (zie hierboven 1.3.3) worden door de betrokkenen duidelijk herkend en benoemd. De stap naar private plaatsing werd door de ouders als een autonome beslissing ervaren, hoewel enigszins gedwongen door de omstandigheden. Ook tijdens het verloop van de eigenlijke opvang voelde geen van de ondervraagde ouders zich opzijgezet.

Het *perspectief van de kinderen* werd in deze studie niet rechtstreeks bevestigd. De ouders en pleegouders noemden wel een aantal voordelen op niveau van het kind, namelijk dat een opvanggezin rust en veiligheid biedt, toegang tot andere leefwerelden, een bijkomende band met een volwassene en meer aandacht voor de persoonlijke ontwikkeling van het kind.

3 Beleving van gezinsondersteunende pleegzorg door kinderen

Spiegschaert (2003) heeft specifiek onderzoek gedaan naar de beleving van private gezinsplaatsing bij kinderen. We zullen ons tijdens het verloop van onze studie regelmatig baseren op haar inzichten omdat wij hebben gekozen om naar gezinsondersteunende pleegzorg te kijken vanuit hetzelfde perspectief. We vermelden kort ook enkele van haar bevindingen.

In haar conclusie benadrukt Spiesschaert het belang van een *open communicatie*, zowel in de ouder-kind als in de begeleider-kind relatie. Kinderen appreciëren dat ze geïnformeerd en gehoord worden. Het helpt hen om de moeilijke situatie positiever in te schatten en het kan onduidelijkheid vermijden. Hierin ligt een belangrijke rol weggelegd voor de begeleiding: er moet een inspanning worden geleverd om aan de kinderen *voldoende duidelijk* te maken waarom bepaalde maatregelen nodig zijn en wat met de plaatsing beoogd wordt. Spiesschaert verwondert zich over het feit dat de bevroegde kinderen geen verband schenen te leggen tussen veranderingen in de thuissituatie en de opvang. Dit toont dat nog veel onduidelijkheid bestaat die de goede werking van gezinsondersteunende pleegzorg ondermijnt.

Wat betreft het *contact tussen ouders en opvanggezin*, gaven de kinderen aan dat dit meestal neutraal en overwegend praktisch verliep. Voor het welbevinden van de kinderen is een goed contact onontbeerlijk. Immers, het verblijven in een opvanggezin op zich viel voor de meeste kinderen nog wel mee en had zelfs zijn voordelen: twee keer cadeautjes krijgen, dingen doen die het eigen gezin zich niet zou kunnen veroorloven, een groter huis en eventueel een eigen kamer... Desondanks waren alle kinderen – zonder uitzondering – het liefst gewoon thuis. Om de opvangsituatie te doen slagen, is het noodzakelijk dat er wederzijdse waardering is tussen ouders en opvangouders, zodat het kind geen loyaliteitsconflict ondervindt.

4 Besluit

Gezinsondersteunende pleegzorg neemt een bijzondere plaats in het brede pleegzorglandschap in en dit omwille van de specifieke principes waarop deze hulpverleningsvorm gebaseerd is. De meest belangrijke van die principes, die in belevingsonderzoek duidelijk herkend wordt, is de autonomie van de ouders (of afwezigheid van een externe dwingende instantie) om de keuze voor pleegzorg te maken.

In de literatuur rond gezinsondersteunende pleegzorg wordt niet zelden het verband benadrukt met (het ontbreken van) sociale steun. Eerder werd sociale uitsluiting als cruciale dynamiek van kansarmoede aangeduid. Het ontbreken van sociale steun heeft een negatieve invloed op de draagkracht van een gezin. Gezinsondersteunende pleegzorg beoogt precies de draagkracht te ondersteunen door het aanbieden van die factor sociale steun en ouders schijnen dit ook zo te ervaren. Hoe de kinderen dit precies beleven, wordt de focus van onze studie.

Laat ons eerst sociale steun een theoretische onderbouwing vanuit de literatuur meegeven.

3

Sociale steun

Na een introductie in het domein is het tijd geworden om het concept sociale steun dat in deze verhandeling centraal staat, te kaderen vanuit de literatuur. Achtereenvolgens willen we sociale steun situeren binnen het domein van onderzoek, trachten tot een definitie te komen, de verschillende componenten binnen dit metaconstruct toelichten en hypothesen schetsen wat betreft het werkingsmechanisme achter sociale steun. We ronden dit hoofdstuk af met een bespreking van veerkracht en het empowermentparadigma. Deze begrippen worden samen besproken met sociale steun, enerzijds omdat ze conceptueel verwant zijn en anderzijds vanwege de specifieke relevantie voor onderzoek en interventies bij mensen in armoede.

1 Sociale steun ten gronde

Situering

Pierce, Sarason en Sarason (1996) suggereren dat er reeds lange tijd erkenning bestaat voor de rol van een ondersteunende, zorgende omgeving voor de sociale ontwikkeling van kinderen, ondermeer vanuit het veld van de *family studies*. Historisch wordt de grondslag voor de studie van sociale steun gesitueerd in drie domeinen (Sarason, Sarason & Pierce, 1990).

(1) Er is de bijdrage van de klinische geneeskunde (*clinical medicine*) met pioniers als Cassel en Cobb. Cassel (1976) noemt vanuit epidemiologisch standpunt de sociale omgeving in het algemeen, en de aanwezigheid van andere leden van dezelfde soort in het bijzonder, als factoren die van invloed zijn op de vatbaarheid voor ziekten. Cobb (1976) is ervan overtuigd dat sociale steun bescherming biedt tegen pathologie, het herstelproces na ziekte kan versnellen en therapietrouw verhoogt wanneer een behandeling moet worden ingesteld. Hij is het die als eerste een definitie naar voren schuift van sociale steun, namelijk: “... *information leading the subject to believe that he is cared for and loved, is esteemed and valued, and belongs to a network of communication and mutual obligation*” (Cobb, 1976, p. 300).

Ondertussen bestaat er evidentie vanuit een groot aantal studies om de visie te ondersteunen dat sociale contacten overwegend positief geëvalueerd worden en in verband gebracht met psychisch en somatisch welbevinden, terwijl het ontbreken ervan zou bijdragen tot allerlei stoornissen of tot een verminderde weerbaarheid bij stressvolle gebeurtenissen (Bradley & Corwyn, 2002; Cohen & Wills, 1985; Fitzsimons & Fuller, 2002; Lee & Robbins, 1998; Rutter, 1987; Sandler, Miller, Short & Wolchik, 1989; Sarason et al., 1990). Op het mechanisme waarlangs sociale steun de beschreven invloed kan hebben, komen we verderop terug (zie 1.4).

(2) Er is de bijdrage van de gemeenschapspsychologie (*community psychology*) die vanuit de ervaring dat steun ook kan worden verstrekt door personen die niet behoren tot het natuurlijk sociaal netwerk, wil komen tot een institutionaliseren van steun voor personen met onvoldoende resources.

We citeren in dat verband Turkat, wanneer hij het verschil tussen natuurlijke en geïnstitutionaliseerde netwerken tracht te duiden:

“There have been several reported programs that demonstrate various ways that nonprofessionals may be mobilized to form devised social networks. Devised social networks are distinguishable from natural social networks by virtue of their being organized according to related functional roles rather than related social roles. ... The primary function of the relationship between the troubled person and a devised social network centers around the new functional tasks performed by the network members and not a previous history of established interpersonal patterns among network members” (Turkat, 1980, p. 102).

Demedts (2002) noemt als doelstelling van deze *community-based* interventies:

“... het aanreiken van ‘support’ en ‘resources’, zodanig dat het functioneren van individuen of families (de zogenaamde ‘community-based family support programs’) verbetert en hun groei en ontwikkeling bevordert wordt. Deze interventies voorzien cliënten van informatie, begeleiding, feedback, praktische hulp en emotionele ondersteuning; en pogen informele relaties tussen gemeenschapsleden op te bouwen of te versterken” (Pizzolongo, 1996 in Demedts, 2002, p. 10-11).

Als definitie voor gemeenschapsinterventie, citeert zij: *“the provision and/or mobilization of supports and resources by members of a family’s informal and formal social network”* (Dunst, Trivette & Deal, 1995, p. 4).

(3) Tenslotte vermelden de auteurs de bijdrage van de ontwikkelingspsychologie (*child development*), waarbij in het bijzonder de gehechtheidstheorie van Bowlby (1988) een relevant kader blijkt om over sociale steun te denken als persoonlijkheidsvariabele die zijn oorsprong vindt in vroege gehechtheidservaringen.

In het handboek van Pierce et al. (1996) is een hoofdstuk opgenomen dat beschrijft op welke manier vroege gehechtheidservaringen die zogenaamde *social support schemata* zijn gaan uitmaken, van invloed zijn op de informatieverwerking van het individu (Yee, Santoro, Paul & Rosenbaum, 1996; zie ook Geenen, 2007).

Een definitie

Op zoek naar een definitie voor sociale steun (*social support*), stuiten we op een brede waaier van omschrijvingen van het concept veeleer dan op een eenduidige definitie (Kaplan, Cassel & Gore, 1977; Sarason et al., 1990; Thoits, 1982). Het transdisciplinaire karakter van het concept, zoals is gebleken uit 1.1, draagt bij aan deze conceptuele verwarring. In het kader van deze verhandeling vatten we sociale steun op als: “*the degree to which a person’s basic social needs are gratified through interaction with others*” (Thoits, 1982, p. 147).

We komen verder (zie 1.3.2) terug op hoe sociale steun deze sociale noden kan inlossen. Met wie een individu interacties aangaat, blijkt afhankelijk van een combinatie van persoonlijke omstandigheden, individuele kenmerken en de culturele context. Naast het gezin en de familie als traditionele bron van sociale steun, kan men ook een beroep doen op vrienden, collega’s, burens en gemeenschapsdiensten (Pilisuk & Parks, 1983). Het belang van interactie kan in dit opzicht niet voldoende benadrukt worden, omdat het de wederkerigheid impliceert die als voorwaarde dient voor het voortbestaan van sociaal contact (Antonucci & Jackson, 1990).

Complex metaconstruct

Ondanks de conceptuele verwarring zijn de verschillende auteurs (o.a. Leavy, 1983; Pilisuk & Parks, 1983; Sarason et al., 1990) het er over eens dat sociale steun niet mag worden opgevat als unidimensioneel, dit wil zeggen beperkt tot een focus op de aanwezigheid van een steunende figuur. Daarentegen beschouwen ze sociale steun als een complex metaconstruct, een concept waarin meerdere – onderling interagerende – componenten vervat zijn. In wat volgt, zullen we kort elk van die componenten bespreken.

1.3.1 Structureel niveau: sociale netwerken

Om de oorsprong te situeren van de interesse in sociale netwerken grijpt Demedts (2002) terug naar antropologische en sociologische studies van bloedverwantschapsrelaties in Europese en Afrikaanse gemeenschappen. Ze bespreekt uitgebreid de bijdrage binnen de psychologie, met ondermeer netwerktherapie (Speck & Attneave, 1973) in de therapeutische context. Daarbij wordt een netwerk als volgt gedefinieerd:

“A network is the total relational field of a person and usually has space/time representation. Although a network has a low degree of visibility, it has a high degree of information-exchange properties. A network has few formal rules, but consists of relationships between many persons, some of whom are known to many others in the network, while others merely form a linkage between persons – this linkage often being unknown to the two persons linked by the third” (Speck & Attneave, 1973, p. 10).

Naast deze operationele definitie vermelden Speck en Attneave nog dat *“any individual’s network is the sum total of human relationships that have a lasting significance in his or her life”* (Speck & Attneave, 1973, p. 11). Turkat concretiseert wanneer hij stelt dat *“a social network may be viewed as a group of people that have a common link. ... A social network may consist of groups such as one’s immediate family, relatives, friends, neighbors, work associates, social club acquaintances, and church members”* (Turkat, 1980, p. 99).

Leven in armoede beperkt de kansen om relaties aan te knopen of om ze te onderhouden. Er wordt hierbij een onderscheid gemaakt tussen een dynamiek van uitsluiting door de omgeving enerzijds en anderzijds terugtrekgedrag door betrokkenen. Voor een overzicht van strategieën in netwerkvorming, zie Driessens en Van Regenmortel (2006). Voor een overzicht van hoe sociale netwerken – direct of indirect – van invloed kunnen zijn op de vroegkinderlijke ontwikkeling, zie Cochran en Brassard (1979) en op ouderschap, zie Belsky (1984).

Sociale netwerken kunnen beschreven worden aan de hand van hun kwantitatieve kenmerken zoals grootte en dichtheid (= structureel niveau), maar ook aan de hand van kwalitatieve kenmerken (= inhoudelijk niveau).

1.3.2 Inhoudelijk niveau: sociale steun

Het is mogelijk de karakteristieken van interpersoonlijke relaties te beschrijven om een idee te krijgen van de objectieve beschikbaarheid van steun. In de literatuur (Barrera, 1986; Gottlieb, 1985; Pierce et al., 1996; Sarason et al., 1990) wordt nochtans het onderscheid gemaakt met de subjectieve kwaliteit *perceived social support*. Dunkel-Schetter en Bennett hebben het over *“the perception of support believed to be available if needed”* (Dunkel-Schetter & Bennett, 1990, p. 267), met andere woorden de mate waarin het individu erop vertrouwt dat zijn nood aan steun, informatie en feedback vervuld is.

Twee opmerkingen hierbij. Ten eerste dat *perceived social support* niet noodzakelijk samenvalt met de objectieve *received social support* (Dunkel-Schetter & Bennett, 1990), maar ondermeer wordt bepaald door vroege gehechtheidservaringen (Baldwin, 1992; Bowlby, 1988; Yee, Santoro, Paul & Rosenbaum, 1996). Ten tweede is het de perceptie van beschikbaarheid van steun die protectief werkt voor de gezondheid, los van de accurateheid van de perceptie (Dunkel-Schetter & Bennett, 1990).

Opdat een individu winst zou kunnen halen uit sociale steun wat betreft coping met stressvolle gebeurtenissen moet volgens Coble, Gantt en Mallinckrodt (1996) aan tenminste drie voorwaarden voldaan zijn:

- (1) de omgeving moet steun bieden van het type en vanuit de relatie die overeenkomt met de vereisten van de gebeurtenis⁵, te weten (naar House, 1981; zie ook Reid, Landesman, Jaccard & Rabkin, 1987 in Sarason et al., 1990):
  - a. emotionele steun (emotionele zorg: warm en empathisch zijn);
  - b. instrumentele steun (instrumentele hulp: goederen en diensten);
  - c. informationele steun (informatie over de omgeving);
  - d. waarderende steun (informatie relevant voor zelfevaluatie, waardering).
- (2) het individu moet beschikken over de nodige sociale vaardigheden om zich te engageren in steunende relaties, intimiteit te installeren en hij moet specifieke types van sociale steun kunnen verwerven om met de stressor te kunnen omgaan.
- (3) het individu moet de persoonlijkheidsdispositie en bereidheid hebben om deze vaardigheden aan te wenden.

We merken hier op dat er een interactie bestaat tussen individu en omgeving. Om de laatste twee voorwaarden te kaderen, verwijzen we opnieuw naar de literatuur in verband met vroege gehechtheidservaringen. Die bepalen immers het proces waarlangs het individu sociale banden ontwikkelt, voedt en gebruikt als persoonlijke karakteristiek (Leavy, 1983). De gehechtheidstheorie vertegenwoordigt trouwens een zinvol kader voor pleegzorg. We verwijzen de geïnteresseerde lezer voor een literatuuroverzicht van pleegzorg in het perspectief van de gehechtheidstheorie naar de licentiaatsverhandeling van Maes (2003).

---

⁵ Wat French, Rodgers en Cobb (1974) impliceren met: “‘goodness-of-fit,’ representing the match between support desired and support received” (in Belsky, 1984, p. 88).

Mechanisme

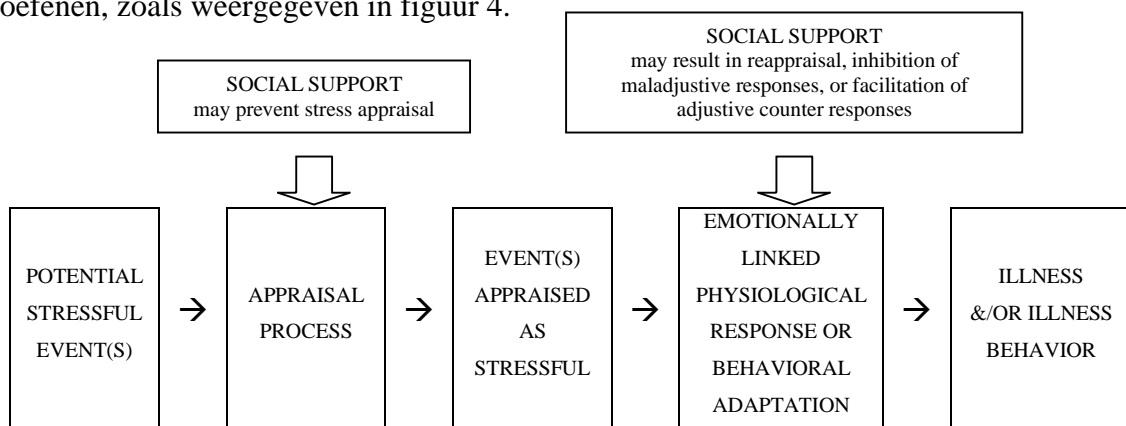
Er bestaan talloze studies naar de effecten van sociale steun – in brede zin – op het gebied van fysieke gezondheid, geestelijke gezondheid, opvoeding, ... (Vanhee et al., 2004). Verschillende auteurs hebben zich toegelegd op de studie van sociale steun in het kader van coping met stress, onder hen Cohen en Wills (1985). Ze testten de plausibiliteit van twee hypothetische modellen van hoe sociale steun zijn invloed zou kunnen uitoefenen.

Hoofdeffecthypothese

De hoofdeffecthypothese veronderstelt “*a generalized beneficial effect of social support*” (Cohen & Wills, 1985, p. 311) of – met andere woorden – het beschikken over adequate sociale steun heeft altijd een gunstig effect op het welbevinden en de gezondheid van personen. Dit zou kunnen doordat grote sociale netwerken personen voorzien van positieve ervaringen en hen in de gelegenheid stellen binnen deze netwerken stabiele, sociale rollen op te nemen (Cohen & Wills, 1985). Thoits (1985) schrijft dit hoofdeffect van sociale steun toe aan de menselijke basisbehoefte aan verbondenheid of *social embeddedness*. We verwijzen naar Vanhee et al. (2004) voor een kadering van verbondenheid in de psychologisch-pedagogische literatuur.

Bufferhypothese

De bufferhypothese gaat ervan uit dat stresserende gebeurtenissen een negatief effect hebben op het welbevinden en de gezondheid van personen die over weinig of geen sociale steun beschikken, terwijl dit effect vermindert of zelfs opgeheven wordt bij personen die over meer sociale steun kunnen beschikken. Sociale steun kan daarbij op twee manieren een invloed uitoefenen, zoals weergegeven in figuur 4.

Figuur 4. De plaats van sociale steun in de causale keten stress-ziekte (Cohen & Wills, 1985, p. 313).

Altijd steunend?

Sociale steun wordt in de literatuur hoofdzakelijk aangeduid als mogelijke protectieve factor, als factor die de veerkracht of *resilience* (zie hieronder) van het gezin en de individuele leden ondersteunt of versterkt (Vanhee et al., 2004). Er dreigt over het hoofd te worden gezien dat sociale steun een complex fenomeen is, dat niet vanzelf en rechtstreeks tot heilzame effecten leidt. Verschillende auteurs (o.a. Hogan, Linden & Najarian, 2002) vragen zich luidop af of initiatieven die gericht zijn op het verlenen van sociale steun inderdaad in hun opzet slagen.

2 Veerkracht ten gronde

Situering

Oorspronkelijk was er in het wetenschappelijk onderzoek slechts aandacht voor de negatieve gevolgen van stressvolle situaties, zoals bijvoorbeeld kansarmoede, en werd dit beschouwd als zogenaamde risicofactor voor de ontwikkeling (= *damage model*). Vanuit de vaststelling echter dat sommige kinderen zich – ondanks risicofactoren – relatief goed konden handhaven, groeide de interesse in hun krachten (= *challenge model*) (Bynner, 2001; Driessens & Van Regenmortel, 2006; Garmezy, 1991; Rutter, 1987). Garmezy (1991) citeert in dat verband Festinger, die zich afvraagt:

“Why such a singular emphasis on vulnerability? Is there so little confidence in young people’s capacities to come to grips with the reality that no one’s world is perfect? Is there so little faith in the strength and resilience of children?” (Festinger, 1983, p. 253).

Een definitie

De term *resilience* komt van het Latijnse *resilientia* en betekent letterlijk *to jump or to bounce back*. In het Nederlands wordt de term veerkracht gebruikt (Van Regenmortel, 2002).

Klassiek wordt de volgende definitie van Garmezy en Masten gehanteerd: *“Resilience as the process of, capacity for, or outcome of successful adaptation despite challenging or threatening circumstances⁶”* (Van Regenmortel, 2002, p. 143).

---

⁶ In een gesprek met Tine Van Regenmortel wees zij op het belang van het onderkennen van een micro-, meso- en macroniveau. Deze uitbreiding van de definitie in ecosystemische context vinden we ook bij Waller (2001).

Belangrijke ankerpunten hier zijn de succesvolle aanpassing enerzijds en wat we hier noemen moeilijke omstandigheden anderzijds. In de context van deze studie hangen die moeilijke omstandigheden evident samen met de situatie van kansarmoede. Door de groep kinderen die het – ondanks het risico – goed hebben gedaan nader te bestuderen, zijn onderzoekers er in geslaagd een aantal aspecten te identificeren die de succesvolle aanpassing kunnen modereren en faciliteren (o.a. Driessens & Van Regenmortel, 2006; Egeland et al., 1993; Fraser et al., 1999; Garmezy, 1991; Rutter, 1987). Dit zijn de zogenaamde beschermende factoren, door andere auteurs bouwstenen van veerkracht genoemd.

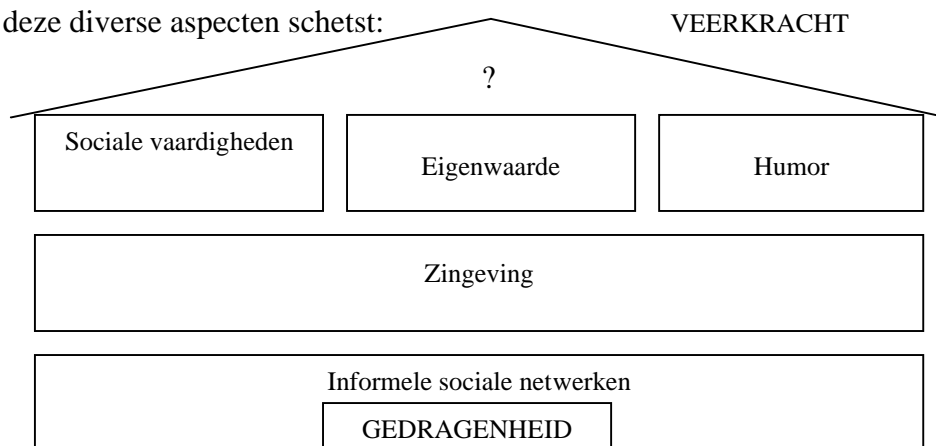
Bouwstenen van veerkracht

De spreekwoordelijke Godfather ter zake, Norman Garmezy (1985), vermeldt volgende triade als voornaamste beschermende factoren of *protective factors* (Driessens & Van Regenmortel, 2006, p. 119; zie ook Bynner, 2001):

- (1) positieve persoonlijkheidskenmerken (kindfactoren), bijvoorbeeld zelfwaardegevoel;
- (2) een steunend gezinsmilieu (contextfactoren) met cohesie en warmte van de ouder(s);
- (3) externe ondersteuningssystemen (gemeenschapsfactoren) die de gezonde coping van kinderen aanmoedigen en bekrachtigen.

Op dit derde niveau kan sociale steun, zoals hierboven werd beschreven, worden gesitueerd.

Vanistendael (1996, in Driessens & Van Regenmortel, 2006, p. 120-121) spreekt eerder over gebieden dan over beschermende factoren. Hij onderscheidt er vijf waarbinnen men kan optreden om veerkracht te bevorderen en tekent deze in een huisschema dat de verhoudingen tussen deze diverse aspecten schetst:

Figuur 5. Veerkrachthuis naar Vanistendael (Driessens & Van Regenmortel, 2006, p. 121).

Opmerkingen

Naar aanleiding van de bovenstaande omschrijving moeten een aantal opmerkingen worden gemaakt die de concepten in perspectief plaatsen. Ten eerste, beschermende factoren hebben een modererende functie ten aanzien van de negatieve effecten van stress. Dit impliceert de aanwezigheid van stress, maar niet noodzakelijk dat één of enkele beschermende factoren de negatieve impact daarvan kunnen tenietdoen. Welke invloed beschermende factoren zullen hebben, hangt af van een complex samenspel van factoren (zie ook Fraser et al., 1999). Ten tweede is veerkracht geen statisch persoonlijkheidskenmerk. Het is immers niet de variabele zelf die de functie determineert (bijvoorbeeld als beschermend of risicovol), maar wel het mechanisme of interactief proces (zie ook Rutter, 1987).

3 Empowerment ten gronde

Situering

Om ten volle de draagwijdte van een empowermentbenadering te kunnen vatten, is het nodig de evolutie te schetsen binnen het domein van de armoedebestrijding. Sinds de jaren '60 is er een geleidelijke verschuiving geweest van een houding van patronisering naar empowerment. Voorheen was een (kans)arme iemand die men figuurlijk bij het handje moest nemen om hem of haar door een kluwen van problemen te loodsen. Met de evolutie kwam meer aandacht voor de hulpvrager als een persoon met bepaalde krachten.. In dat verband citeren we hier Riessman (1964), vanwege zijn toonaangevende inbreng op dat vlak:

“Because if the have-nots have nothing – no culture, no strength, no anger, no organization, no cooperativeness, no inventiveness, no vitality – if they are only depressed, apathetic, fatalistic, and pathological, then where is the force for the social action and self-help to come from?” (Riessman, 1964, p. 417).

Het feit dat iemand zich in een moeilijke situatie staande heeft weten te houden, wijst op een sterkte van die persoon. In een empowermentbenadering wordt nagegaan of en op welke manier die sterkte kan worden benut om een moeilijke situatie te boven te komen. Daarbij focust men op het begrijpen en respecteren van de persoon in de context van zijn eigen cultuur en levenssituatie Dit impliceert zelden dat oplossingen het na te streven ideaal vertegenwoordigen (Van Regenmortel, 2002):

“The positives of the poor are not to be viewed in an abstract, idealistic fashion, as though they represented some ultimate qualities to be aspired to by man. To repeat, frequently their strengths are partial, interwoven with weaknesses, transitory reflections of the situation of the poor” (Riessman, 1964, p. 419).

Het bovenstaande reflecteert het belang van professionele hulpverlening. Dit betekent niet dat we terug moeten naar de oorspronkelijke situatie van patronisering. Dankzij de geleidelijke mentaliteitsverandering heeft men de armen een stem gegeven als ervaringsdeskundigen, wat zich toont in de zogenaamde verenigingen waar armen het woord nemen⁷. Die benadrukken reeds lange tijd de kracht van armen, hun wilskracht, volharding en creativiteit in het omgaan met moeilijke levensomstandigheden (Van Regenmortel, 2002).

Tenslotte verwijzen we naar de notie *psychologisch kapitaal*, door Van Regenmortel (2002) gedefinieerd als het vermogen en de mechanismen waardoor psychologische weerstand kunnen worden opgebouwd. Dit concept moet een tegengewicht bieden aan klassieke kapitaalsvormen als economisch kapitaal (inkomen en bezit), sociaal kapitaal (sociaal netwerk en maatschappelijk aanzien) en cultureel kapitaal (kennis en cultuur), waarop personen die in armoede leven laag scoren (Driessens & Van Regenmortel, 2002).

Een definitie

Globaal beschouwd, wordt de volgende algemene definitie van Rappaport (1984) het meest gehanteerd: *“Empowerment is viewed as a process: the mechanism by which people, organizations, and communities gain mastery over their lives”* (Van Regenmortel, 2002, p. 77).

Empowerment als concept kent een zeer breed toepassingsgebied: het is een attitude in het werken met minderheden of groepen in afhankelijkheidsposities. Om de definitie te kunnen toelichten, illustreren we elke betekenisvolle eenheid met materiaal uit de literatuur (Driessens & Van Regenmortel, 2006). Empowerment is viewed as ...

---

⁷ Om te voldoen, moeten verenigingen beantwoorden aan de volgende criteria: (1) armen verenigen zich, (2) armen nemen het woord, (3) maatschappelijke emancipatie van armen, (4) maatschappelijke structuren veranderen, (5) dialoog met de samenleving en met het beleid en (6) armen blijven zoeken (<http://www.vlaams-netwerk-armoede.be>).

A process: In de literatuur wordt het onderscheid gemaakt tussen *empowering* processen en *empowered* outcomes (Driessens & Van Regenmortel, 2006, p. 99). De processen verwijzen naar de manier waarop men empowered geraakt, bijvoorbeeld door het aanleren van beslissingsvaardigheden of het creëren van participatiemogelijkheden. De outcomes verwijzen naar de resultaten van deze processen, bijvoorbeeld het hebben van politieke invloed of participatie in een buurtwerking.

The mechanism by which people, organizations, and communities: Empowerment situeert zich steeds op verschillende niveaus, is dus een *multi-level construct*. De empowermenttheorie verbindt het individuele welzijn, de individuele krachten en natuurlijke helpsystemen met de bredere sociale en politieke omgeving (Driessens & Van Regenmortel, 2006, p. 98).

Gain mastery over their lives: Zimmerman formuleert drie variabelen die dit meesterschap verder concretiseren: controle (zie ook Seligman), kritisch bewustzijn (zie ook Freire) en participatie. Deze drie aspecten zijn interessant omdat het van oudsher centrale punten van aandacht zijn bij de bestrijding van armoede (Driessens & Van Regenmortel, 2006, p. 100).

De beoogde uitkomst van de empowermentbenadering is om vanuit een fundamenteel geloof in capaciteiten bronnen te mobiliseren bij het individu en zijn omgeving. Op die manier wil men veerkracht opbouwen bij personen (en hun omgeving) die in maatschappelijk kwetsbare situaties leven. Voor een overzicht van pijlers en kanttekeningen, verwijzen we hier naar Van Regenmortel (2002).

4 Integratie en besluit

Na een uitdieping (situering en definiëring) van de concepten sociale steun, veerkracht en empowerment, dringt zich de noodzaak op van een structuur waar die concepten in passen en waarin hun onderlinge verbanden duidelijk worden.

Vereenvoudigd kunnen we hier stellen dat binnen het theoretisch kader van empowerment wordt gestreefd naar het uitbreiden van sociale steun in zijn verschillende facetten (kwantitatief en kwalitatief) met het oog op een verhogen van de draagkracht van gezinnen. Sociale steun werd overigens expliciet benoemd als beschermende factor, als voorwaarde voor veerkracht (zie 2.3).

We hernemen hier ook het algemeen kader dat reeds in de inleiding werd geschetst en waarin de concepten van de verschillende hoofdstukken gelinkt worden: in de stressvolle levensomstandigheid die kansarmoede betekent, kunnen bouwstenen van veerkracht worden onderscheiden. Een daarvan is sociale steun. Dit is precies het domein waaraan gezinsondersteunende pleegzorg vanuit haar unieke positie tracht bij te dragen door het uitbreiden en verstevigen van informele sociale netwerken. Het empowermentparadigma reikt een geïntegreerd kader aan voor deze concepten.

De empowermentgedachte van in te spelen op krachten van de betrokkenen en hen zelf verantwoordelijkheid te laten, komt expliciet tot uitdrukking in het initiatief van de gezinsondersteunende pleegzorg.

Wat we nog proberen te doen, is mensen verantwoordelijkheid laten. We kunnen samen werken aan iets en samenwerken met hen, om iets te veranderen. Maar, het is wel hun leven en zij zijn er verantwoordelijk voor. Dus dat betekent dat zij wel de beslissingen nemen, zelfs al lijken die voor ons niet altijd, misschien, hé... Misschien zouden wij een andere beslissing genomen hebben, maar wij zijn zij niet. (Anne van Cutsem, Kinderdienst)

Opvoedingsondersteuning richt zich volgens Vandemeulebroecke en Nys (2002) op het in evenwicht brengen van de balans tussen ervaren draaglast en draagkracht en is in die zin een positieve benadering die niet uitsluitend focust op deficits en problemen. Wanneer ingrijpende hulpverlening vertrekt vanuit de drijfveren en krachten van de cliënt en rekening houdt met zijn gezinssituatie, is er volgens Driessens en Van Regenmortel (2006, p. 78) *“een grotere kans op succes in het verbindend en versterkend werken”*. In zulke verhouding kan een voorstel tot vrijwillige plaatsing van de kinderen als tijdelijke ontlasting van het gezin aanvaardbaar worden wanneer de ouders zich erkend voelen in de ouderrol (Nicaise & De Wilde, 1995).

Wat men met de plaatsing beoogt, is een uitbreiding realiseren van het sociaal netwerk van het kind of het gezin in kwestie. Die uitbreiding kan op verschillende manieren (zie 1.3.2) bron zijn van sociale steun. We citeren in dat verband Vanhee et al. (2003):

“De éénmalige of regelmatigere kortdurende opvang van kinderen in een ander gezin betekent in de eerste plaats een vorm van instrumentele, praktische steun in de opvoeding. Waar er ook sprake is van een belangrijk contact tussen ouder en opvangouder, geeft de

ouder aan dat hij daar ook emotionele ondersteuning krijgt. Men voelt zich erkend als persoon en als ouder, men wordt erkend in het feit dat men in een moeilijke situatie leeft, krijgt bevestiging voor zijn inspanningen, ... In verschillende casussen is er ook sprake van emotionele en informationele ondersteuning specifiek met betrekking tot opvoedingsaspecten: aan de opvangouders kunnen vragen gesteld worden over de aanpak van het kind, de ouder kan er zijn hart luchten als het moeilijk gaat met de kinderen, vindt er waardering” (Vanhee et al., 2003, p. 80).

Tot nog toe is in dit verband enkel het perspectief van de ouders bevraagd (Vanhee et al., 2003). Voor wat betreft het perspectief van kinderen van kansarme gezinnen zal het exploratief onderzoek van deze verhandeling hopelijk een eerste licht op de materie schijnen.

DEEL II:

KWALITATIEF ONDERZOEK

4

Het onderzoeksopzet

In dit hoofdstuk wordt het opzet van dit exploratorisch onderzoek beschreven en verantwoord. We gaan in op de vraag wat dat type onderzoek inhoudt en waarom we precies voor deze vorm kiezen. Vervolgens worden in detail de methode, de manier van gegevensverwerking en de manier van gegevensanalyse uiteengezet. Er is tenslotte ook aandacht voor inspanningen die we hebben gedaan om het design te optimaliseren. Doelstelling is dat de lezer zich na het doornemen van dit hoofdstuk een beeld kan vormen van hoe het onderzoek concreet wordt aangepakt en waarom we de keuze hebben gemaakt om het op deze manier te doen.

1 Methodologische keuzes en verantwoording

We hernemen hier onze onderzoeksvraag, namelijk of kinderen uit kansarme gezinnen hun ervaring met gezinsondersteunende pleegzorg beleven of hebben beleefd als sociale steun. Dit is geen kwantitatieve vraag, maar een vraag naar betekenis. Vanuit een interesse in de exploratie van beleving, ligt de keuze voor een kwalitatief onderzoeksopzet voor de hand (Luyten & Corveleyn, 2003).

Gezien het kader⁸ dat in de literatuurstudie werd geschetst, werd verder geopteerd voor een focusgroependesign (Bloor, Frankland, Thomas & Robson, 2001; Krueger & Casey, 2000; Morgan, 1997 / 1998; Puchta & Potter, 2004; Stewart, Shamdasani & Rook, 2007). Morgan (1997) beschrijft focusgroepen als volgt:

“As a form of qualitative research, focus groups are basically group interviews, although not in the sense of an alternation between a researcher’s questions and the research participants’ responses. Instead, the reliance is on interaction within the group, based on topics that are supplied by the researcher who typically takes the role of a moderator. The hallmark of focus groups is their explicit use of group interaction to produce data and insights that would be less accessible without the interaction found in a group. (...) In essence, it is the researcher’s interest that provides the focus, whereas the data themselves come from the group interaction” (Morgan, 1997, p. 2 & 6).

We geloven dat het voor de kinderen faciliterend kan werken om in kleine peergroepjes te komen vertellen over persoonlijke ervaringen. Bovendien kan de focusgroepenmethode, waarbij de deelnemers een grote mate van vrijheid hebben wat betreft de invulling, volgens Gibbs (1997) een vorm van empowerment betekenen:

“The process of research can be more collaborative than other forms of study, and so focus group research can be an empowering process for participants, and an exciting challenge for social researchers wanting to gain a different perspective on their field of interest” (Gibbs, 1997, p. 5).

---

⁸ We verwijzen hier naar het empowermentparadigma (zie hoofdstuk 3, paragraaf 3).

2 Method

2.1 Deelnemers

Er namen in totaal 11 kinderen deel aan de studie, namelijk twee jongens en negen meisjes. Bij aanvang begin 2006 varieerden ze in leeftijd van 8 tot 13 jaar (gem. = 10,6; SD = 1,6). Van de 11 begeleidingen waren er op dat moment vijf afgerond en zes nog lopende. In negen pleegzorgsituaties ging het om bestandspleegzorg, bij de andere twee maakte het opvanggezin deel uit van het eigen netwerk (=netwerkpleegzorg).

Bijna alle subjecten die gecontacteerd werden, waren bereid hun vrijwillige deelname aan dit onderzoek te verlenen. Een aantal ouders haalde expliciet aan dat dit voor hen een manier betekende om iets terug te doen voor alle hulp die zij hadden gekregen. Voor degenen die weigerden, bleek de deelname praktisch onmogelijk. Het was de bedoeling om 12 kinderen te selecteren, maar in extremis haakte nog een respondent af om familiale omstandigheden.

2.2 Werkwijze

We hebben voor deze studie nauw samengewerkt met de Kinderdienst, een dienst voor gezinsondersteunende pleegzorg uit regio Brussel. De medewerkers daar hebben uit hun bestand kinderen geselecteerd om aan de studie mee te werken op basis van volgende criteria:

- (1) kansarme situatie, volgens criteria van Kind en Gezin (zie eerste hoofdstuk, 1.2);
- (2) ervaring met gezinsondersteunende pleegzorg via de Kinderdienst;
- (3) niet jonger dan acht jaar;
- (4) zich vlot kunnen uitdrukken in het Nederlands.

De eerste twee voorwaarden hebben te maken met het kader van onze studie en de derde met het beoogde onderzoeksopzet. De vierde vereiste heeft te maken met de achtergrond van de kinderen: zeven kinderen worden thuis anderstalig (moedertaal is niet het Nederlands, meestal wel het Frans) opgevoed. Wanneer we in het volgend hoofdstuk de resultaten bespreken, zullen we onze interpretatie staven aan de hand van citaten van de kinderen. We hebben er daarbij voor gekozen om die citaten weer te geven in de vorm zoals de kinderen het hebben verteld, ook als de zinsbouw en het woordgebruik hier en daar wat vreemd aandoen.

Aan gezinnen met kinderen die in aanmerking kwamen voor onze studie, werd eerst een brief (in het Nederlands en het Frans, zie bijlage 1) gestuurd met concrete uitleg over de studie. Daarna nam een medewerkster van de Kinderdienst, vaak de persoonlijke begeleidster van het gezin, telefonisch contact op om toestemming te vragen en eventueel meer uitleg te geven. Zoals we in 1.1 al stelden, zegden de meeste ouders toe.

Concreet werden alle kinderen uitgenodigd voor drie interviews van in principe 90 minuten. Die tijdspanne per interview bleek een maximum opdat de kinderen zich goed konden blijven concentreren. In praktijk gebeurde het dikwijls dat later dan gepland aan een interview kon worden begonnen of vroeger dan gepland moest worden afgebroken, rekening houdend met de agenda van de gezinnen⁹. Daarom duren sommige interviews minder dan 90 minuten. We vroegen de kinderen om twee maal op interview te komen om voldoende gelegenheid te hebben om (de diepgang van) hun verhaal te kunnen beluisteren. Het derde interview hield een vorm van feedback in tijdens de data-analyse.

We voorzagen een focusgroependesign met drie verschillende focusgroepen, die telkens uit vier kinderen zouden bestaan. In principe stelden we een vaste groepsindeling voorop. De praktijk dwong ons hier echter om te komen tot flexibele oplossingen. We vermeldden eerder al dat op het laatste moment nog een van de respondenten moest afhaken. Bovendien zijn, om praktische redenen, drie kinderen van groep veranderd na het eerste interview. Het gebeurde ook regelmatig dat niet alle kinderen opdaagden voor een interview, al dan niet aangekondigd: zes kinderen namen deel aan elk van de drie interviews, twee kinderen misten een interview en drie kinderen waren slechts bij het eerste interview aanwezig. Dit bleek te wijten aan respectievelijk praktische en familiale omstandigheden die we moeten kaderen binnen de investering die we van de kinderen en hun gezinnen hebben gevraagd, in combinatie met niet-evidente opvoedingsomstandigheden.

Alle interviews vonden plaats in Brussel, in een lokaal dat door de Kinderdienst werd ter beschikking gesteld. Uitzonderlijk vond één interview bij de kinderen (twee zusjes, andere twee respondenten waren verhinderd) thuis plaats omdat ze niet op de Kinderdienst geraakten.

---

⁹ Eenmaal moesten twee interviews (2 & 3) worden afgenomen in één ontmoeting, die omwille van de productiviteit werd ingekort tot (minder dan) 90 minuten.

Van de kinderen werd dus gevraagd om in groepjes te komen vertellen over hun ervaringen met gezinsondersteunende pleegzorg. We hielden er rekening mee dat dit onderwerp mogelijk gevoelig ligt. Alvorens te beginnen, werd aandacht besteed aan het deontologisch aspect: subjecten werden geïnformeerd over het onderzoek en de manier van gegevensverwerking, waarbij strikte anonimiteit werd gegarandeerd. We maakten duidelijk dat hun deelname een vrijwillig karakter had, zodat elke respondent zich van de mogelijkheid bewust was op elk moment tijdens/na het interview die deelname op te zeggen (= *informed consent*).

Alle interviews werden, met toestemming van de deelnemers, op audiotape geregistreerd. Het eerste interview fungeerde als pilootcasus maar werd wegens zijn relevante inbreng en het geringe aantal andere gevalstudies in dit onderzoek, eveneens opgenomen in de analyse. Uit die pilootcasus bleek dat de kinderen ook in groepjes vlot konden vertellen over hun ervaring met gezinsondersteunende pleegzorg, maar dat een minimale structuur nodig was om efficiënt data te verzamelen.

2.3 Instrumenten

We wilden de kinderen voldoende vrijheid laten om over hun ervaringen en hun beleving te vertellen, maar zonder de focus van onze studie – namelijk sociale steun – te veronachtzamen. We citeren in dat verband Morgan (1997):

“I find it more useful to think that the degree of formal structure in a focus group is a decision that the research makes according to the specific purposes of the research project. In particular, the use of either a more formal or a less formal approach will depend on the researcher’s goals, the nature of the research setting, and the likely reaction of the participants to the research topic” (Morgan, 1997, p. 6).

Om aan die structuurbehoefte tegemoet te komen, werden een aantal relevante thema’s uit eerder onderzoek (Spiesschaert, 2003; Vanhee et al., 2003) in stellingen¹⁰ gegoten. Bedoeling was dat de kinderen aan de hand van een groene of rode antwoordkaart hun mening konden kenbaar maken om er vervolgens over in dialoog/discussie te treden. Enkele stellingen bleken te volstaan om de interactie gedurende het hele interview levendig te houden.

---

¹⁰ Voor een overzicht, zie bijlage 2.

3 Dataverwerkingsmethode

Alle interviews werden opgenomen op audiotape en later uitgetypt door de onderzoeker. De verschillende transcripten kregen een code, bestaande uit een O met een cijfer en een G met een cijfer. Het cijfer achter de O (van onderzoek) duidt aan het hoeveelste interview het is, het cijfer achter de G (van groep) verwijst naar de focusgroep¹¹. De inhoud van de transcripten werd opgedeeld in teksteenheden¹² en ondergebracht in verschillende categorieën (codeboek in bijlage 3). Hiervoor maakten we gebruik van het computerprogramma QSR NUD*IST 4 (Geenen, 2004). Hoofdcategorieën waren ‘Niet relevant’, ‘Context’, ‘Beleving’ en ‘Stellingname’. Deze hoofdcategorieën werden verder onderverdeeld in subcategorieën.

Voor de dataverwerking pasten we bovendien het principe van datatriangulatie toe, dit houdt in het gebruiken van verschillende bronnen van evidentie (Luyten & Corveleyn, 2003; Maxwell, 1996). Naast de transcripten van de focusgroepinterviews, beschikken we immers over een literatuurstudie en gegevens uit interviews met ervaringsdeskundigen Anne Van Cutsem (Kinderdienst, Brussel) en Ria Johnson (Centrum Kauwenberg, Antwerpen). Voorafgaand aan het empirisch onderzoek hebben we hen geïnterviewd in verband met hun visie op kansarmoede, pleegzorg, sociale steun en het werken met kinderen (interviewleidraad in bijlage 4).

4 Data-analysestrategie

Wij zijn onderzoeksmatig geïnteresseerd in de exploratie van beleving vanuit het perspectief van sociale steun. Als zodanig werden er geen a priori theoretische premissen geformuleerd. We zullen in onze interpretatie rekening houden met de betekenislijnen die spontaan uit het materiaal naar voren komen. Daarbij grijpen we regelmatig terug naar de literatuur terzake en naar de interviews met ervaringsdeskundigen om het resulterend descriptief kader te toetsen. Tot slot plannen we om na een eerste analyse van het ruwe materiaal, de voorlopige resultaten opnieuw voor te leggen aan de respondenten uit de studie: hun feedback is onze belangrijkste richtingaanwijzer voor interpretatie.

---

¹¹ Bijvoorbeeld: O2G3 staat voor het tweede onderzoek (of interview) van focusgroep 3.

¹² Het nummer achter de code (bijvoorbeeld O2G3) verwijst hiernaar.

5 Criteria ter beoordeling van de kwaliteit van het onderzoeksdesign

Voor het eigenlijke empirisch onderzoek, hebben we de tijd genomen om mogelijke valkuilen in ons design na te gaan (en trachten te ondervangen).

Ons eerste aandachtspunt is de selectie van deelnemers door de Kinderdienst. Om te vermijden dat de studie gehypothekeerd zou worden door een positieve bias (waarbij de kinderen geen minpunten van de pleegzorgsituatie durven aanhalen) vroegen we de medewerkers zich niet te baseren om het al dan niet goed verlopen zijn van de opvang en de contacten met de Kinderdienst.

- Vanuit de Kinderdienst bestaat de interesse in een evaluatie van de werkvorm van gezinsondersteunende pleegzorg. In die zin bleek onze bezorgdheid over een positieve selectie door medewerkers bespreekbaar en ongegrond.
- Tenzij het praktisch absoluut onmogelijk was, stemden de gezinnen die in het kader van deze studie werden gecontacteerd ook in deelname toe, zodat ook hier weinig reden is voor bezorgdheid om positieve selectie.
- Zoals uit de resultaten in volgend hoofdstuk zal blijken, kwam uit de antwoorden van de kinderen duidelijk hun loyaliteit naar het opvanggezin naar voren. Dit gegeven dat ook in de literatuur wordt belicht, nemen we echter expliciet mee als vaststelling. Daarnaast durven de kinderen, zeker in vervolginterviews, toch puntjes van kritiek te uiten. Bovendien stemmen de resultaten van onze studie op vergelijkbare topics overeen met de vaststellingen van Spiesschaert (2003).

Ons tweede aandachtspunt betreft de methode van de focusgroepen. Er bestond een zekere ongerustheid of het bevragen van zulke gevoelige topic in groepjes bij de kinderen niet contraproductief zou werken. Het valt niet uit te sluiten dat andere betekenislijnen (meer uitdrukkelijk) aan bod zouden zijn gekomen in een andere design, maar – gezien de onderzoeksvraag – bleek de keuze voor groepen hier faciliterend te werken.

- Binnen het semi-gestructureerd format met de stellingen bleek de interactie in de groep het delen van bepaalde ervaringen te faciliteren.
- Vaak kenden de kinderen elkaar al op voorhand (deelname aan georganiseerde activiteiten door de dienst), wat de drempel voelbaar heeft verlaagd.
- Bijkomend brachten verschillende kinderen naar voren dat ze het fijn vonden, fijn om deel te nemen aan de interviews en fijn om ook eens hun verhaal te kunnen doen.

Ons derde aandachtspunt is de praktijk van dit onderzoek, waarbij we ons hebben moeten aanpassen aan de situatie zoals ze zich aandeede. We werden geconfronteerd met veranderde groepsindeling, kinderen die onverwacht te laat of zelfs helemaal niet opdaagden, en dergelijke meer. Zoals we eerder al stelden, moet dit worden gekaderd binnen de investering die we van de gezinnen vroegen in combinatie met niet-evidente opvoedingsomstandigheden. Dit neemt niet weg dat het een belangrijke beperking van ons onderzoek vormt dat niet alle deelnemers er voor de drie interviews waren. Ook een meer evenwichtige spreiding van jongens en meisjes, had mogelijk een andere dynamiek op gang kunnen brengen (zie ook Belle, 1989 over geslachtsverschillen in ervaren sociale steun).

Er werden een aantal maatregelen genomen om de kwaliteit van ons design te optimaliseren. Klassiek worden validiteit en betrouwbaarheid als de belangrijkste parameters beschouwd (Luyten & Corveleyn, 2003). Daarbij verwijst constructvaliditeit naar hoe goed de inhoud van het theoretisch construct – in dit geval sociale steun – is geoperationaliseerd in de studie, terwijl betrouwbaarheid staat voor principiële reproduceerbaarheid en de garantie van een betrouwbare interpretatie.

Wat betreft constructvaliditeit voorzien we datatriangulatie tijdens de gegevensverzameling en een review van onze eerste analyse door de respondenten uit de studie. Om herhaalbaarheid van onze studie te garanderen, trachtten wij zo helder mogelijk elke stap van het proces te expliciteren. Om onze interpretaties te staven tenslotte, illustreren we die telkens met citaten van de kinderen zelf uit de focusgroepinterviews.

6 Feedback aan de deelnemers

We stonden erop om na afloop van de studie de resultaten terug te koppelen naar de deelnemers aan het onderzoek. Daartoe hebben we een infoboekje gemaakt met een bondig en eenvoudig geschreven overzicht van de belangrijkste resultaten (zie bijlage 5).

5

Kwalitatieve onderzoeksresultaten

Dit hoofdstuk presenteert de resultaten die de inhoudsanalyse van de interviews oplevert. We beschrijven hier betekenislijnen zoals die spontaan uit het materiaal naar voren komen, vanuit het perspectief van sociale steun. Informatie die buiten dit perspectief valt maar door de kinderen wel uitvoerig aan bod werd gebracht, verdient hier een aparte vermelding. Na het doornemen van dit hoofdstuk zou de lezer een beter zicht moeten hebben op mogelijkheden en beperkingen van gezinsondersteunende pleegzorg als sociale steun, zoals ervaren door de kinderen in deze studie.

1 Betekenislijnen die oprijzen uit het materiaal, perspectief van sociale steun

Wanneer we in het materiaal een ordening proberen aan te brengen, blijkt de opdeling in een structureel en een inhoudelijk niveau (cf. hoofdstuk 3, 1.3) zeer geschikt.

1.1 Structureel niveau: sociale netwerken

1.1.1 Uitbreiding

Uit het materiaal van de focusgroepen komt een welbepaald kwantitatief kenmerk van sociale netwerken naar voren, met name de uitgebreidheid. Wanneer een kind naar een opvanggezin gaat, leert het daar niet enkel de gezinsleden kennen. Vaak is er ook een kans om opgenomen te worden in het breder sociaal netwerk.

Alle kinderen vermelden dat ze in het opvanggezin minstens kennis hebben gemaakt met enkele leden van de *familie*.

Ik ken bijna heel de familie. ANNEMIE: GAAN JULLIE MEE...? Naar familiefeesten? Ja. ANNEMIE: EN DAAR KENNEN ZE JULLIE OOK, DAN? Voor het grootste deel wel, ja. Er zijn zo wel een paar mensen van wie ik zeg 'hé, wie is dat?'. (...) Die (neefjes en nichtjes van kinderen van het opvanggezin) kennen mij dan ook al. De broer van (opvangmoeder) ken ik ook. Van de papa zijn kant ken ik er ook een paar. En ... dan ken ik de meter van (pleegzus), ik ken de oma, ik ken de tante, ik ken ... (lacht) (O2G1, 40-41)

Daarnaast hebben sommige kinderen in het opvanggezin een nieuw informeel sociaal netwerk van *peer-relaties* opgebouwd. Een van de respondenten noemt dit overigens een belangrijke drijfveer om ook buiten de formele opvang contact te houden met het opvanggezin.

(*) En wat ik ook zo erg vind: ik had daar vroeger ook veel vrienden, bij de opvanggezin, ik had daar heel veel vrienden. Dat was wel een beetje pijnlijk van - hoe noemt dat - van hun te laten, hè. (O1G1, 60)

(*) Daar is een speelpleinwerking en ik heb daar keiveel - allé ja, keiveel - ik heb daar vrienden... En ja, daarmee houd ik contact. (O1G1, 105)

(*) [toont op een tekening het huis van het opvanggezin en dat van de burenen] Neen, dat is hun huis en dat is de buur van (opvanggezin) en (buurjongen) is x jaar en mijn zus y jaar. En (zus) die speelt daar elke dag mee. ANNEMIE: MET DE BUREN VAN JE OPVANGGEZIN? Ja. (O1G2, 36)

Volgende respondent beschrijft het contact met familie van het opvanggezin bijna letterlijk als *uitbreiding van het persoonlijk sociaal netwerk*.

ANNEMIE: VIND JE DAT LEUK VAN ZO MEE TE GAAN IN EEN HELEMAAL NIEUWE FAMILIE? Ja, want ... ik leer die mensen kennen en - ik weet niet - precies, precies nieuwe vrienden maken. Dat was echt zo. En ja ... ik vond dat eigenlijk wel leuk. (O2G2, 46)

Bovendien kan het contact met het opvanggezin *ook voor andere leden van het eigen gezin een uitbreiding* inhouden, zoals voor de familie van boven geciteerde respondent.

En ja, (opvanggezin) zijn naar mijn communiefeest gekomen met heel de familie. ANNEMIE: DE HELE FAMILIE? Ja, van (opvangmoeder). Die zijn gekomen naar mijn communiefeest, mijn familie is gekomen en zo hebben ze eigenlijk leren samen kennen. ANNEMIE: AH JA, DAN LEREN ZE ALLEMAAL ELKAAR KENNEN. Ja, iedereen dus. Dat is van die familie en die familie, allemaal gemengd. Die hebben allemaal leren kennen zo. Soms gaat mijn moeder ne keer [legt uit hoe er soms betaalde opdrachten zijn voor haar mama]. Dus zij werkt soms voor hun ne keer. En (eigen moeder en opvangmoeder) komen eigenlijk heel goed overeen. Ik ben eigenlijk blij. (O2G2, 65)

1.1.2 Continuïteit

In het *kader van gezinsondersteunende pleegzorg* is deze uitbreiding, zoals de kinderen het beschrijven, niet evident. Principieel houdt opvang¹³ in dat een kind tijdelijk opgevangen wordt binnen het netwerk van het opvanggezin. De kinderen in onze studie vertellen dat, in hun ervaring, de opvangsituatie een meer langdurige en omvattende uitbreiding betekende van hun persoonlijk sociaal netwerk. We maken hier de vergelijking met het standpunt van de Kinderdienst.

Als hulpverlening niet meer nodig is, stopt de peterschap. Het is natuurlijk zo dat er bij sommige gezinnen wel nog contacten blijven zijn, dus op een informele manier. Maar wij vragen dat niet van onze opvanggezinnen en wij verwachten dat ook niet. Het is niet zo dat wij een impliciete verwachting hebben dat onze opvanggezinnen deel gaan uitmaken van het netwerk van de gezinnen. Wel dat ze tijdelijk een kind gaan opvangen en ... het kind of de kinderen worden wel vaak een stukje opgenomen in het netwerk van het opvanggezin. (Anne Van Cutsem, Kinderdienst)

---

¹³ We gebruiken hier veralgemeend deze terminologie, hoewel de kinderen hun opvanggezin op heel uiteenlopende manieren aanspreken: 'moeke en vake', 'pleegouders' of gewoon met de voornamen.

We waren onderzoeksmatig bijzonder geïnteresseerd om te weten of er ook *buiten het formeel kader van de hulpverlening* continuïteit bestaat in het contact met het opvanggezin. In onze studie werden zes kinderen opgenomen waarbij de begeleiding door de Kinderdienst was beëindigd. Twee daarvan bleken geen contact te onderhouden met hun opvanggezin (zie 1.1.3), de andere vier hielden nog meer of minder frequent contact.

(1) Normaal mag ik daar niet meer gaan, omdat ik ben 12 jaar. (...) ANNEMIE: MAAR JE GAAT TOCH NOG? Maar da's met de Kinderdienst ermee te maken, is het tot uw 12 jaar. En als ge daar nog wilt gaan, dan gaat ge daar nog, hè? (01G2, 43)

(2) Weet ge, ik hou daar nu nog contact mee. (...) Ik ga daar nog soms, in de vakantie of zo. (...) Daar heb ik vrienden. (...) ANNEMIE: DUS JIJ HEBT JE EIGEN VRIENDEN EN EIGEN ACTIVITEITEN GINDS? Ja, zwemmen en zo. ANNEMIE: EN DAAROM GA JE DAAR NOG REGELMATIG NAARTOE? Ja. (02G1, 23)

[enkele maanden later bij het feedbackinterview zegt deze respondent] Ik ga soms, ik mail gewoonlijk. (03G1, 17)

(3) Ik moest normaal deze jaar al stoppen. Maar ik doe dat niet graag, een hele dag alleen thuis blijven. Dus hebben mijn pleegouders nog altijd gezegd 'ge moogt altijd komen tot tot tot ge niet meer wilt'. (...) Ik denk ook niet dat ik ... ik weet, ik zal ooit ne keer weg gaan van hun. Maar dat ik hun niet meer zal zien, (schudt van 'neen'). ANNEMIE: EIGENLIJK ZO'N BEETJE ZOALS VRIENDEN WAAR JE MEE IN CONTACT BLIJFT? Ja, dat zijn mijn beste vrienden precies, dus. Ik weet het eigenlijk niet, maar ik hoop dat we altijd in contact blijven! (02G2, 70)

[enkele maanden later bij het feedbackinterview zegt deze respondent] Bij mij is het nu buiten de Kinderdienst. (...) Ik ga nog. (03G1, 17)

(4) Maar eigenlijk, ik ben daar niet meer, ik blijf nu meer thuis. Alleen soms, als het [door omstandigheden] echt moet. Of ik doe een goedendag, want het is lang geleden of zo. Maar, maar ... ik ga daar niet meer zo veel als vroeger. (03G2, 26)

We hebben ook gepolst naar de verwachting van de vijf kinderen waar de begeleiding op het moment van de studie nog niet afgerond was. Het bleek moeilijk voor hen om dit langetermijnperspectief in te vullen. Niemand durfde met zekerheid stellen dat ze nog naar hun opvanggezin zouden gaan na 12 jaar, maar er was ook niemand die zei na de formele opvang te (willen) breken met het opvanggezin.

ANNEMIE: IS (CONTACT HOUDEN) BELANGRIJK VOOR JOU OF ZEGT GE VAN 'NU HOEF IK NIET MEER TE GAAN, DUS NU HOEF IK DIE OOK NIET MEER TE ZIEN'? Nee. ANNEMIE: GAAT GIJ NOG AF EN TOE GOEIEDAG ZEGGEN? Ik weet het niet. Naar daar, da's wel ver. (...) Ik ga wel nog ne keer telefoneren, maar ik weet niet ... (03G2, 49)

1.1.3 Andere kinderen in het opvanggezin

Een bijzondere situatie is wanneer binnen het netwerk van het opvanggezin eigen kinderen zijn. De respondenten in onze studie vertellen daar uitvoerig over. Volgende anekdote illustreert *jaloerse reacties* van eigen kinderen, en zelfs van huisdieren.

In het begin waren (de kinderen) jaloers omdat die mama van die anderen, ze was lief tegen mij. (...) Ik weet niet hoe een hond dat kan krijgen, maar een hond kan echt jaloers worden, hè. ANNEMIE: DUS DE HOND WAS OOK JALOERS OP JOU? Ja, want (opvangmoeder) was heel lief tegen mij en alles. En ik zat gewoon zo en die, weet ge wat die hond heeft gedaan? De hond heeft zo gedaan (beeldt bijten uit). ANNEMIE: DE HOND HEEFT U GEBETEN? (knikt) (O1G1, 99 & 164)

Drie van de 11 respondenten in deze studie hebben om die reden liever geen eigen kinderen in het opvanggezin.

ANNEMIE: EN BIJ JOU ZIJN GEEN KINDJES, MAAR ER ZOUDEN ER OOK NIET ECHT MOETEN ZIJN? (...) Ik denk, met andere kinderen zou ik misschien ook ruzie kunnen hebben. [had in vorig opvanggezin moeilijkheden gehad met de kinderen] (O3G2, 21)

Twee van hen noemen het gedrag van de kinderen van hun opvanggezin de reden waarom ze er nu niet meer teruggaan of niet langer contact houden (zie 1.1.2).

De laatste keer toen ik ging, heb ik gezegd 'ja, ik ga niet meer komen, dit is de laatste keer' en (opvangzus) zo 'ja, en waarom' en dan zei ik 'uw broers, die zitten mij altijd te pesten en dat is ook niet leuk'. (O2G1, 44)

Dit kind vertelt hierbij ook *geen steun* te ervaren van *de opvangouders* en vindt dat eigen kinderen worden voorgetrokken.

Altijd als ik met (opvangzus) aan het spelen was, dan beginnen (andere kinderen) daar in één keer tegen mij. Te sjotten en al. En dan zo 'ik ga dat zeggen' ... ANNEMIE: TEGEN WIE? Tegen hun ouders. En dan blijven die gewoon voort naar tv kijken. (...) (opvangmoeder) verdedigt die (scheldwoord) ook nog! (waarop een ander kind: 'Het zijn wel haar kinderen hè.') (O2G1, 16)

Het blijkt niet gemakkelijk om de zorg en aandacht van de ouders met pleegkinderen te delen (zie ook Spiesschaert, 2003; Nentjes & de Rijke, 2002; Klarenbeek, 2001). Pleegkinderen voelen dit probleem blijkbaar scherp aan.

Nochtans vertellen de meeste kinderen dat ze blij zijn dat er in hun opvanggezin kinderen zijn (n = 6) of dat ze graag zouden hebben dat het er kinderen zouden komen (n = 2). Sommigen herkennen de jaloezie, maar dit zou na een tijdje opklaren. Als *voorwaarde* noemt een van de respondenten dat er *geen verschil* wordt gemaakt tussen de eigen kinderen en pleegkinderen (zie ook Weterings, 1984).

Alles is gelijk voor ons. Als die dat niet mogen, dan mag ik dat ook niet. (...) Ik doe niks dat zij niet doen, ik krijg niks meer dan hun, ja, we zijn gewoon gelijk. (O1G2, 18 & 80)

1.2 Inhoudelijk niveau: sociale steun

1.2.1 *Beschrijving*

Met de kwantitatieve uitbreiding van het persoonlijk sociaal netwerk gaat ook een bepaalde kwaliteit en betekenis gepaard.

Sommige respondenten vertellen dat ze het opvanggezin zijn gaan beschouwen als een *tweede familie*. Afhankelijk van kenmerken van het kind, het opvanggezin en het contact blijken de meningen hierover verdeeld: drie kinderen noemen hun opvanggezin expliciet als een tweede familie, terwijl voor twee kinderen – waarbij de begeleiding pas werd gestart – geen sprake kan zijn van die vergelijking.

(* En (uitbaatster) zei 'zijn dat allemaal uw kinderen?' en (opvangmoeder) heeft gezegd 'neen, da's het nichtje van die en dat zijn broertjes' ... dus ik was het nichtje. ANNEMIE: DUS JE HOORT ECHT BIJ DE FAMILIE? Ja, ik hoor echt bij de familie, ja. (O2G2, 48)

(* Ja, het is precies of dat mijn moeder en mijn vader zijn. (...) Het is precies of ik twee moeders heb en twee vaders heb. (ander kind vult aan: 'Moi aussi.') Dat lijkt zo. Als ge (in het opvanggezin) dan zijt, als ze over u praten. Zo 'is dat uw dochter?', dan zeggen ze 'half en half' (lacht), maar dat is echt. En dan zeggen ze 'ik zeg dat dat mijn dochter is omdat, ze komt al x jaar' en zo van die dinges en ze vertellen echt heel veel over mij. (O2G2, 60)

(* Maar euhm, ik dacht dat het ging stoppen vorig jaar, doordat ik hier niet meer in de Kinderdienst ben. Maar nu mag ik doorgaan van hun en ... ik ben voor hun zoals iemand van de familie. (O3G1, 69)

(* ANNEMIE: MAAR HET IS MEER OPVANG, EEN PLAATS OM TE BLIJVEN OF? (...) Da's niet gelijk mijn familie. (O2G3, 49)

Wat de kinderen in onze studie heel duidelijk hebben gesteld, is dat een opvanggezin veel verder gaat dan opvang in de zin van het strikt voorzien van een daginvulling gedurende een aantal uren of dagen. De kinderen vertellen dat ze in hun opvanggezin *deelnemen aan en deel gaan uitmaken van het gezinsleven*.

(*) En ik ben eigenlijk blij dat ik naar daar ga, want dat is een soort huis voor mij. Dus ik moet niet naar een opvang of zo, niemand let op mij. Ja, zij letten wel op mij, maar dat is niet zo 'dat gaan we nu doen, dat gaan we nu doen, dat gaan we nu doen (tikt met haar vinger op tafel om woorden kracht bij te zetten) en pech als ge dat niet graag hebt, we gaan dat toch doen'. Ik ben eigenlijk blij dat we daar gaan, dat er een pleeggezin is. (O2G2, 96)

(*) ANNEMIE: EN HOE VOND JIJ DAT OM ZO VOOR DE EERSTE KEER DAAR TE GAAN? Ik vond dat ... normaal. Dat doet zoals mijn mama en mijn papa is. ANNEMIE: JA. DA'S NIET ECHT ANDERS DAN THUIS, GEWOON HETZELFDE? Ja. (O1G3, 15)

1.2.2 Voorwaarden

We hebben getracht uit te klaren wat volgens de kinderen belangrijke voorwaarden zijn opdat met het opvanggezin een goede/bijzondere band kan worden opgebouwd. Ze konden dit moeilijk uitdrukken, blijkbaar moet het *gewoon klikken* (zie ook Vanhee et al., 2003).

(*) ANNEMIE: ALS GE DROEVIG ZIJT EN ER OVER WILT VERTELLEN, DAN KAN DAT WEL (IN DAT OPVANGGEZIN)? Hmm hmm. ANNEMIE: EN HOE WEET JE DAT? Da's zo, het gevoel... ANNEMIE: HET GEVOEL DAT JE DAT KAN. Ja, da's ... Als ge u goed voelt bij een bepaalde persoon bijvoorbeeld, dan gaat ge daar ook rapper iets tegen zeggen dan tegen uw aartsvijand. ANNEMIE: WAT EIGENLIJK WILT ZEGGEN DAT GE U WEL OP UW GEMAK VOELT BIJ UW OPVANGGEZIN? (knikt) Hmm hmm. (O2G1, 11)

(*) Dus ik vind het eigenlijk leuk. En leuk omdat ik op een goei gezin ben gekomen. (O2G2, 27)

Het vergt bovendien *tijd* om zo'n bijzondere band (zie ook 1.2.1) op te bouwen.

(*) ANNEMIE: JIJ WILDE NAAR IEMAND ANDERS ALS OPVANGGEZIN? Nee nee nee. Ik wilde naar een opvanggezin gaan dat ik al ken. Maar het is nu al te laat, hè. Ik ken (opvangouders) nu al vanbuiten. Dus ik wil niet meer veranderen. (O1G3, 53)

(*) ANNEMIE: [kind dat nog niet zo lang naar het opvanggezin gaat, vertelt dat ze moeilijke zaken daar niet zou bespreken] IS DAT OMDAT JE DIE NOG NIET ZO GOED KENT OF VIND JE DAT DIE DAAR GEEN ZAKEN MEE HEBBEN OF ZO? Nee, ik weet niet. ANNEMIE: OF ZOULDEN ZE DAT NIET BEGRIJPEN, MISSCHIEN? OF WIL JE DAT GEWOON NIET VERTELLEN? Ja, ik heb dan gevoel dat ik niks wil zeggen tegen hun. ANNEMIE: JA. EN ZOU DAT OOIIT KUNNEN VERANDEREN OF IS DAT GEWOON VOOR ALTIJD ZO? Kan veranderen. (O2G3, 18)

De kinderen moeten eerst *wennen* aan de nieuwe situatie, aan het dagdagelijks leven in een ander gezin en aan de (andere) regels die dit impliceert.

Tijdens de interviews blijkt dat de kinderen heel wat te vertellen hebben over de verschillen tussen hun situatie thuis en in het opvanggezin, en dan vooral over wat ze ginds minder mogen. Belangrijke thema's zijn slapen, eten en vrijetijdsbesteding.

(*) Da's echt zo, die hebben allemaal andere regels. (waarop een ander kind: 'Ja jong!') Niet zoals thuis. Als ge daar zegt ... thuis ik blijf wakker tot tien uur, elf uur. En daar: acht uur. (01G1,81)

(*) ANNEMIE: JE DOET HELEMAAL ANDERE DINGEN? Ja, eten. De eerste dagen vond ik dat niet lekker. ANNEMIE: IN JE OPVANGGEZIN? Ja, dat was zo ... het was gewoon raar voor mij dat ik zoiets eet. Ik heb niks gegeten. ANNEMIE: OEI. OMDAT JE HET VIES VOND? Neen neen neen, ik was dat niet gewend. Ik eet iets helemaal anders thuis. En dat ik nu iets anders moet gaan eten, dan zou ik dat niet lekker vinden. (01G2, 58)

(*) [kinderen door elkaar] Er is geen Playstation. Ja, wat moet ik zeggen? MSN was daar niet! (...) Ja, want er was niet een dingens, daar stond geen pc. Ik kom daar aan en ik zei 'ik ga dat niet overleven'. (...) Die hadden daar alleen maar tv en tv, dat mocht alleen maar op de 'een' en de 'twee'. (kinderen lachen) ANNEMIE: OEI, ALLEEN VOOR HET NIEUWS TE KIJKEN? Ja, nieuws en Ketnet voor de kleinsten en wij. (kinderen lachen, eentje antwoordt met 'Amai! Dat zou ik toch niet willen.') ANNEMIE: DIE WAREN WEL ERG STRENG? Niet streng, dat was daar gewoon: iedereen was dat normaal. (01G1, 68)

Wat dit laatste punt betreft, merkt men ook in Centrum Kauwenberg op dat kinderen naar steungezinnen toe durven stellen dat ze het thuis (materieel) beter hebben.

En het andere is, da's dan het tegenovergestelde, van hoe goed dat het thuis allemaal wel is. In de zin van die [thuis] hebben alles: thuis is het allemaal veel beter dan in het steungezin. ANNEMIE: HOE? Dat ging dan over materiële dingen: die [steungezin] hadden dan ook ne computer, die hadden ook al. Dat was zo heel variabel, maar in hun eigen gezin was het nog beter natuurlijk. ANNEMIE: JA. En voor dat steungezin was dat dan wel moeilijk. Die [steungezin] zo van 'die [kinderen] hebben eigenlijk alles, moeten wij dan nog ... is dat dan wel nodig dat die naar ons komt', hè (lacht). (Ria Johnson, Centrum Kauwenberg)

Wanneer we het verder zullen hebben over loyaliteit, mag deze houding van de kinderen duidelijk worden.

De moeilijkste momenten situeren de kinderen aan het begin van de pleegzorgsituatie, als er nog veel onduidelijkheid bestaat en ze niet weten waaraan ze zich kunnen verwachten.

(*) Ah ja, dat was ook erg. In het begin wist ik niet: hoe laat moest ik opstaan, wanneer moest ik mijn kleren aandoen, wanneer gingen we eten? Dat was wel moeilijk. (O1G2, 112)

(*) ANNEMIE: WAT VOND JIJ HET ALLERMOEILIJKSTE VAN NAAR EEN OPVANGGEZIN TE GAAN? De eerste dag. ANNEMIE: DE EERSTE DAG WAS DE MOEILIJKSTE? Ja, ik denk het. Want (zussen en ik) kennen (opvanggezin) nog niet en als wij hun nog niet kennen, dan weten wij niet wat doen. Dan zijn we verlegen. (O2G3, 28)

Volgens de kinderen verloopt de aanpassing echter snel en vlot.

(*) Ik was dat direct normaal. Zo de eerste [week] was het wel een beetje ... maar de tweede week, ik ging daar naartoe en (maakt wegwerpgebaar met hand). (O1G1, 72)

(*) ANNEMIE: DAT HET DAAR IN HET BEGIN EVEN ZOEKEN IS, EVEN WENNEN MAAR ... Maar dat gaat snel! (O3G1, 46)

Bovendien kan een kennismakingsbezoek, zoals door de Kinderdienst wordt voorzien, (gedeeltelijk) tegemoet komen aan de nood aan duidelijkheid.

We moesten in het begin met (medewerkster van de Kinderdienst) naar hun huis gaan en praten met (opvanggezin). En dan tonen ze de kamers en de wc en wat de regels daar zijn en zo en dan weet ge de regels van daar al. (O2G2, 31)

In wat de kinderen vertellen, toont zich het principe van *wederkerigheid*: de kinderen en hun context doen ook dingen (terug) voor het opvanggezin. We beschreven dit eerder als een voorwaarde voor het in stand houden van sociale netwerken (Antonucci & Jackson, 1990).

(*) ANNEMIE: DUS JIJ KRIJGT CADEAUTJES, MET JE VERJAARDAG EN MET KERSTMIS EN ... Ja, maar meestal geef ik ook iets terug. Da's normaal, niet? (lacht) (O2G1, 65-66)

(*) ANNEMIE: JIJ WEET WANNEER JE PLEEGZUS EN ZO VERJAART? Ja, dan bel ik. Dan breng ik cadeautjes mee. ANNEMIE: AMAI, AMAI. Ze doen hetzelfde voor mij. (O2G2, 59)

(*) [vertelt waarvoor ze pleegouders zou bedanken] En dat ik echt veel dingetjes heb leren doen en proeven en zo. En dat zij ook dingetjes van mij hebben geleerd. ANNEMIE: JA. (O3G1, 74)

Ook in de praktijk van Centrum Kauwenberg duikt dit principe spontaan op:

De gezinnen waar dat [contact] het langste is blijven bestaan, is waar het toch een beetje wederzijds is. In de zin dat die steungezinnen toch zeggen 'ja, ik leer daar ook iets van' of [ik moet hier de cassette omdraaien, het gesprek loopt gewoon verder] ... (Ria Johnson, Centrum Kauwenberg)

Bovendien blijkt uit de uitspraken van de kinderen hun *loyaliteit* (zie ook Bakhuizen, 1998), enerzijds de loyaliteit van henzelf en van hun ouders naar het opvanggezin.

(*) Ik moest die 'moeke en vake' noemen. ANNEMIE: MOEST JE DAT OF DEED JE DAT? Ik deed dat ook, want dat waren lieve mensen, hè. (01G1, 38)

(*) Maar ik zou graag nog meer activiteiten doen. (...) ANNEMIE: EN HEB JE DAT AL EENS GEZEGD TEGEN (OPVANGGEZIN)? Nee! Dat durf ik niet. (...) Ik zou hun niet graag kwetsen: dat ze iets anders denken, dat wij niet graag komen of zo. (02G3, 21)

(*) Waar ik nu ben, ik zal nu niet veranderen want ze zijn lief met mij. En zelfs als ik ben naar een andere gezin geweest en dat is een betere, wil ik ze niet triestig maken door te gaan veranderen. (03G2, 25)

(*) Als ik doe een goedendag, want het is lang geleden of zo. (...) ANNEMIE: WAAROM DOE JE DAT NOG ALTIJD, DAAR GOEDENDAG GAAN ZEGGEN? Want daar missen ze me zeer. Ja, en ze waren ook heel heel lief met mij. (...) Eigenlijk mijn mama zegt dat, anders zou ik dat altijd vergeten. Die zegt 'nu naar de mevrouw bellen om goeiedag te zeggen'. (03G2, 26 & 63)

Daarnaast toont zich de loyaliteit van de kinderen naar het eigen gezin. Zo duiden sommige elementen uit het verhaal van de kinderen aan dat er een zekere afgrenzing bestaat tussen hun situatie thuis en in het opvanggezin, alsof ze trachten die werelden gescheiden te houden.

Bijvoorbeeld als ge vandaag bij uw echte ouders gaat en dan dat ge nog naar een andere familie gaat, dan soms wilt ge dat niet. Want ge zijt een andere familie gewend en dan moet ge nog een andere dag naar een andere familie wennen. (...) Hoe langer dat ik hier bij mijn eigen gezin blijf, dan wil ik niet meer weg. En hoe langer dat ik hier [wijst op tekening huis van opvanggezin aan] blijf, dan wil ik hier weer niet weg. Dan wil ik niet meer terugkomen, dan wil ik hier wel terugkomen en ... hoe langer dat ge blijft, hoe liever dat ge blijft. (...) ANNEMIE: DUS ZO VERTREKKEN EN VERANDEREN IS NIET LEUK. MAAR EEN KEER ALS JE DAN ERGENS BENT, BEN JE WEL BLIJ DAT JE DAAR BENT? DAN VIND JE HET DAAR WEL LEUK? Ja. (...) ANNEMIE: EN HELP MIJ EENS DENKEN, WAT IS DAAR DAN NIET LEUK AAN? (...) Dat ge daar blijft en ge went u daaraan hoe dat dat daar is. (...) ANNEMIE: DUS JE DOET DAAR HELEMAAL ANDERE DINGEN EN DAAROM IS HET ZO MOEILIJK OM DAN WEER TE VERANDEREN? Ja, want je bent aan iets anders gewend. (...) Lasagne, de eerste keer: bah! Ik vond dat niet lekker en, ja, dan begon ik mij daaraan te wennen hoe dat was, de smaak. En nu, als ik thuiskom, dan wil ik dat weer vergeten zo. (...) Ik eet altijd iets anders thuis, dus is het raar voor mij. (01G2, 55-58)

Dat het gaat om twee onderscheiden en te onderscheiden werelden, haalt ook de Ria Johnson van Centrum Kauwenberg aan.

Maar de grootste moeilijkheid is, denk ik: dat is wel een wereld van verschil. Allé, verschillende dingen in de gezinnen van hier en grote ... ik zal bijna zeggen cultuurverschillen. Maar dat is wel zo. Ook al ... hebt ge niet zo het gevoel als ze er aan beginnen eigenlijk, maar in de loop van de dinges ziet ge van hoe vanzelfsprekend wij soms dingen vinden. En daar moet wel veel aandacht eigenlijk aan besteed worden. (Ria Johnson, Centrum Kauwenberg)

Ook Spiesschaert (2003) maakt melding van een zekere *dubbelheid*, ingegeven door loyaliteit aan het eigen gezin. Ondanks alle positieve dingen die de kinderen wisten aan te halen, waren ze toch het liefste gewoon thuis. In onze studie komt dit zowel expliciet als impliciet aan bod.

(*) Het is ook beter om thuis te wonen, hè. Als ge moet kiezen tussen uw mama en die gezin, dan kiest ge voor mama. (01G1, 61)

(*) Als ik (in het opvanggezin) wakker werd, dacht ik dat ik thuis was en dan lag ik in een ander bed te slapen. Dat had ik elke keer. (03G1, 28)

(*) Ik was van tijd liever daar. (lacht) ANNEMIE: DAT HEBBEN NOG KINDEREN VERTELD, DAT ALS GE HET ZO WAT GEWEND ZIJT DAAR, HET MOEILIJK WORDT OM HET DAAR NOG TE KUNNEN MISSEN. Maar ik was wel, ik was wel blij als ik thuis was. (03G1, 29)

(*) ANNEMIE: EN NU ZIJT GE DAAR OP UW GEMAK? GE ZIJT DAAR BIJNA THUIS ALS GE ZO NAAR BENEDEN LOOPT EN SPULLEN MOOGT PAKKEN EN U DAAR ZETTEN? Ik ga daar toch minder durven. Allé, ge gaat toch beleefder zijn zo. (...) Ge voelt u misschien thuis, maar ge zijt niet thuis. (03G1, 46-47)

Hoewel geen van de kinderen liever in het opvanggezin zou wonen dan thuis, willen de meesten het logeren toch niet opgeven. Ze noemen de combinatie ideaal.

ANNEMIE: [stelling] 'ALS IK KON KIEZEN, BLEEF IK HET LIEFSTE GEWOON THUIS'. Thuis, ik weet dat niet. Ja en nee. ANNEMIE: VERTEL EENS, WAAROM JA? Ik weet het niet. ANNEMIE: JE WEET HET EIGENLIJK GEWOON NIET. ... OF HET IS GOED ZOALS HET IS, MET JE EXTRA FAMILIE DAAR NOG BIJ? Ja, ja! ANNEMIE: JULLIE GAAN WEL GRAAG LOGEREN. Ja. ANNEMIE: ZOU JE DAAR WILLEN WONEN? (kinderen schudden heftig van 'neen') NEEN, NIET VOOR ALTIJD. Niet voor altijd. ANNEMIE: DUS VOOR TE WONEN HET LIEFSTE THUIS, MAAR TOCH LIEVER DAT JE OOK KAN GAAN LOGEREN. Ja. Ik wil thuis wonen, maar ik wil ook wel logeren. (01G2, 124)

1.2.3 Sociale steun

Wanneer we nader toespitsen op wat de kinderen vertellen over WAT (=inhoud) opvanggezinnen voor hen betekenen, herkennen we de onderverdeling zoals in hoofdstuk 3 (1.3.2).

1.2.3.1 Instrumentele steun

Waar de kinderen het makkelijkst over praten en het meeste voorbeelden van kunnen geven op expliciet niveau, is over wat ze krijgen in het opvanggezin of over wat de materiële voordelen zijn van naar een opvanggezin te gaan.

(*) Omdat (grootmoeder in het opvanggezin) verhuisd is en die had een beetje vanalles gegeven. (...) ANNEMIE: DINGEN DIE IN HAAR HUIS STONDEN EN DIE ZE NIET KON MEENEMEN NAAR HET BEJAARDENHUIS? Ja, wij hebben dat allemaal gekregen. (O2G3, 45)

(*) Da's ook een voordeel als ge een gezinneke hebt: ge krijgt altijd cadeautjes met de feestdagen. (lacht) (O3G1, 48)

(*) Als wij (naar het opvanggezin) gaan, hebben we maar twee zakken mee en als wij terugkomen, hebben we drie zakken! ANNEMIE: HOE KOMT DAT? Want wij krijgen dingies bij! ANNEMIE: GE KRIJGT DINGEN VAN DIE MENSEN? [geeft voorbeelden] Zelfs dat (wijst op trui die ze draagt) is van hun gekregen. (O3G3, 25)

(*) Heel begin vond ik het superleuk ... want (opvanggezin) had een Nintendo en ik, vroeger had ik dat niet. (O1G1, 152)

(*) 'Harry Potter & de Vuurbeker' is pas uit in de cinema en (opvanggezin) heeft dat al op DVD. Da's raar, hè. (O1G2, 61)

(*) Als ik (bij het opvanggezin) ben, ga ik met de kindjes daar spelen en daarna gaan we eten en daarna gaan we nog eens spelen, maar een ander spel want ze hebben veel. (O1G3, 23)

(*) Niet huisje, dat huis... (...) Het was daar echt megagroot! ANNEMIE: GE ZOU DAAR NOG VERLOREN LOPEN. Ja, en die tuin, die is ook megagroot. (O3G1, 82)

1.2.3.2 Emotionele steun

Op concreet niveau lijken de kinderen het minst makkelijk voorbeelden aan te halen van wat we noemen emotionele steun. Nochtans blijkt uit hun anekdotes dat zij de steunende aspecten van een regelmatig contact met het opvanggezin zeker (h)erkennen.

(*) Dan waart ge efkens weg van thuis zo, van alle zorgen. ANNEMIE: WEG VAN ALLE ZORGEN? Ja. Om het zo te zeggen. Ik weet niet, dan kunt ge effe uw zinnen verzetten. Bijvoorbeeld als ge juist ruzie hebt met uw zus, broer, ouders, ... dan kunt ge effe uw zinnen verzetten, kunt ge effe gewoon aan niks denken, in plaats van op school of zo. (O2G1, 46)

Vanuit onze focus op sociale steun waren we ondermeer geïnteresseerd in de vraag of kinderen het gevoel hebben dat ze ook met hun gevoelens in het opvanggezin terecht kunnen. De antwoorden zijn verdeeld en hangen sterk samen met de concrete invulling van de opvang en met karakteristieken van de kinderen en de opvanggezinnen.

Een aantal kinderen onderhoudt al geruime tijd op regelmatige basis een positief contact met het opvanggezin. Bij hen lijkt er een basisvertrouwen gegroeid, waardoor zij wel geneigd zijn eventuele moeilijkheden te delen met (sommige) leden van het opvanggezin.

(*) Als ik iets had, kan ik dat (in het opvanggezin) direct vertellen. (...) Ik heb dat nog niet echt voorgehad, maar ik weet dat al wel, want we waren zo ... Ja. Ge ziet dat gewoon. (O2G1, 8-9)

(*) En als er een probleem was, dan probeerden ze altijd het goed te doen. (O3G2, 26)

Sommige van de respondenten vertellen dat ze wel denken dat ze bij hun opvanggezin terecht zouden kunnen, maar dat ze zelf toch eerder opteren voor andere vertrouwensfiguren (mama, iemand uit de familie, leerkracht op school).

(*) ANNEMIE: KUN JE DAT VERTELLEN? KUNNEN DIE [opvanggezin] LUISTEREN NAAR U? Hmm, maar ... (...) Als er een klein probleem is, dan ga ik soms bij (familie) of zo, niet echt bij mijn pleegouders. (O2G2, 80)

(*) ANNEMIE: EN HEB JE SOMS DAT JE EEN BEETJE BOOS BENT OF VERDRIETIG, OF DAT ER IETS GEBEURD IS OF ZO EN DAT JE DAT AAN IEMAND WIL VERTELLEN? Ja, maar ik zeg het dan niet tegen (opvanggezin). ANNEMIE: AAN WIE ZEG JE HET DAN? Mijn mama of mijn meester of juffrouw. (O2G3, 17)

(*) ANNEMIE: TEGEN WIE ZOU GIJ EEN PROBLEEM VERTELLEN? Ikke, euhm ... tegen mijn zus of iemand van de familie. (O3G2, 44)

Het is trouwens treffend dat veel van de kinderen in de loop van de interviews verwijzen naar andere personen dan de leden van het opvanggezin als bijkomende context.

Uit de verschillen in anekdotes tussen kinderen die moeilijkheden wel (+) en niet (-) zouden bespreken met hun opvanggezin, kunnen we een aantal belangrijke voorwaarden afleiden opdat dit basisvertrouwen geïnstalleerd zou kunnen raken. Personen in het opvanggezin moeten betrouwbaar en beschikbaar zijn (zie ook Bakhuizen¹⁴, 1998), zoals volgende citaten illustreren.

(+) Het belangrijkste is dat ze u geloven en dat ze altijd ... (ander kind vult aan: 'Vertrouwen hebben in u.') Ja, en dat ze er altijd zijn voor u. ANNEMIE: EN HOE WEET GE ZOIETS? Ik heb iets verteld (aan opvangmoeder) en ik heb gevraagd dat liefst aan niemand te zeggen en ze heeft het nog aan niemand gezegd. ANNEMIE: JA, GE VINDT HET HEEL BELANGRIJK DAT DIE EEN GEHEIM KUNNEN HOUDEN, ZO. Ja, want als ze dat niet kunnen, dan gaat er al een idee van mij zeggen 'ge moet daar niet meer gaan' of 'niks meer tegen hun vertellen'. EIGENLIJK KUNT GE PAS IEMAND ECHT VERTROUWEN ALS DIE TONEN DAT ZE UW VERTROUWEN WAARD ZIJN? Ja. (O3G1, 103-104)

---

¹⁴ "Betrouwbaarheid in contextuele zin betekent: er is een wederzijds vertrouwen dat alle betrokkenen bereid zijn in de relatie te investeren middels zorg en aandacht" (Bakhuizen, 1998, p. 81).

(-) Ze hebben (in het opvanggezin) keiharde bedden. ANNEMIE: EN DAN KAN JE NIET SLAPEN? (opvangouders) zeggen dat dat goed is voor de rug, ik weet het, maar ik kan daar niet op slapen. (...) En hun bedden zijn wel zacht! Ze zeggen, wij hebben een harde bed nodig en hun bed is heel zacht. (O2G3, 35)

(-) Ze zeggen soms dat ze hebben geen tijd, hun agenda is vol. (O3G3, 38)

Los van de concrete voorbeelden vermelden we hier dat betrouwbaarheid een consequente, eerlijke, open gedragsstijl impliceert zodat de kinderen niet het gevoel krijgen dat ze voor de gek gehouden worden. Beschikbaarheid betekent niet het opvanggezin niet de vrijheid mag hebben om een voorstel voor opvang te weigeren, maar de kinderen willen weten dat het opvanggezin er voor hen is/wil zijn. Daarnaast vinden de kinderen het belangrijk dat er in het opvanggezin een zekere afstemming is, wat inhoudt dat het opvanggezin zich (ook) kan richten op de kinderen en hun interessesfeer en niet zoals in volgende anekdote.

ANNEMIE: EN JIJ ZEGT DAT JE (IN HET OPVANGGEZIN) GEEN FILM MAG KIJKEN. WAAROM NIET? Want ze willen (programma) kijken.
ANNEMIE: AH, ZE WILLEN ZELF TV KIJKEN. Ja. Maar van (programma) begrijpen wij niets. (O2G3, 32)

1.2.3.3 Informatieele steun

Een situatie van kansarmoede impliceert uitsluiting op verschillende relevante domeinen in het leven. Het contact met het opvanggezin betekent voor de kinderen vaak een kans om ervaringen op te doen die ze thuis niet hebben en om te leren van wat de leden van het opvanggezin kunnen en weten, zoals deze respondent letterlijk zegt:

[heeft gedicht gemaakt over wat er goed is aan opvanggezinnen]
Ik wou nog iets doen met dingetjes leren proeven en dingetjes leren doen dat ge eigenlijk niet gewoon zijt. Maar ik ben eigenlijk nog aan het zoeken. ANNEMIE: DAT IS OOK WEL BELANGRIJK? Ja, ik vind het belangrijk. (O3G1, 55)

Concrete voorbeelden zijn de volgende:

(*) Thuis zit ik altijd voor tv. En ginder doe ik altijd zo spelletjes buiten. (...) Want ge ziet dat (kinderen van het opvanggezin die buiten spelen) zich amuseren en gij zit daar tv te kijken en dan gaat dat niet leuk zijn, hè. Dan gaat gij u afvragen van 'wat doe ik dan hier?'. (O1G2, 59)

(*) En die spreken alleen maar Nederlands, hè. En mijn huiswerk is altijd perfect. ANNEMIE: HELPEN ZE JOU MET JE WERK DAN? We spelen, we werken, ... ANNEMIE: JE LEERT NEDERLANDS? Ja, en ik moet de hele tijd Nederlands spreken. (O1G2, 93)

(*) (zus en ik) zijn ook met (opvanggezin) naar (plaats) gegaan, vorig jaar in de grote vakantie. We zijn gegaan en toen is de broer van (opvangmoeder) gekomen en hij had tickets gewonnen voor naar (pretpark) te gaan. (O1G3, 57)

(*) En bij (opvanggezin), dat is zo: ze maken vier of drie soorten groenten en ge moet van elk een stukje proeven. Ge moogt er soms één laten liggen. En dan is het zo 'ik lust die niet, die niet, die niet' (trekt een vies gezicht), dus dan moet je echt proeven. Maar, zelfs fruitsap. Ze maken geperste fruitsap, zelf geperste fruitsap. En ik wou altijd zo maar eens een beetje, in het begin. ANNEMIE: OM TE PROEVEN? Ja. En de dag daarna was het nog een klein beetje meer en meer meer en ja, zo. Nu gewoon een hele glas. Met groenten ook. Een paar groenten lust ik nog altijd niet en andere wel, zoals spruitjes: nu lust ik dat wel en vroeger niet. (O2G2, 30)

1.2.3.4 Waarderende steun

Uit wat de kinderen vertellen, komt ook naar voren dat ze in het opvanggezin de boodschap meekrijgen dat ze er mogen zijn en dat ze er bij horen. Deze waardering en het gevoel opgenomen te worden in een groter geheel, dragen bij aan de eigenwaarde van deze kinderen en vormen een tegengewicht voor de negatieve impact van de uitsluitingprocessen (Vanhee et al., 2004).

(*) Want er zijn kindjes (in het opvanggezin) en die doen, altijd als we weggaan om naar huis te gaan, willen die niet. Ze zeggen 'ga je morgen nog komen?' en ... (lacht) ANNEMIE: (lacht) ZE KUNNEN JE NIET MISSEN? Nee, die willen altijd dat we blijven. (O1G3, 55)

(*) En dan ziet ge bijvoorbeeld, als mijn verjaardag daar niet (...) (opvanggezin) viert dat nog, zelfs al is dat zes maanden geleden, dan vieren we dat toch nog. (...) ANNEMIE: DUS ALS JE MET JE VERJAARDAG NIET IN JE OPVANGGEZIN BENT, DAN VIEREN ZE DAT TOCH NOG? Dan zingen ze nog, krijg ik nog hoedje en verrassing. (...) Dan gaan we gaan shoppen en ik denk 'ja, da's voor iemand anders', maar eigenlijk is dat voor mij. ANNEMIE: AMAI. EN WAT VIND JE DAARVAN? Leuk. (O2G1, 67)

(*) We werken ook in de tuin. Ik heb daar een eigen tuintje. (O2G2, 13)

(*) Ze vragen eerst aan mij wat dat ik wil doen en dan zeg ik 'voor mij is het om het even, ik wil alles behalve (plek)', bijvoorbeeld omdat we daar niet lang geleden zijn geweest. En dan dan ... dan zeg ik 'ja (pleegzus), gij moogt nu kiezen' en zij zegt 'ah, ik wil daar graag naar toe of daar en daar' en dan zeggen de mama en de papa 'oh, ik vind die leuker dan die' en dan ... ANNEMIE: DAN KOM JE ZO ALLEMAAL SAMEN TOT EEN BESLISSING? Ja. (O2G2, 44)

(*) Zie, dansen [op het schoolfeest] was niet goed en dan iedereen zal zeggen 'uw dans was niet goed, ons liedje is beter' en alles ... (...) ANNEMIE: MAAR ZEGGEN UW OPVANGGOUDERS DAN 'HET WAS NIET GOED' OF DE ANDERE MENSEN VAN HET SCHOOL? Nee, vrienden. (opvangouders) zeggen dat het was goed, je dans goed en al. (O2G2, 69)

1.2.3.5 Specifieke sociale steun van opvanggezinnen met eigen kinderen

Uit wat tot hier toe aan bod gekomen is over opvanggezinnen met eigen kinderen (zie 1.1.3), kan onterecht het idee gegroeid zijn dat dit best vermeden kan worden. Nochtans noemen de kinderen in onze studie zelf voordelen van opvanggezinnen met eigen kinderen. We kunnen hun voorbeelden op inhoudsniveau opnieuw categoriseren als respectievelijk:

- instrumentele steun:

Ze hebben (in het opvanggezin) ook veel speelgoed, dus elke keer bij hun kunnen we een andere spel doen. (O1G3, 32)

- emotionele steun:

Het zou minder leuk zijn als ik daar alleen zou zijn. Het zou leuker zijn als er daar iemand zou zijn. Dus ik vind eigenlijk nu leuker omdat er daar iemand is om mee te praten of mee te spelen of wat ge wilt. Maar euhm, ik zou mij daar vervelen als ik daar alleen zou zijn. (O2G2, 25)

- informationele steun:

Ik vind het leuk, want er zijn kinderen. Dan weten (ouders) wat kinderen zijn of om te verzorgen. Voorbeeld als ik ziek ben, weten ze welke dingetjes ik moet ... (O1G3, 19)

- waarderende steun:

Want er zijn kindjes en die doen, altijd als we weggaan om naar huis te gaan, willen die niet. Ze zeggen 'ga je morgen nog komen?' en ... (lacht) ANNEMIE: (lacht) ZE KUNNEN JE NIET MISSEN? Nee, die willen altijd dat we blijven. (O1G3, 55)

1.3 Evaluatie

We stelden in de verschillende focusgroepen de vraag wat de kinderen nu eigenlijk vonden van de opvang, of breder van het aanbod van de gezinsondersteunende pleegzorg, en waarom.

De meeste kinderen (n = 9) antwoorden dat ze de opvang *leuk* vinden en wanneer dit toch niet zo ervaren wordt, blijkt dat in eerste instantie samen te hangen met (gebrek aan) *activiteiten* in het opvanggezin (zie ook Spiesschaert, 2003). Het hoeft niet om spectaculaire, georganiseerde activiteiten te gaan. Belangrijker is afstemming (leeftijd- en persoonsgebonden interesse) op de kinderen en “samen spelen” (~ aandacht).

(*) ANNEMIE: [stelling] 'IK VIND HET LEUK NAAR EEN OPVANGGEZIN TE GAAN'. (in plaats van te antwoorden met een rode of groene antwoordkaart, leggen de kinderen hun groene kaarten samen en antwoorden 'dubbel ja') Ik zeg driedubbel ja. (waarop een ander kind) Ik zei ook trippel, of nee, vier! ANNEMIE: OKE, DUS JULLIE VINDEN HET ECHT HEEL FIJN OM TE GAAN. Ja! ANNEMIE: VERTEL EENS WAAROM. WAT IS ER DAAR LEUK, DAN? Ik doe meer als bij mij thuis: uitstappen, gaan zwemmen. (...) En we zijn eens naar Bokrijk geweest, naar familiefeesten, al keivaak naar de cinema, gaan shoppen, ... (O2G1, 60-61)

(*) Het zijn een leuk gezin, echt waar. We doen heel veel, echt hè. (...) We gaan soms naar de bibliotheek, we maken huiswerk als het moet. (...) Of soms gaan we gewoon een video gaan lenen en dan kijken we daarnaar. ANNEMIE: DUS JE BENT WEL ALTIJD BEZIG, ALS IK HET GOED BEGRIJP? Ja. (O2G2, 11 & 13)

(*) Ah, maar ik vind dat leuk, want we zijn daar al eens geweest en we deden veel dinges. (O1G3, 57)

(*) We gingen in het begin (met alle kinderen) samen naar een (opvang)gezin, maar die stoken mij zo echt naar achter. [vertelt over voorrechten van haar jongere siblings] Ik had echt geen goesting om nog naar daar te gaan. Daarmee zijn ze [Kinderdienst] op zoek gegaan naar een ander gezin. (O1G1, 116)

(*) ANNEMIE: [stelling] 'IK VIND HET LEUK NAAR EEN OPVANGGEZIN TE GAAN'. Ik weet niet: soms niet, soms wel. ANNEMIE: SOMS WEL, SOMS NIET. ALS HET LEUK IS, DAN WEL. EN ALS HET EEN BEETJE SAAI IS, ZOU JE LIEVER IETS ANDERS DOEN? Ja, maar ik wil graag activiteiten doen. (...) Ik vind, soms dat wij iets anders kunnen doen dan altijd voor tv of computer. (O2G3, 37)

(*) Ik vind (opvangvader) niet zo leuk. Want hij, hij doet bijna niks met ons. Enfin, soms wel rijden of zo naar ergens, soms... ANNEMIE: MAAR NIET SPELEN? Nee. (O3G3, 10)

Een andere voorname reden die de respondenten aanwijzen, is het – vaak weinig aantrekkelijk – *alternatief* wanneer het opvanggezin geen optie zou zijn.

(*) (opvangsituatie) was leuk, want elke keer ik bleef thuis en elke keer ik moest blijven alleen en ik vond dat niet zo leuk. En dan, als ik naar (opvanggezin) ging, vond ik het wel heel leuk want die kinderen waren heel lief met mij en met mijn zus. (O1G3, 21)

(*) Als (opvanggezin) er nooit zou geweest zijn, zou ik elke keer bij mijn familie moesten gaan en en naar de opvang en zo. (waarop een ander kind: 'Ja, da's keistom: de opvang.') (O2G2, 96)

Een van de kinderen staat schijnbaar zo positief tegenover de opvang, dat ze het concept ook bij haar vriendinnen promoot.

Mijn vriendinnen willen dat [een opvanggezin] soms ook wel, da's zo keileuk. Ik heb ze verteld hoe tof dat dat is, en die willen dat soms ook wel. (O3G1, 61)

Wanneer we dieper polsen naar de houding van de respondenten ten overstaan van opvang en opvanggezinnen, stellen we vast dat vooral de oudere kinderen hun *dankbaarheid* uitdrukken voor de niet-evidente inspanningen van hun opvanggezin.

(*) Ja, (opvanggezin) is toch iets belangrijk in uw leven. (O2G1, 72)

(*) Want die [opvanggezin] schenken je hun liefde hè, alsof je hun eigen kind was. (...) Ja, die vergelijken u met hun kind, kinderen. Alles wat zij doen, doet jij ook. (O1G2, 77)

(*) Ik blijf (opvanggezin) zien tot ... ja tot ik euhm ... Ik denk, ik zal nog altijd in contact blijven met hen, want ze hebben me geholpen hoe dat ik dat moest doen en dat en dat eten en zo van die dingetjes. Ik ben eigenlijk fier op hun, dat ze mij dat hebben geleerd. (O2G2, 70)

(*) [vertelt dat ze bij een bijzondere gelegenheid een zelf-gemaakt gedicht heeft voorgelezen aan het opvanggezin] En ze waren echt met tranen in de ogen. ANNEMIE: WAT STOND ER DAN IN, ALS IK DAT MAG VRAGEN? Er stond op dat ik echt heel blij was van met hun te zijn en ... dat als ik weg moest gaan, ik dan echt teleurgesteld zou zijn. En dat ik echt veel dingetjes heb leren doen en proeven en zo. En dat zij ook dingetjes van mij hebben geleerd. En dat ik echt dankbaar ben ... (O3G1, 74)

We hebben tijdens de studie gemerkt dat het abstract niveau van stilstaan bij wat een opvanggezin allemaal voor hen doet en hoe zij zelf hier tegenover staan, voor de jongste kinderen moeilijk valt. Om die reden hebben we ondermeer de vraag gesteld of kinderen concrete herinneringen bewaren van hun opvanggezin en andersom, wat indirect een aanwijzing kan betekenen voor het belang van hun band. Ook de jongere kinderen vertellen hier enthousiast over foto's en cadeautjes die ze krijgen, maar zonder de associatie te maken zoals wij hier voorstelden.

(*) In het begin was dat [foto's maken] heel veel, toen was het zomer... We waren tikkertje aan het spelen en we waren gaan fietsen en die hebben de hele tijd foto's getrokken. (O2G2, 102)

(*) ANNEMIE: HOE VIND JE DAT, DAT ZE FOTO'S VAN JULLIE BIJHOUDEN? Ik weet niet, ik vind dat gewoon leuk. Ik heb dat graag op foto's staan. ANNEMIE: WAT ZEGT DAT, DAT DIE FOTO'S BIJHOUDEN? Dat ze hem mooi vinden. (O2G2, 103)

2 Betekenislijnen die oprijzen uit het materiaal, mening van de kinderen

Wanneer we de focus van sociale steun inruilen voor een wat bredere perspectief, blijven er een aantal topics over die door de kinderen uitvoerig werden toegelicht maar eerder nog geen plaats kregen in deze verhandeling.

2.1 Opvang als hulpverlening

Vanhee et al. (2003) identificeren in hun gesprekken met de ouders een aantal mogelijke betekenissen van de opvang voor ouders en kinderen. Voor wat betreft de ouders kan opvang een oplossing betekenen voor een acute noodsituatie zoals een hospitalisatie. Bovendien laat het toe om de batterijen terug op te laden doordat rust en ruimte worden gecreëerd wanneer de draaglast van het gezin de draagkracht dreigt te overstijgen. We moeten dit steeds situeren tegen de achtergrond van een belastende leefcontext, die meestal door één ouderfiguur gedragen wordt zonder dat daarbij een beroep gedaan kan worden op andere bronnen van sociale steun. Bovendien kan opvang de relatie tussen ouders en kinderen ondersteunen: enerzijds doordat wordt ingegrepen voordat de situatie effectief escaleert, anderzijds op een indirecte manier doordat opvang de ouder toelaat zijn leven terug in handen te nemen. Door de tijdelijke afwezigheid van de kinderen wordt immers ruimte gecreëerd om stil te staan bij en aanpassingen te doen in de levenssituatie. Tenslotte kan opvang een nieuwe bron van sociale steun betekenen bij de opvoeding, wanneer het pleeggezin als deel van het informeel sociaal netwerk kan worden beschouwd.

Ook de kinderen in onze studie herkennen de opvang als hulp voor hun ouders. Ze benoemen daarbij volgende positieve aspecten:

- een concrete oplossing:

Mijn mama is in ziekenhuis. (...) ANNEMIE: EN JE WIST HELEMAAL NIET WAAR NAARTOE OP DAT MOMENT? Neen, neen. (O1G1, 147)

- een kans om de batterijen op te laden:

Als mijn mama heel hard werkt of een beetje moet uitblazen van ons omdat wij veel lawaai maken, dan gaan wij naar die gezin. (O1G3, 80)

- tijd voor zichzelf:

En zondag moet mijn mama altijd werken. Allé neen, niet werken maar opruimen zo. ANNEMIE: JA, THUIS WERKEN. (...) Want mijn mama, die wil graag alleen zijn. (...) En op de computer werken, of eigenlijk spelen. (lacht) (O1G2, 46 & 87)

De ouders herkennen in de opvang ook mogelijke meerwaarde voor hun kind(eren), zoals een betekenisvolle band met het opvanggezin en bijdragen tot hun ontplooiing, naast problemen die inherent verbonden zijn aan de opvangsituatie (Vanhee et al., 2003). De beleving van de kinderen zelf wat betreft deze aspecten, hebben wij hoger trachten te duiden (zie 1.2.3 e.a.).

2.2 Ervaren betrokkenheid van de kinderen bij de beslissing

Gezinsondersteunende pleegzorg gebeurt per definitie op vraag van de ouders. Spiesschaert (2003) onderzocht of de kinderen zich betrokken voelen bij de beslissing, of ze de reden voor de opvang kennen en of ze inspraak hebben in de keuze voor een specifiek opvanggezin.

Wat betreft *betrokkenheid* bij de beslissing noemt Spiesschaert (2003) de antwoorden verdeeld: ongeveer de helft van de kinderen krijgt uitleg, de andere helft vertelt dat ze nooit duidelijk zijn ingelicht en dat ze het gevoel kregen dat de opvang hen overkwam. In onze studie getuigen de anekdotes van twee kinderen dat hen op voorhand niets was verteld.

Ik wist het zelfs niet, dat ik daar moest gaan! ANNEMIE: EN HOE IS DAT DAN BEGONNEN? Ik weet het niet. Mijn moeder komt en zegt 'ja, morgen komt (medewerker van de Kinderdienst) u halen om ergens te gaan waar gij een paar dagen gaat logeren'. En ja, de volgende dag zijn we gegaan. (...) Ik had daar niet om gevraagd. Dat kwam gewoon onverwacht. (01G2, 50 & 99)

De rest van de kinderen voelt zich wel betrokken en sommigen zijn overtuigd van invloed op de beslissing.

(*) ANNEMIE: WAAROM ZEI JE DAT JIJ WEL MOCHT KIEZEN? Omdat we mochten zeggen als we niet meer ... allé, om te gaan of niet, als ik dat wel wil of niet om daar te gaan. (01G3, 58)

(*) We waren met twee om dat te beslissen. ANNEMIE: WIE DAN? Mijn moeder en ik. ANNEMIE: GIJ HEBT OOK MEE MOGEN BESLISSEN? (knikt overtuigend) Hmm hmm. Mijn moeder had dat eerst gesteld en ik heb gezegd 'ja, ik wil dat wel proberen'. (03G1, 9)

Wat betreft *redenen* voor opvang stelt Spiesschaert (2003) dat de meeste kinderen er wel een aantal concreet kunnen opnoemen, maar dit volstaat dikwijls niet om te begrijpen waarom zij wel en andere kinderen niet naar een opvanggezin moeten gaan. In onze studie zien we dat de meeste kinderen duidelijk wel een beeld hebben van waarom ze gaan. De reden verschilt, afhankelijk van de omstandigheden, voor elk kind.

Twee kinderen vertellen niet te weten waarom ze naar een opvanggezin gaan. Ze bleken zich die vraag ook niet eerder gesteld te hebben:

Maar ik weet niet, ik heb gevraagd nu aan mijn mama, maar ik wist niet waarom ik moest daar gaan. Dat was vroeger...
ANNEMIE: VROEGER WIST GE EIGENLIJK NIET WAAROM GE MOEST GAAN?
Nee, vorige jaar dat was voor betere punten, maar vroeger was niet zo. (O3G2, 70)

Wat betreft *inspraak* in de keuze voor een specifiek opvanggezin hoort Spiesschaert (2003) van de meeste kinderen dat ze mogen kiezen of ze naar een bepaald opvanggezin gaan of liever naar een ander. Nochtans blijkt dat in praktijk geen van de geïnterviewde kinderen effectief voor een ander gezin heeft gekozen. Ze besluit dat de kinderen het prettig vinden om gehoord te worden, maar dat het voor hen moeilijk is om zich enkel te baseren op een kennismakingsbezoek. Vanhee et al. (2003) daarentegen noemen een als positief ervaren kennismakend gesprek tussen ouders en opvangouders een fundament voor het verder verloop van de opvang. In onze studie worden beide polen belicht. Een respondent vertelt hoe haar mama gerustgesteld is na het kennismakingsbezoek.

En euhm, ik had mijn huiswerk mee (lacht) en ... en dan, ja wij waren dus een kwartier, neen een half uur daar gebleven en ik kwam buiten: 'mama mijn huiswerk, mama mijn huiswerk'. En ik was zo aan het zeuren en dan kwam iemand van het huis helpen en mama zei 'ja, ge moogt daar wel blijven'. (O1G2, 53)

Wat de kinderen vertellen over hun kennismakingsbezoek onderstreept bovendien hun aanvoelen van inspraak op het vlak van de keuze voor een specifiek opvanggezin.

Maar de week nadat ge (in het opvanggezin) geweest bent, dan vragen ze [vanuit de Kinderdienst] of het leuk was of dat ge een andere gezin wilt. ANNEMIE: JA, DUS JE MAG EIGENLIJK ZELF OOK NOG WAT BESLISSSEN? (knikt) Da's wel leuk. (O1G2, 54)

De meesten bleken na het kennismakingsbezoek overtuigd, met uitzondering van één meisje. Nochtans heeft ook zij niet voor een ander gezin gekozen, inderdaad omdat ze zich daarvoor niet op die ene ervaring wilde baseren.

Die kennisdag was eigenlijk niet leuk. ANNEMIE: OEI. EN DAN HEB JE TOCH GEZEGD DAT JE DAAR NAARTOE WOU GAAN? Ja. Ik wou daar naartoe gaan want want want ... Ik vond dat niet leuk, maar ik wist niet wat we konden doen van de andere dagen. Dat kan dat de andere dagen leuk zouden zijn, dus. (O3G3, 19)

Zoals Spiesschaert (2003) moeten wij besluiten dat kinderen die vertellen zich meer betrokken en geïnformeerd te voelen, degenen zijn die de opvangsituatie meer positief evalueren. Hierin schuilt niet alleen een belangrijk aandachtspunt voor hulpverleners, maar ook voor ouders en eventueel opvangouders.

2.3 Rol van de Kinderdienst

Vanhee et al. (2003) bevroegen welke taken de hulpverlening volgens de ouders dient op te nemen. Het gaat dan ondermeer om werving en selectie van opvanggezinnen, het verzorgen van het eerste onthaal, het onderzoek van de hulpvraag, het organiseren van een kennismakingsbezoek tussen gezin en kandidaat-opvanggezin, de concrete organisatie en coördinatie van de opvang, het plannen van de opvang, het verzekeren van contact tussen het kind en de ouder tijdens de opvangperiode, de rol als tussenschakel tussen gezin en opvanggezin en tenslotte evaluatie en afronding van de opvangsituatie. Spiesschaert (2003) legde zich toe op de appreciatie van de kinderen voor de interesse van en de gesprekken met de begeleiders.

In ons onderzoek vertellen alle kinderen, zonder uitzondering, dat de Kinderdienst een belangrijke rol speelt of heeft gespeeld bij de opvang. Op onze vraag om op te noemen wat de dienst voor hen heeft gedaan, antwoorden de kinderen in de eerste plaats met verwijzingen naar de *opvang* zelf.

(*) ANNEMIE: WAAR HELPEN DIE [de Kinderdienst] DAN MEE? Met te zoeken naar een gezin. (O3G2, 28)

(*) ALS (DE OUDERS) JULLIE BRENGEN OM TE GAAN LOGEREN, WEET JE DAN VOOR HOE LANG DAT IS? (in koor: 'ja') JA. DAT WEET JE OOK. Ik heb zelfs een kalender gekregen, van de Kinderdienst. ANNEMIE: EN DAAR STAAT OP 'LOGEREN, DIE DAG DIE DAG DIE DAG EN DAN TERUG NAAR HUIS'? Ja. Per maand hoeveel dagen dat ik daar moest gaan, per maand. (O1G2, 105)

Wanneer we op dat vlak trachten te concretiseren, moeten we vaststellen dat kinderen zich dikwijls van de aanleiding en het begin van de opvangsituatie (nog) weinig meer herinneren dan hun gevoel op dat moment (zie ook Spiesschaert, 2003).

(*) ANNEMIE: DIE [medewerkster van de Kinderdienst] IS EENS KOMEN BABBELLEN? MET JULLIE OOK? Ja. Dan zal die dat voorgesteld hebben, aan mijn ma, denk ik. En die zal dan tegen ons gebabbeld hebben, denk ik. ANNEMIE: MAAR JE WEET DAT EIGENLIJK NIET MEER? Ik weet daar niks meer van. (O1G1, 137)

(*) ANNEMIE: DE EERSTE KEER ALS JE NAAR EEN OPVANGGEZIN GING, WEET JIJ DAAR NOG IETS VAN? Ja. Ik wou niet. (01G1, 144)

(*) Ik weet nog wel een beetje dat ik was de eerste keer aan het wenen. (...) Vroeger als ik klein was, ik was altijd met mijn mama en met mijn papa. En daar, ik zie niet mijn mama en dat was niet fijn. (ander kind herkent dit) (03G2, 23)

De kinderen hebben het daarnaast over *onmiddellijke, praktische hulp* zowel voor hun ouders als voor henzelf, bijvoorbeeld zoals in deze anekdotes wat betreft de schoolse context.

(*) Als (medewerkster van de Kinderdienst) soms thuiskomt, dan hoor ik hoe ze mijn moeder helpen. ANNEMIE: WAT DOEN ZE DAN VOOR JE MAMA? Bijvoorbeeld als er een probleem is met de school, dan maken ze een afspraak. En dan gaan ze praten met onze juffrouw of meester. (01G3, 47)

(*) Zeker, (medewerkster van de Kinderdienst), zij helpt mij en voor mijn huiswerk. Ik heb een tien op tien gekregen voor rekenen! Zij heeft mij alles uitgelegd. Goed hè? (03G3, 22)

Een van de kinderen vermeldt spontaan de *gesprekken* met haar begeleidster, dit naar aanleiding van een aantal zaken binnen de opvangsituatie die niet optimaal verlopen. Een ander kind duidt in dat verband het belang van een open, luisterende houding van de begeleiding van de Kinderdienst.

(*) Ik toon dat aan (medewerkster van de Kinderdienst), want zij weet alles wat wij (in het opvanggezin) doen en niet graag doen. (03G3, 13)

(*) ANNEMIE: DA'S TOCH BELANGRIJK DAN, DAT ZE LUISTEREN, OF HOEFT DAT NIET? Neen, ze moeten wel luisteren, hè. Het noemt 'Kinderdienst', die moeten luisteren naar ons. (01G2, 120)

Tenslotte halen verschillende kinderen *activiteiten* aan die de Kinderdienst organiseert, onder andere het zomerkamp.

Ze doen ook voor ons, dat we ons niet vervelen thuis. Dat we naar ergens gaan zoals, ik weet niet, een maand geleden denk ik: naar Plopsaland. (01G3, 50)

Blijkbaar wordt de rol van de Kinderdienst als dienst voor *gezinsondersteunende pleegzorg* duidelijk herkend, zoals mag blijken uit volgend citaat.

Ze zijn eigenlijk meer voor de ouders. Want ze willen ouders helpen met hun kinderen, met die ergens anders te doen. Maar ook voor de kindjes te helpen... Het is precies of ze alleen de ouders willen helpen, want die hebben iemand nodig voor op hun kindjes te passen. Dan kunnen zij gaan werken. En die kindjes dan zo verzorgen en al. Het is precies of ze er voor alle twee is, maar meer voor de ouders. (03G1, 24)

2.4 Eigen broers en zussen mee naar het opvanggezin?

Spiesschaert (2003) vond dat niet eenduidig kan worden besloten tot een voorkeur bij de kinderen om samen met broers en zussen naar een opvanggezin te gaan. Ook de respondenten in onze studie houden er verschillende meningen op na. Wij hebben verder gezocht naar hoe deze verschillen kunnen worden begrepen en zonderden volgende potentiële factoren af.

Om te beginnen vertellen de kinderen dat het van de *band* tussen broers en zussen afhangt of ze liever samen dan wel apart naar een opvanggezin gaan. Kinderen die het in het algemeen goed met elkaar kunnen vinden, zoeken elkaar ook thuis op om samen te spelen en willen het liefst hun broers en zussen meenemen (+). Kinderen die vooral ruzie maken, zien dit niet anders lopen in het opvanggezin en gaan dus liever alleen (-).

(+) Als (zus) niet mee is, dan verveel ik me. Want elke keer, ik ben altijd samen met mijn zus en als we daar spelen samen, veel keren is het leuker. (...) ANNEMIE: ALS DIE NIET MEE WAS, ZOU GE U VERVELEN? Ja, dan zou ik denken '(zucht), ik ben toch altijd met mijn zus, maar deze keer niet'. ANNEMIE: DUS JE BENT DAT ZO GEWOON? Ja, maar toch is het nog leuk. (O1G3, 34)

(-) Maar neen maar ... met uw kleine zus en uw kleine broer best niet samen, dan gaat het ruzie worden. (O1G2, 67)

(-) Het is wel ambetant als ik ben met mijn broer, we hebben altijd - soms, niet altijd - toch ruzie ... (O3G2, 17)

Verder spelen *individuele verschillen* een rol, bijvoorbeeld zich verantwoordelijk voelen (liever samen), zich tekort gedaan voelen (liever alleen), niet graag alleen zijn (liever samen) enzovoort. Het blijkt ook vooral voor jong(st)e kinderen belangrijk om samen met broers en zussen naar een opvanggezin te gaan (+), terwijl de oudere kinderen vaak liever alleen gaan dan hun kleine broertjes en zusjes mee te nemen (-).

(+) Mijn zusjes moesten efkes wachten, maar (haalt schouders op) ... zij zijn nu blij dat ze met twee zijn en niet alleen. ANNEMIE: JA. EN DIE ZIJN OOK JONGER. Ja, die zijn jonger dan ik. ANNEMIE: MISSCHIEN IS HET BELANGRIJKER ALS JE NOG JONGER BENT, DAT JE IEMAND HEBT DIE JE DAAR KENT OF ZO? Ja, eigenlijk wel. (O2G2, 23)

(-) ANNEMIE: EN HET HEEFT PRECIES OOK EEN BEETJE TE MAKEN MET OF JE DE OUDSTE BENT OF DE JONGSTE THUIS? Euhm, ja. Omdat mijn zussen, ze zijn jonger dan mij. En ik wil, allé, meestal ik wil iemand die euhm mijn leeftijd heeft, die ook in dezelfde klas is als ons. (O3G3, 9)

(-) Omdat ge dan straks op uw kleine zus moet letten en als er iets gebeurt, krijgt gij de schuld. ... En euhm, da's niet leuk, neen, da's niet leuk. ANNEMIE: DUS ALS JE ZUSSEN KLEINER

ZIJN OF ZO, DAN MOET JE DAAR OP LETTEN EN DAN BEN JE NOG NIET ECHT ... Dan zijt ge niet vrij. (01G2, 69)

(-) Maar euhm, als mijn zussen, die gaan gewoon rond mij hangen en, ja ... ANNEMIE: DAN MOET GE VOORTDUREND AANDACHT AAN HUN GEVEN. Ja, voila. En ik heb liever van met grotere mensen te spelen dan met kleinere mensen. (02G2, 21)

2.5 Opvang uitleggen aan anderen

Wat tot slot nog expliciet aan bod kwam bij de kinderen, is hoe moeilijk ze het vinden om anderen – voornamelijk peers – te vertellen over hun opvanggezin. In de manier waarop ze dit brengen, menen wij twee belangrijke beweegredenen te herkennen, namelijk onbegrip vanuit de context (gezinsondersteunende pleegzorg is weinig bekend, zie ook Vanhee et al., 2003) en een verhoogde sensitiviteit voor dit onbegrip met de leeftijd van het kind (beginnende pubers willen niet ‘anders’ zijn).

(*) Op school als ik zeg, vroeger zei ik gewoon 'naar vrienden'. Ik weet niet hoe ik dat moest uitleggen anders. (ander kind vult aan) Ja, als ge 'pleeggezin' zegt, dan zeggen ze 'Huh, zijn uw ouders gescheiden?' (eerste kind opnieuw) Of dood. (...) Da's moeilijk om dat uit te leggen, hè? (02G1, 25)

(*) In het lager deed ik dat wel, maar vanaf het middelbaar heb ik dat niet meer uitgelegd. Ik heb daar echt alleen nog maar over gebabbeld met de mensen die dat wisten. (02G1, 29)

(*) ANNEMIE: JIJ ZEGT NIKS? (knikt, ander kind vult aan) Ik ook niet. Behalve soms, aan mijn vrienden maar niet aan iedereen van de klas. (03G3, 47)

3 Besluit

Het perspectief van sociale steun blijkt een dankbaar kader om naar de beleving van de kinderen in onze studie te kijken wat betreft hun ervaring met gezinsondersteunende pleegzorg. Daarnaast is gebleken de kinderen spontaan nog andere, voor hen belangrijke, betekenislijnen aan bod te brengen. Verder onderzoek blijft dus aangewezen om elementen die hier nog onvoldoende aan bod zijn kunnen komen, verder te bevragen.

Besluit

---

1 Samenvattende conclusies

De doelstelling van deze verhandeling bestond erin om de beleving te bevragen van kansarme kinderen wat betreft gezinsondersteunende pleegzorg vanuit het perspectief van sociale steun. Na een luik literatuurstudie waarin we de dragende concepten van deze verhandeling hebben uitgediept, hebben we een luik kwalitatief onderzoek verzorgd met een uiteenzetting van de methode en een overzicht van de resultaten.

De onderzoeksvraag waarop we in onze studie een antwoord probeerden te geven, is of kinderen uit kansarme gezinnen hun ervaring met gezinsondersteunende pleegzorg beleven of hebben beleefd als sociale steun. Uit de *inhoudsanalyse van de focusgroepinterviews* is gebleken dat de kinderen in onze studie gezinsondersteunende pleegzorg inderdaad ervaren als een kwantitatieve en kwalitatieve uitbreiding van sociale steun.

- 1 Op structureel niveau zagen de kinderen hun persoonlijk sociaal netwerk uitbreiden, zelfs buiten de leden van het opvanggezin in strikte zin. Vaak houden de kinderen ook buiten het formele kader van de hulpverlening contact met hun opvanggezin. Cruciale factor voor het welslagen van de opvangsituatie bleek de interactie met de kinderen van het opvanggezin. Als aanbeveling nemen we de vraag van de kinderen mee om een gelijke benadering van eigen kinderen en pleegkinderen.
- 2 Op inhoudelijk niveau beschrijven de kinderen het opvanggezin in andere termen dan mensen die enkel instaan voor opvang. De kinderen hebben het over vrienden of zelfs over een tweede familie. De voorwaarden die de kinderen in onze studie naar voren schuiven, komen overeen met belangrijke concepten uit de literatuur rond sociale steun zoals wederkerigheid en loyaliteit. De verschillende types sociale steun kunnen rijkelijk worden geïllustreerd met citaten van de kinderen.
- 3 Gezinsondersteunende pleegzorg wordt over het algemeen positief tot zeer positief geëvalueerd: de kinderen gaan graag naar hun opvanggezin en zijn dankbaar voor de inspanningen die de gezinsleden doen.

We hebben ook ruimte gemaakt om elementen aan bod te laten komen die niet meteen binnen de focus van sociale steun vallen, maar door de kinderen zelf worden aangekaart. Het gaat meer bepaald over: op welke manier de kinderen denken over gezinsondersteunende pleegzorg als hulpverlening voor hun ouders, of en hoe ze zich betrokken voelen bij de keuzes wat betreft gezinsondersteunende pleegzorg, de rol die de kinderen toeschrijven aan de Kinderdienst als dienst voor gezinsondersteunende pleegzorg, hun redenen om al dan niet de eigen broers en zussen mee te nemen naar het opvanggezin en de ervaren moeilijkheid om hun bijzondere situatie uit te leggen aan anderen (voornamelijk peers).

Het feit dat tijdens onze studie bijzondere aandacht werd gevraagd voor deze elementen, verwijst naar een aantal belangrijke en interessante terreinen voor nader onderzoek wat betreft de beleving van gezinsondersteunende pleegzorg vanuit het kindperspectief.

2 Aanbevelingen

Naast een empirische aanvulling van het bestaande onderzoek (Spiesschaert, 2003; Vanhee et al., 2003) vanuit het kindperspectief willen we, met wat de kinderen ons hebben geleerd, terugstappen naar de dienst(en) voor gezinsondersteunende pleegzorg om een aantal *aanbevelingen* te doen.

Een belangrijke vaststelling is dat de meeste kinderen zeer tevreden zijn over hun ervaring met gezinsondersteunende pleegzorg. Ze beklemtonen dan ook om vooral niets aan het concept en de concrete invulling te veranderen.

ANNEMIE: DIT IS JULLIE KANS OM - ALS JE IETS HIER VERANDERD WIL ZIEN - OM ... Neen, ik wil niks veranderen! (01G1, 133)
ANNEMIE: JULLIE HEBBEN MIJ VERTELD 'DE SITUATIE ZOALS ZE NU IS, EIGENLIJK BEN IK DAAR TEVREDEN MEE, HET IS GOED ZOALS HET NU IS, DAAR MOET NIKS AAN VERANDERD WORDEN'... Niks aan veranderd, nee! Niks, niks mag... (lacht) ANNEMIE: ER MAG NIKS WORDEN VERANDERD, HET IS GEWOON ZO GOED. Het is te super. (lacht) (03G1, 51)

Sommige respondenten geven wel expliciet nog een aantal aandachtspunten om gezinsondersteunende pleegzorg eventueel te optimaliseren.

1 Het uitbreiden van de leeftijdsgrens van 12 jaar

Niet toevallig wordt het probleem van de leeftijdsgrens aangekaart door de oudste kinderen in onze studie: zij balanceren op die grens, bij hen zal de pleegzorgsituatie worden afgerond of is ze al afgerond.

(*) ANNEMIE: IS ER ZO NIKS WAT (DE KINDERDIENST) NOG EXTRA ZOU MOETEN DOEN? Ah, die leeftijd veranderen, van die 12 jaar. Want 12 jaar wordt ge vlug. Ge zijt vlug 12 jaar. (01G2, 122)

(*) ANNEMIE: HET ENIGE PUNT DAT JULLIE KONDEN BEDENKEN WAS DIE LEEFTIJDGRENEN VAN 12 JAAR, DIE ZOULDEN JULLIE EVENTUEEL WEL AFGESCHAFT WILLEN ZIEN? Ik zou die meer naar 18 zetten. (...) ANNEMIE: EN OP 18 MOOGT GE ZELF KIEZEN OF GE NOG GAAT? Ja. Ah ja, want dan zijt ge toch volwassen om zelf naar daar te gaan als ge wilt! (03G1, 117)

Dit pleidooi moet echter niet aan de Kinderdienst worden gericht, maar aan de inrichtende macht. De diensten voor gezinsondersteunende pleegzorg zijn immers zelf vragende partij voor een uitbreiding.

ANNEMIE: U HEEFT DAARSTRAKS EVENTJES AANGEHAALD DAT DE HULPVERLENING KAN WERKEN ZOLANG HET KIND OP DE LAGERE SCHOOL ZIT, MAAR CRISIS BEPERKT ZICH WAARSCHIJNLIJK NIET TOT KINDEREN DE LAGERE SCHOOL AF HEBBEN EN ZO... (knikt heftig) Ja, ja klopt. ANNEMIE: MOETEN JULLIE DIE GEZINNEN DAN GEWOON IN DE KOU LATEN STAAN OF TERUGSTUREN OF IS ER DAN NOG EEN MOGELIJKHEID OM IETS TE DOEN? Er zijn weinig alternatieven buiten het circuit van de Bijzondere Jeugdzorg. Dus dat is een probleem dat ge daar aankaart, een serieus probleem waardat wij zelf vragende partij zijn vanuit de verschillende diensten om euhm ... dat open te trekken, hè. Eigenlijk vinden we van waarom zou een 16-jarige geen recht meer hebben op gezinsondersteunende pleegzorg, bijvoorbeeld? Maar ... vermits dat wij een stukje geënt zitten onder Kind & Gezin, en Kind & Gezin heeft ook een bepaald ... heeft een decreet waarin dat zijn missie en zo ligt. En dat decreet bestaat eruit 'voor het jonge kind', hè. Dus ik denk dat we daar weinig aan kunnen doen, op beleidsniveau dan. We kunnen het alleen maar telkens weer zeggen. (Anne Van Cutsem, Kinderdienst)

Hopelijk mag dit werk – namens de kinderen – een oproep zijn!

Daar staat tegenover dat het in geval van een uitbreiding van de leeftijdsgrens wel meer een uitdaging wordt om een interessante invulling te blijven voorzien. Dit kunnen we kaderen binnen de typische ontwikkelingspsychologische interesse van beginnende pubers.

Soms is het ambetant, want daar ... Er is niet echt veel leuke dingen zo. [vertelt dat hij graag zou computeren, met vrienden rondhangen en Playstation spelen, maar in het opvanggezin zijn die mogelijkheden niet] ANNEMIE: SOMS ZOU JE ZO EENS IETS ANDERS WILLEN DOEN DAN DAT ZE DAAR DOEN? (knikt) (O2G2, 86)

Het streven naar autonomie (Ryan & Solky, 1996) en toenemende gerichtheid op de peer-groep hoeft nochtans niet in strijd te zijn met een blijvende behoefte aan sociale steun vanuit het netwerk (zie ook Youniss, 1994: *parsonian viewpoint*). Het lijkt ons dat de vorm van het steunaanbod mee moet evolueren met de noden van het kind, zonder dat het meer langdurig bestaan van die noden in twijfel moet worden getrokken. Het belang van steunende contacten met personen uit het sociaal netwerk blijft op elke leeftijd bestaan.

ANNEMIE: ALS (DE FORMELE OPVANG) STOPT EN DIE MENSEN [VAN HET OPVANGGEZIN] ZEGGEN VAN 'GE MOOGT NOG ALTIJD BIJ ONS BLIJVEN KOMEN TOT GE GEEN ZIN MEER HEBT' EN OP NE KEER DURFT GE WEL ALLEEN BIJ UW THUIS BLIJVEN OF VINDT GE DAT NIET MEER ZO SAAI, GAAT GE DIE DAN NIET MEER ZIEN? Jawel. Ik blijf ze zien tot ... tot ik euhm, tot ik ... Ja, ik denk. Ik zal nog altijd in contact blijven met hen, want ze hebben me geholpen hoe dat ik dat moest doen en dat en dat eten en zo van die dingen. Ik ben eigenlijk fier op hun, dat ze mij dat hebben geleerd. ANNEMIE: JA. Ik denk ook niet dat ik ... ik weet, ik zal ooit ne keer weg gaan van hun. ANNEMIE: JA. Maar dat ik hun niet meer zal zien, (schudt van 'neen'). (O2G2, 70)

2 Kinderen betrekken bij de pleegzorg

Een ander belangrijk punt is om zeker voldoende de kinderen, zowel zij die naar een opvanggezin gaan als de eigen kinderen van het opvanggezin, te betrekken bij de beslissing en het proces van pleegzorg.

Ik vind de naam [van de dienst: "Kinderdienst"] raar. ANNEMIE: WAAROM? Want die zeggen 'kinder', kinderen dienst ... is gelijk aan een dienst voor de kinderen. Maar wat ik er raar aan vind, is dat de ouders zeggen van 'ja' en die [ouders] zeggen dat niet aan de kinderen. (O1G2, 116)

We herhalen hier dat bij de kinderen uit onze studie bleek dat meer ervaren openheid omtrent de beslissing gepaard gaat met een meer positieve evaluatie. Uit de spontane anekdotes over eigen kinderen van het opvanggezin mag bovendien duidelijk worden dat het niet evident is om de aandacht van ouders te delen met pleegkinderen en dat deze dynamiek sterk de ervaring van de pleegkinderen kleurt.

Hierin ligt een uitdaging voor ouders, pleegouders en diensten voor gezinsondersteunende pleegzorg. Zoals het citaat hierboven aangeeft, hopen de kinderen door hun ouders zelf ingelicht te worden over beslissingen die in samenspraak met een dienst voor gezinsondersteunende pleegzorg worden genomen. Van pleegouders wordt een duidelijke, consequente aanpak gevraagd. Zo weten de kinderen aan welke regels ze zich in het nieuwe gezin moeten houden en bestaat er een zelfde maatstaf¹⁵ voor het gedrag van eigen kinderen en pleegkinderen. Eigen kinderen hoeven volgens de respondenten dan niet meer jaloers te zijn en pleegkinderen krijgen niet (meer) het gevoel dat eigen kinderen voorgetrokken worden. De uitdaging voor de diensten tenslotte bestaat erin om een optimale afstemming te zoeken tussen het gezin en het opvanggezin, elk met hun eigen verwachtingen en motivaties. Er bestaat niet zoiets als de ideale formule wat betreft matching van gezinnen omwille van het complex aan beïnvloedende factoren. Er moet vanuit de dienst daarom aandacht zijn voor de dynamiek die met de komst van een pleegkind in het gezin op gang wordt gebracht.

3 Besluit

Ter afronding maken we van de empirie de beweging *terug naar de theorie*. Het mechanisme van sociale uitsluiting is een belangrijke dynamiek voor mensen in een situatie van kansarmoede. Gezinsondersteunende pleegzorg poogt daar aan bij te dragen door een (tijdelijke) uitbreiding van het netwerk van de gezinnen. In onze studie stelden we vast dat de kinderen deze vorm van formele hulpverlening inderdaad ervaren als een kwantitatieve en kwalitatieve uitbreiding van hun informeel sociaal netwerk. Aangezien we sociale steun als een belangrijke component van veerkracht hebben geïdentificeerd, kan het belang van deze hulpverleningsvorm voor de gezonde ontwikkeling van kinderen in een moeilijke context nauwelijks overschat worden.

Het laatste woord willen we aan de kinderen laten:

---

¹⁵ We vermelden hier aanbevelingen zoals de kinderen in onze studie die aanvoelen en we presenteren die om het perspectief te verruimen van professionelen die werken met/voor deze kinderen. Deze aanbevelingen mogen geenszins worden opgevat als kant-en-klare tips voor de praktijk, maar moeten situatie per situatie worden afgewogen. Zo willen we in het kader van deze verhandeling niet dieper ingaan op de problematiek van gedragsmoeilijkheden bij pleegkinderen, die pleeggezinnen soms nopen tot een bijzondere aanpak.

Keuzes Maken ... ?

blauw   of   rood
rond   of   vierkant
frietjes   of   aardappelen

soms is het moeilijk om te kiezen,
maar je komt er wel uit.

THUIS   of   PLEEGGEZIN
GEEF MIJ MAAR BEIDE
!   !   !   !   !

Ooh leuk een pleeggezin
Daarin heb ik wel zin
Dansen, zingen en springen
En ook toffe kinderen
Samen dingen doen,
En bij het afscheid een zoen.

Er groeit een band,
Met mensen aan een andere kant.
Je leeft met hen mee,
Gaat met hen naar zee.
Ze worden een deel van jou,
En je beseft dat je van ze houdt.
Andere regels? En dan, dat maakt mij niet uit.

Bibliografie

Antonucci, T.C., & Jackson, J.S. (1990). The role of reciprocity in social support. In B.R. Sarason, I.G. Sarason & G.R. Pierce (Eds.), *Social support: an interactional view* (pp. 173-198). New York: John Wiley & Sons.

Baartman, H., & Zandberg, T. (1997). *Pleegzorg*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Baldwin, M.W. (1992). Relational schemas and the processing of social information. *Psychological Bulletin*, *112*, 461 – 484.

Bakhuizen, N.C.A. (1998). Loyaliteit en balans van geven en ontvangen: een kind kan niet zonder. In A.M. Weterings (Ed.), *Pleegzorg in balans: bestaanszekerheid voor kinderen* (pp. 77-99). Leuven: Garant.

Barrera, M. Jr. (1986). Distinctions between social support concepts, measures and models. *American Journal of Community Psychology*, *14*, 413-455.

Baumeister, R.F., & Leary, M.R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, *117*, 497 – 529.

Belle, D. (1989). Gender differences in children's social networks and supports. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports* (pp. 173-188). New York: John Wiley & Sons.

Belle, D.E. (1982). The impact of poverty on social networks and supports. *Marriage and Family Review*, *5*, 89-103.

Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: a process model. *Child Development*, *55*, 83-96.

Berghman, J., Muffels, R., de Vries, A., & Vriens, M. (1988). *Armoede, bestaansonzekerheid en relatieve deprivatie*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.

Beweging ATD-Vierde Wereld, Koning Boudewijnstichting & Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten (1995). *Algemeen verslag over de armoede*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Bloor, M., Frankland, J., Thomas, M., & Robson, K. (2001). *Focus groups in social research*. London: Sage Publications.

Bos, L., & De Vos, G. (2005). *Onderzoek naar de kritische succesfactoren in multipartij samenwerking, project Pleegzorg Limburg*. Niet-gepubliceerde licentiaatverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Leuven.

Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. London: Basic Books.

Bradley, R., & Corwyn, R. (2002). Socioeconomic status and child development. *Annual Review of Psychology*, 53, 371-399.

Broeckx, I., Vanden Broecke, J., & Willemsen, L. (1999). *Pluk en Prik. Hoe Pluk en Prik verhuizen naar familie Konijn*. Mechelen: Jeugdzorg in Gezin.

Bryant, B.K. (1989). The need for support in relation to the need for autonomy. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports* (pp. 332-351). New York: John Wiley & Sons.

Burton, L.M., & Price-Spratlen, T. (1999). Through the eyes of children: an ethnographic perspective on neighborhoods and child development. In A.S. Masten (Ed.), *Cultural processes in child development* (pp. 77-98). London: Lawrence Erlbaum Associates.

Bynner, J. (2001). Childhood risks and protective factors in social exclusion. *Children & Society*, 15, 285-301.

Cassel, J. (1976). The contribution of the social environment to host resistance. *American Journal of Epidemiology*, 102, 107-123.

Centrum Kauwenberg (2006). *Centrum Kauwenberg*. Informatiebrochure.

Chapman, M.V., Wall, A., & Barth, R.P. (2004). Children's voices: the perceptions of children in foster care. *American Journal of Orthopsychiatry*, 74, 293-304.

Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38, 300-314.

Coble, H.M., Gantt, D.L., & Mallinckrodt, B. (1996). Attachment, social competency, and the capacity to use social support. In G.R. Pierce, B.R. Sarason & I.G. Sarason (Eds.), *Handbook of social support and the family* (pp. 141-172). New York/London: Plenum Press.

Cochran, M.M., & Brassard, J.A. (1979). Child development and personal social networks. *Child Development*, 50, 601-616.

Cohen, S., & Wills, T.A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98, 310-357.

Criss, M.M., Pettit, G.S., Bates, J.E., Dodge, K.A., & Lapp, A.L. (2002). Family adversity, positive peer relationships, and children's externalizing behaviour: a longitudinal perspective on risk and resilience. *Child Development*, 73, 1220-1237.

De Ceuster, K. (1997). *Naar een wetenschappelijke verantwoording van een vormingsplan voor de diensten voor pleegzorg*. Niet-gepubliceerde licentiaatverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Leuven.

De Cock, R., & Buysse, B. (1999). *Kansarmoede-atlas van gezinnen met jonge kinderen*. Brussel: Kind en Gezin.

Deleeck, H. (1992). *De architectuur van de welvaartstaat*. Leuven: Acco.

Demedts, K. (2002). *Community-based interventies: hulpverlening via social support, resources en netwerken: een literatuurstudie*. Niet-gepubliceerde licentiaatverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Leuven.

Doeglas, D., Schuurmeijer, T., Briançon, S., Moum, T., Krol, B., et al. (1996). An international study on measuring social support: interactions and satisfaction. *Social Science and Medicine*, 43, 1389-1397.

D'Olieslager, T., & De Boyser, K. (2004). Armoede en sociale uitsluiting becijferd. In J. Vranken, K. De Boyser & D. Dierckx (Eds.), *Armoede en sociale uitsluiting, jaarboek 2004* (pp. 457-507). Leuven: Acco.

Driessens, K., & Van Regenmortel, T. (2006). *Bind-kracht in armoede. Leefwereld en hulpverlening*. Leuven: LannooCampus.

Driessens, K. (2003). *Armoede en hulpverlening: omgaan met isolement en afhankelijkheid*. Gepubliceerd doctoraatsproefschrift Universitaire Instelling Antwerpen, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen, Antwerpen.

Duncan, G.J., & Brooks-Gunn, J. (1997). *Consequences of growing up poor*. New York: Russell Sage Foundation.

Dunkel-Schetter, C., & Bennett, T.L. (1990). Differentiating the cognitive and behavioral aspects of social support. In B.R. Sarason, I.G. Sarason & G.R. Pierce (Eds.), *Social Support: an Interactional View* (pp. 267-296). New York: John Wiley & Sons.

Dunst, C.J., Trivett, C.M., & Deal, A.G. (1995). *Supporting and strengthening families: methods, strategies, and practices*. Cambridge, MA: Brookline Books.

Egeland, B., Carlson, E., & Sroufe, L.A. (1993). Resilience as process. *Development and Psychopathology*, 5, 517-528.

Festinger, T. (1983). *No one ever asked us*. New York: Columbia University Press.

Fitzsimons, S., & Fuller, R. (2002). Empowerment and its implications for clinical practice in mental health: a review. *Journal of Mental Health*, 11, 481-499.

Fraiberg, S., Adelson, E., & Shapira, V. (1975). Ghosts in the nursery. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 14, 387-421.

Fraser, M.W., Richman, J.M., & Galinsky, M.J. (1999). Risk, protection, and resilience: toward a conceptual framework for social work practice. *Social Work Research*, 23, 131-143.

Furman, W. (1989). The development of children's social networks. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports* (pp. 151-172). New York: John Wiley & Sons.

Garnezy, N. (1985). Stress-resistant children: the search for protective factors. In J.E. Stevenson (Ed.), *Recent research in developmental psychopathology* (pp. 213-233). Oxford: Pergamon.

Garnezy, N. (1991). Resilience and vulnerability to adverse developmental outcomes associated with poverty. *American Behavioral Scientist*, 34, 416-430.

Garnezy, N. & Rutter, M. (1983). *Stress, coping, and development in children*. McGraw-Hill Book Company, New York.

Gaskell, G. (2000). Individual and group interviewing. In M.W. Bauer & G. Gaskell (Eds.) *Qualitative researching with text, image and sound. A practical handbook* (pp. 38-56). London: Sage Publications.

Geenen, G. (2004). *Een introductie tot QSR NUD*IST 4*. Katholieke Universiteit Leuven: Handleiding bij het practicum Methoden van onderzoek in de psychologie.

Geenen, G. (2007). *Intergenerationele overdracht van gehechtheid bij Belgische moeders en kinderen die in extreme armoede leven: een meervoudige gevalstudie*. Niet-gepubliceerd doctoraatsproefschrift Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Leuven.

Ghesquiere, P. (1993). *Multiproblem gezinnen. Problematische hulpverleningssituaties in perspectief*. Leuven: Garant.

Gibbs, A. (1997). *Social research update: focus groups*. University of Surrey [www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html]

Glantz, M.D., & Johnson, J.L. (1999). *Resilience and development. Positive life adaptations*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Gottlieb, B.H. (1985). Social support and the study of personal relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 2, 351-375.

Govaerts, G. (1999). *Organisatie, structuur en presentatie van een verhandeling*. Leuven: Departement Psychologie.

Hennion, W., & Van den Broucke, S. (1999). *Toepassingsmogelijkheden van empowerment in functie van gezondheidsbevordering bij mensen in kansarme situaties*. Brussel: Vlaams Instituut voor Gezondheidspromotie.

Hogan, B., Linden, W., & Najarian, B. (2002). Social support interventions: do they work? *Clinical Psychology Review*, 22, 381-440.

House, J.S. (1981). *Work stress and social support*. Addison-Wesley: Reading MA.

Huston, A., McLoyd, V., & Coll, C. (1994). Children and poverty: issues in contemporary research. *Child Development*, 65, 275-282.

Kaplan, B.H., Cassel, J.H., & Gore, S. (1977). Social support and health. *Medical Care*, 15, 47-58.

Kinderdienst (2007). *De Kinderdienst biedt gezinsondersteunende pleegzorg*. Informatiebrochure voor ouders en hulpverleners.

Klarenbeek, D. (2001). *“En dit vinden wij...” Kinderen van pleegouders vertellen*. Niet-gepubliceerde licentiaatverhandeling Hogeschool Maastricht, Faculteit Sociaal Pedagogische Hulpverlening, Maastricht.

Krueger, R.A., & Casey, M.A. (2000). *Focus groups, 3rd edition: A practical guide for applied research*. London: Sage Publications.

- Lammertyn, F. (1990). *De welzijnszorg in de Vlaamse Gemeenschap: voorzieningen en overheidsbeleid*. Deurne: Kluwer.
- Langford, C.P., Bowsher, J., Maloney, J.P., & Lillis, P. (1997). Social support: a conceptual analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 25, 95-100.
- Leavy, R.L. (1983). Social support and psychological disorder: a review. *Journal of Community Psychology*, 11, 3-21.
- Lee, R.M., & Robbins, S.B. (1995). Measuring belongingness: the Social Connectedness and the Social Assurance Scales. *Journal of Counseling Psychology*, 42, 232-241.
- Lee, R.M., & Robbins, S.B. (1998). The relationship between social connectedness and anxiety, self-esteem and social identity. *Journal of Counseling Psychology*, 45, 338-345.
- Lewis, A., & Lindsay, G. (2000). *Researching children's perspectives*. Buckingham/Philadelphia: Open University Press.
- Lewis, O. (1966). *La vida: a Puerto Rican family in the culture of poverty – San Juan and New York*. New York: Random House.
- Luyten, P., & Corveleyn, J. (2003). *Grondbeginselen van het onderzoek: geesteswetenschappelijke benadering*. Katholieke Universiteit Leuven: cursustekst.
- Macnaghten, P., & Myers, G. (2004). Focus groups. In C. Seale, G. Gobo, J.F. Gubrium, & D. Silverman (Eds.), *Qualitative Research Practice* (pp. 65-79). London: Sage Publications.
- Madriz, E. (2000). Focus groups in feminist research. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research. Second edition* (pp. 835-850). London: Sage Publications.
- Maes, C. (2003). *Pleegzorg in het perspectief van de gehechtheidstheorie. Een literatuurstudie*. Niet-gepubliceerde licentiaatverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Leuven.

Maxwell, J.A. (1996). *Qualitative research design. An interactive approach*. London: Sage Publications.

McLoyd, V.C., & Wilson, L. (1991). The strain of living poor: parenting, social support, and child mental health. In A.C. Huston (Ed.), *Children in poverty* (pp. 105-135). Canada: Cambridge University Press.

Morgan, D.L. (1998). *Planning focus groups*. London: Sage Publications.

Morgan, D.L. (1997). *Focus groups as qualitative research. Second edition*. London: Sage Publications.

Nagels, J. (2003). *Selectie van pleeggezinnen. Literatuurstudie en inhoudsanalyse van het selectieproces en de selectiecriteria in de Vlaamse diensten voor pleegzorg*. Niet-gepubliceerde licentiaatverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Leuven.

Nentjes, L.R., & de Rijke, W. (2002). *Gewoon een broertje erbij?! Hoe ziet een eigen kind de relatie met het pleegkind?* Universiteit Utrecht: leeronderzoek.

Nestmann, F., & Hurrelmann, K. (1994). *Social networks and social support in childhood and adolescence*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.

Nicaise, I., & De Wilde, C. (1995). *Het zwaard van Damocles. Arme gezinnen over de bijzondere jeugdzorg*. Leuven/Apeldoorn: Garant.

Peeraer, P. (2005). *Sociale steun tijdens de overgang naar het ouderschap en het risico op postpartum depressie*. Niet-gepubliceerde licentiaatverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Leuven.

Pierce, G.R., Sarason, B.R., & Sarason, I.G. (1996). *Handbook of social support and the family*. New York/London: Plenum Press.

Pilisuk, M., & Parks, S.H. (1983). Social support and family stress. *Marriage and Family Review*, 6, 137-156.

- Puchta, C., & Potter, J. (2004). *Focus group practice*. London: Sage Publications.
- Rappaport, J. (1984). Studies in empowerment. Introduction to the issue. *Prevention in Human Services*, 3, 1-7.
- Riessman, F. (1964). Low-income culture: The strengths of the poor. *Journal of Marriage and the Family*, 26, 417-421.
- Riessman, F. (1965). The "Helper" therapy principle. *Social Work*, 10, 27-32.
- Rogiers, I. (2005). *Sociale steun als psychosociale factor bij het chronische vermoeidheidssyndroom en fibromyalgie: literatuurstudie en gecontroleerd empirisch onderzoek*. Niet-gepubliceerde licentiaatverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Leuven.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 316-331.
- Ryan, R.M., & Solky, J.A. (1996). What is supportive about social support? On the psychological needs for autonomy and relatedness. In G.R. Pierce, B.R. Sarason & I.G. Sarason (Eds.), *Handbook of social support and the family* (pp. 249-267). New York/London: Plenum Press.
- Sandler, I.N., Miller, P., Short, J., & Wolchik, S.A. (1989). Social support as a protective factor for children in stress. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks en social supports* (pp. 277-307). New York: John Wiley and Sons.
- Sarason, B.R., Sarason, I.G., & Pierce, G.R. (1990). *Social support: an interactional view*. New York: John Wiley & Sons.
- Speck, R.V., & Attneave, C.L. (1973). *Family Networks*. New York: Pantheon books.
- Spiesschaert, N. (2003). *Kwaliteitscriteria van opvoedingsondersteuning in het kader van kansarmoedebestrijding. Onderzoek van de beleving van private gezinsplaatsing bij kinderen*. Niet-gepubliceerde licentiaatverhandeling Rijks Universiteit Gent, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Gent.

Stevens, A., & Vranken, J. (1983). *Armoede: een kwalitatieve benadering*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Stewart, D.W., Shamdasani, P.N., & Rook, D.W. (2007). *Focus groups. Theory and practice. Second edition*. London: Sage Publications.

Thoits, P.A. (1982). Conceptual, methodological and theoretical problems in studying social support as a buffer against life stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 23, 145-159.

Thys, R., De Raedemaeker, W., & Vrancken, J. (2004). *Bruggen over woelig water*. Leuven: Acco.

Turkat, D. (1980). Social networks: theory and practice. *Journal of Community Psychology*, 8, 99-109.

Vandemeulebroecke, L., & Nys, K. (2002). Het concept opvoedingsondersteuning. In L. Vandemeulebroecke, H. Van Crombrugge, J. Janssens & H. Colpin (Eds.), *Gezinspedagogiek Deel II: Opvoedingsondersteuning* (pp. 11-30). London: Sage Publications.

Vanderstraeten, A. (1980). *Welvaart en kansarmoede*. Gent: Masereelfonds.

Vanhee, L., Demeyer, B., & Corveleyn, J. (2004). *De bijzondere kracht van het gewone? Over steungezinnen en andere vormen van georganiseerde nabijheid. Intern rapport van een exploratief onderzoek naar sociale steun*. Intern rapport. Afdeling Psychotherapie en Dieptepsychologie, Departement Psychologie, Katholieke Universiteit Leuven.

Vanhee, L., Demeyer, B., & Corveleyn, J. (2003). *Je kind in een ander gezin. Private gezinsplaatsing en kansarme gezinnen*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Vanhee, L., Laporte, K., & Corveleyn, J. (2001). *Kansarmoede en opvoeding: wat de ouders erover denken. Mogelijkheden en moeilijkheden in het opvoedingsproces bij kansarme gezinnen*. Leuven/Apeldoorn: Garant.

Vanlommel, H. (1997). *Onze toekomst: een stap in het ongewisse. Het toekomstperspectief van kansarme versus arbeidsjongeren. Literatuurstudie en vergelijkend kwalitatief onderzoek.* Niet-gepubliceerde licentiaatverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Leuven.

Van Regenmortel, T. (1991). *Eenzame zielen? Een onderzoek naar de sociaal-culturele participatie van kansarmen.* Leuven: HIVA.

Van Regenmortel, T. (1996). *Maatzorg. Een methodiek voor het begeleiden van kansarmen. Theorie en praktijk in het OCMW van Genk.* Leuven/Amersfoort: Acco.

Van Regenmortel, T. (2002). *Empowerment en Maatzorg. Een krachtgerichte psychologische kijk op armoede.* Leuven/Leusden: Garant.

Van Regenmortel, T. (2002). *Het empowermentparadigma binnen de armoedebestrijding. Maatzorg: krachtgericht maatschappelijk werk met appel op het psychologisch kapitaal van personen (en hun omgeving) die in maatschappelijk kwetsbare situaties leven.* Niet-gepubliceerd doctoraatsproefschrift Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Leuven.

Van Sonderen, E., & Ormel, J. (1997). Het meten van aspecten van sociale steun en hun relatie met welbevinden. *Gedrag en Gezondheid*, 25, 190-200.

Vlaamse Vereniging Pleegzorg & Federatie Gezinsplaatsing, (1991). *Vademecum Pleegzorg.*

Vleminckx, K., & Smeeding, T.M. (2001). *Child well-being, child poverty and child policy in modern nations: what do we know?* Bristol: Policy Press.

Vranken, J., De Boyser, K., & Dierckx, D. (2004). *Armoede en sociale uitsluiting, jaarboek 2004.* Leuven: Acco.

Vranken, J., & Steenssens, K. (1996). *Naar het middelpunt der armoede? Een onderzoek naar de structuren van het dagelijks leven van generatie-armen in een urbane omgeving.* Leuven/Amersfoort: Acco.

Walgrave, L., Vettenburg, N., & Van Kerckvoorde, J. (1984). *Jeugdwerkloosheid, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid*. Antwerpen: Kluwer.

Waller, M.A. (2001). Resilience in ecosystemic context: evolution of the concept. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71, 290-297.

Walsh, F. (2002). A family resilience framework: innovative practice applications. *Family Relations*, 51, 130-137.

Weterings, A.M. (1998). Pedagogisch model voor pleegzorg. In A.M. Weterings (Eds.), *Pleegzorg in balans: bestaanszekerheid voor kinderen* (pp. 115-140). Leuven/Apeldoorn: Garant.

Weterings, T. (1984). Begeleiding is echt nodig. In T. Weterings (Ed.), *Opgroeien in een pleeggezin* (pp. 96-116). Leiden: Van Loghum Slaterus.

Willemse, A. (2004). *Elke dag is pleegzorgdag. Alles voor en over pleeggezinnen*. Tiel: Lannoo.

Yee, P.L., Santoro, K.E., Paul, J.S., & Rosenbaum, L.B. (1996). Information processing approaches to the study of relationship and social support schemata. In G.R. Pierce, B.R. Sarason & I.G. Sarason (Eds.), *Handbook of social support and the family* (pp. 25-42). New York/London: Plenum.

Youniss, J. (1994). Children's friendships and peer culture: implications for theories of network and support. In F. Nestmann & K. Hurrelmann (Eds.), *Social networks and social support in childhood and adolescence* (pp. 75-88). Berlin / New York: Walter de Gruyter.

BIJLAGE 1: Eerste communicatie met de ouders, de studie voorstellen

Beste ouders, beste kinderen en jongeren,

Even voorstellen: mijn naam is **Annemie Winters** en ik ben studente Psychologie aan de universiteit van Leuven. Ondertussen zit ik in mijn 4de en voorlaatste jaar en ben ik druk bezig met de voorbereidingen **voor mijn eindverhandeling**. Het is om die reden dat ik aan jullie deze brief schrijf...

Voor mijn eindverhandeling wil ik graag **onderzoeken hoe het voor kinderen en jongeren is om naar een opvanggezin te gaan**. Ik werk voor mijn onderzoek onder begeleiding van professor J. Corveleyn en zijn assistente Lieve Vanhee. Zij hebben allebei al eens onderzoek gedaan over opvanggezinnen, maar zij hebben alleen de mening gevraagd van de ouders en de mensen van het opvanggezin. Nu wil ik me specifiek richten tot de kinderen en jongeren zelf, die nu naar een opvanggezin gaan of in het verleden geweest zijn.

Hoe kom ik nu bij jullie terecht? Om kinderen en jongeren te vinden die ik vragen zou kunnen stellen, heb ik niet toevallig hulp gevraagd aan de **Kinderdienst**. Drie jaar geleden leerde ik de Kinderdienst kennen, toen ik voor het eerst mee mocht als begeleidster van het zomerkamp. Ik vond dat een heel leuke ervaring! Nu heb ik de kans om iets terug te doen voor de kinderen... De Kinderdienst wil jullie zo goed mogelijk helpen. Misschien zijn jullie heel tevreden of misschien zijn er nog dingen die beter zouden kunnen... **Om te weten wat jullie van hun diensten vinden, kunnen we het alleen maar vragen!** In eerder onderzoek hebben we dat al eens aan de ouders gevraagd, nu willen we dat graag van de kinderen en jongeren weten.

Wat vraag ik nu precies? Ik heb nu al een beetje uitgelegd wat ik zou willen doen. Maar dat kan alleen lukken als jullie willen meewerken! Concreet zou ik de kinderen en jongeren willen uitnodigen om **3 keer te komen praten** over wat ze vinden van hun opvanggezin. Dit zal gebeuren **in kleine groepjes** (4 kinderen) en duurt telkens **ongeveer 1,5 uur**. Het zou kunnen dat jullie nu niet meer naar het opvanggezin gaan... Geen probleem! Ook dan heb je waarschijnlijk nog wel een mening over hoe het er was en wat er zou kunnen worden verbeterd voor nieuwe kinderen.

Van de ouders vraag ik de **toestemming** om aan hun kind(eren) vragen te mogen stellen over hoe hij / zij het opvanggezin vindt.

Alle gesprekken worden opgenomen op cassette. Dit is alleen maar om achteraf het materiaal te kunnen uittypen: niemand anders dan ik hoort die cassette. Wanneer het materiaal allemaal is verzameld en uitgetypt zullen we kijken welke resultaten het oplevert. Het zijn enkel deze algemene resultaten die zullen worden besproken. Dit betekent dat de Kinderdienst niet weet welk kind welke uitspraken heeft gedaan. Ik wil wel, aan het einde van het onderzoek, aan alle ouders doorgeven wat het resultaat van het onderzoek is.

Het onderzoek maakt deel uit van mijn eindverhandeling en komt dus vanuit de universiteit, niet vanuit de Kinderdienst of een andere dienst... **Dit betekent dat meewerken aan dit onderzoek geen enkel gevolg heeft voor jullie begeleiding!** Er zullen op basis van dit onderzoek alleen maar concrete tips worden gegeven aan de dienst zodat ze jullie beter kunnen helpen.

Het is **erg belangrijk** voor mij dat ik aan de kinderen en jongeren kan vragen wat een opvanggezin voor hen betekent. Ik garandeer jullie dat ik op een correcte manier met de informatie die ik krijg zal omgaan. Dat betekent dat de **gegevens zullen verwerkt worden op een volledig anonieme manier**, dus zonder dat de naam van de ouders of van het kind wordt vernoemd. Als jullie er voor kiezen om mee te doen, dan kunnen jullie mij op elk ogenblik bereiken om meer inlichtingen over het onderzoek te vragen. Ik zet er ook bij hoe u Lieve Vanhee van de universiteit kan bereiken: zij is mijn begeleidster.

E-mail: annemie.winters@student.kuleuven.be

lieve.vanhee@psy.kuleuven.be

GSM: 0472 / 53 37 96 (Annemie Winters)

016 / 32 60 41 (Lieve Vanhee, werk)

Tot slot wil ik nog eens benadrukken hoe belangrijk het voor mij is dat ik van de ouders de toestemming krijg voor dit onderzoek. **Indien u akkoord gaat, kan u uw gegevens achterlaten bij een medewerker van de Kinderdienst.** Ik contacteer u dan zo snel mogelijk (vanaf februari). Alvast bedankt... Annemie Winters

Bonjour les parents et les enfants !

Je me présente : Je m'appelle **Annemie Winters** et je suis étudiante à l'université de Louvain. J'étudie la psychologie. Je fais ma 4ième, donc mon avant-dernière année et je suis en train de préparer **ma thèse**. C'est la raison pour laquelle je vous écris cette lettre...

Pour ma thèse, je voudrais faire **une recherche pour savoir comment des enfants**, vivant dans une situation difficile, **ressentent le fait d'aller en famille d'accueil**. J'ai le privilège de travailler sous l'accompagnement de M. le professeur J. Corveleyn et de son assistante Mme Lieve Vanhee. M. le professeur et Mme Vanhee, tous les deux, ont fait des recherches approfondies dans le domaine, du point de vue des parents. En ce qui concerne mon étude, j'aimerais savoir comment les enfants, eux, le ressentent d'aller en famille d'accueil.

Pourquoi je vous écris ? Ce n'est pas par hasard que j'ai fait appel au **Kinderdienst** pour travailler autour de ce sujet. Il y a 3 ans, j'ai fait connaissance du Kinderdienst lors du camp de vacances auquel je pouvais assister pour la première fois cet été-là en tant que monitrice. C'était super-chouette! Maintenant, les rôles sont inversés: à mon tour je peux rendre quelque chose aux enfants! Sans aucun doute, le Kinderdienst fait de son mieux pour vous aider aussi bien que possible. Peut-être quelques aspects peuvent être améliorés. Dans le passé, on a déjà fait des recherches et on a demandé aux parents leur opinion. Maintenant, **nous aimerions connaître l'opinion des enfants**.

Ce que je voudrais concrètement ? J'ai déjà expliqué un peu quel sont mes objectifs. Pour cela, j'ai besoin de votre coopération. Je voudrais inviter les enfants pour venir **discuter 3 fois** de ce qu'ils pensent de leur famille d'accueil. Chaque session se déroulera en **petits groupes** (4 enfants) et dure chaque fois à **peu près 1,5 heure**.

Il se peut que vous n'allez plus en famille d'accueil.. Pas de problème ! Probablement vous avez quand-même une opinion sur comment c'était et qu'est-ce qui pourrait être amélioré pour d'autres enfants. Aux parents, je demande **l'autorisation** que leurs enfants puissent participer à ces discussions.

Toutes les conversations seront enregistrées sur cassette avec le seul but de pouvoir les transcrire par après. Rassurez-vous: personne d'autre que moi écouterai ces enregistrements. Seulement les résultats globaux seront discutés. En réalité, cela veut dire que le Kinderdienst ne saura pas quel enfant a dit quoi précisément. A la fin de la recherche, je m'engage à informer les parents qui le souhaitent, des résultats de l'enquête.

La recherche fait partie de ma thèse et par conséquent émane de l'université et non pas du Kinderdienst ou d'un autre service d'accueil d' enfants. **Votre coopération a cette recherche n'a donc aucune conséquence pour votre accompagnement ni pour celui de votre enfant.** A base de cette recherche il n'y aura que des conseils très concrets au service pourqu'il puisse encore mieux vous aider.

J'espère vivement que vous comprenez ce que cela signifie pour moi personnellement, de pouvoir parler avec vos enfants de leur expérience avec leur famille d'accueil. Je vous garanti que je traiterai les informations qui me sont données correctement. Ceci veut dire que toutes les données seront traitées dans l'anonymat, donc sans nommer le nom de l'enfant ou des parents. Pour tous renseignements supplémentaires concernant cette recherche, veuillez trouver ci-dessous mes coordonnées et celles de Mme Vanhee, ma surveillante de l'université.

E-mail: annemie.winters@student.kuleuven.be

lieve.vanhee@psy.kuleuven.be

GSM: 0472 / 53 37 96 (Annemie Winters)

016 / 32 60 41 (Lieve Vanhee, travail)

Je vous serais très reconnaissante de bien vouloir participer à ma recherche, en donnant votre permission de questionner votre enfant. Dans ce cas, vous pouvez laisser vos données en passant par le Kinderdienst. Je vous contacterai le plus tôt possible, (à partir du mois de février). Merci d'avance. Annemie Winters

BIJLAGE 2:
Overzicht van de gebruikte stellingen

Stellingen tijdens het eerste interview¹⁶

Broers en zussen gaan best samen naar een opvanggezin.

Opvanggezinnen hebben liefst zelf kinderen.

Opvang is een hulp voor de ouders

Als kind heb ik (n)iets te zeggen in de beslissing

Het kon ook zonder de Kinderdienst.

Afspraken zijn afspraken.

Het is er helemaal anders dan thuis.

Alle begin is moeilijk.

Meer aandacht dan thuis.¹⁷

Stellingen tijdens het tweede interview

Als ik kon kiezen: liefste thuis.

Bij mijn opvanggezin kan ik met problemen terecht.

Ik vind het leuk om naar een opvanggezin te gaan.

Afscheid van een opvanggezin is 'dag en tot nooit meer'.

Er zou niet zo erg veel verschil zijn als mijn opvanggezin er niet was geweest.

Ik heb een foto/aandenken van mijn opvanggezin.

Het opvanggezin is als een tweede familie.

---

¹⁶ Tijdens het pilootinterview werden geen stellingen gebruikt.

¹⁷ Deze stelling bleek een foute keuze omdat die bij de kinderen louter aanspraak maakt op hun loyaliteit naar het eigen gezin. Op die manier is er geen ruimte voor eventuele positieve elementen binnen het opvanggezin, vanwege de geïmpliceerde vergelijking.

**BIJLAGE 3: Codeboek voor
dataverwerking (NUD*IST 4)**

Q.S.R. NUD.IST Power version, revision 4.0.
Licensee: Jozef Corveleyn.

PROJECT: Sociale steun, User Corveleyn - Vanhee - Winters.

(1) /Niet relevant
(2) /Context
(2 1) /Context/Gezin
(2 2) /Context/Opvanggezin
(2 3) /Context/Andere
(3) /Beleving
(3 1) /Beleving/Netwerk
(3 1 1) /Beleving/Netwerk/Uitbreidheid
(3 1 2) /Beleving/Netwerk/Taak pleeggezin: meer dan nodig
(3 1 3) /Beleving/Netwerk/Taak kind: wederkerigheid
(3 1 4) /Beleving/Netwerk/Wennen
(3 1 5) /Beleving/Netwerk/Impact
(3 2) /Beleving/Sociale steun
(3 2 1) /Beleving/Sociale steun/Materieel
(3 2 2) /Beleving/Sociale steun/Emotioneel
(3 2 3) /Beleving/Sociale steun/Informatieel
(3 2 4) /Beleving/Sociale steun/Waarderend
(3 3) /Beleving/Evaluatie
(3 3 1) /Beleving/Evaluatie/Tevreden
(3 3 2) /Beleving/Evaluatie/Ontevreden
(3 3 3) /Beleving/Evaluatie/Voorwaarde
(3 3 4) /Beleving/Evaluatie/Verbeteren
(4) /Stellingname
(4 1) /Stellingname/Andere kinderen
(4 1 1) /Stellingname/Andere kinderen/Broers en zussen
(4 1 1 1) /Stellingname/Andere kinderen/Broers en zussen/Liever samen
(4 1 1 1 1) /Stellingname/Andere kinderen/Broers en zussen/Liever samen/Argumenten
(4 1 1 2) /Stellingname/Andere kinderen/Broers en zussen/Liever alleen
(4 1 1 2 1) /Stellingname/Andere kinderen/Broers en zussen/Liever alleen/Argumenten
(4 1 2) /Stellingname/Andere kinderen/Kinderen van opvanggezin
(4 1 2 1) /Stellingname/Andere kinderen/Kinderen van opvanggezin/Liever wel
(4 1 2 1 1) /Stellingname/Andere kinderen/Kinderen van opvanggezin/Liever wel/Argumenten
(4 1 2 2) /Stellingname/Andere kinderen/Kinderen van opvanggezin/Liever niet
(4 1 2 2 1) /Stellingname/Andere kinderen/Kinderen van opvanggezin/Liever niet/Argumenten
(4 2) /Stellingname/Keuze voor opvang
(4 2 1) /Stellingname/Keuze voor opvang/Hulp voor ...
(4 2 1 1) /Stellingname/Keuze voor opvang/Hulp voor .../Ouders
(4 2 1 2) /Stellingname/Keuze voor opvang/Hulp voor .../Kinderen
(4 2 1 3) /Stellingname/Keuze voor opvang/Hulp voor .../Allebei
(4 2 2) /Stellingname/Keuze voor opvang/Beslissing door...
(4 2 2 1) /Stellingname/Keuze voor opvang/Beslissing door.../Keuze voor opvang
(4 2 2 1 1) /Stellingname/Keuze voor opvang/Beslissing door.../Keuze voor opvang/Inspraak

(4 2 2 1 2) /Stellingname/Keuze voor opvang/Beslissing door.../Keuze voor opvang/Geen inspraak
(4 2 2 2) /Stellingname/Keuze voor opvang/Beslissing door.../Keuze voor opvanggezin
(4 2 2 2 1) /Stellingname/Keuze voor opvang/Beslissing door.../Keuze voor opvanggezin/Inspraak
(4 2 2 2 2) /Stellingname/Keuze voor opvang/Beslissing door.../Keuze voor opvanggezin/Geen inspraak
(4 2 3) /Stellingname/Keuze voor opvang/Rol van Kinderdienst
(4 2 3 1) /Stellingname/Keuze voor opvang/Rol van Kinderdienst/Voorbeelden van steun
(4 2 3 2) /Stellingname/Keuze voor opvang/Rol van Kinderdienst/Te lang geleden
(4 3) /Stellingname/Verandering & aanpassing
(4 3 1) /Stellingname/Verandering & aanpassing/Duidelijkheid
(4 3 2) /Stellingname/Verandering & aanpassing/Andere regels
(4 3 3) /Stellingname/Verandering & aanpassing/Begin is moeilijk
(4 3 3 1) /Stellingname/Verandering & aanpassing/Begin is moeilijk/Feiten vergeten
(4 3 3 2) /Stellingname/Verandering & aanpassing/Begin is moeilijk/Gevoelens onthouden
(4 3 4) /Stellingname/Verandering & aanpassing/Wennen
(4 4) /Stellingname/Beleving & steun
(4 4 1) /Stellingname/Beleving & steun/Liefste thuis
(4 4 2) /Stellingname/Beleving & steun/Er terecht kunnen
(4 4 3) /Stellingname/Beleving & steun/Leuk
(4 4 3 1) /Stellingname/Beleving & steun/Leuk/Tevreden zoals het is
(4 4 3 2) /Stellingname/Beleving & steun/Leuk/Het moet 'klikken'
(4 5) /Stellingname/Netwerk
(4 5 1) /Stellingname/Netwerk/Na 12 jaar...
(4 5 1 1) /Stellingname/Netwerk/Na 12 jaar.../Ervaring
(4 5 1 2) /Stellingname/Netwerk/Na 12 jaar.../Verwachting
(4 5 2) /Stellingname/Netwerk/Erkenning
(4 5 3) /Stellingname/Netwerk/Herinneringen
(4 5 4) /Stellingname/Netwerk/Betekenis
(D) //Document Annotations
(F) //Free Nodes
(F 1) //Free Nodes/Rest
(F 2) //Free Nodes/Terminologie
(F 3) //Free Nodes/Meer dan opvanggezin
(F 4) //Free Nodes/Informed consent
(F 5) //Free Nodes/Jaloers
(F 6) //Free Nodes/Liever thuis
(F 7) //Free Nodes/Eerst kennismaken
(F 8) //Free Nodes/Deelname is leuk
(F 9) //Free Nodes/Loyaal naar eigen gezin
(F 10) //Free Nodes/Pleeggezin uitleggen
(F 11) //Free Nodes/Activiteiten
(T) //Text Searches
(I) //Index Searches
(C) //Node Clipboard - 'Node Clipboard'

**BIJLAGE 4: Interviewleidraad voor
interviews met ervaringsdeskundigen**

Mezelf & studie voorstellen

- Annemie Winters, student Psychologie
- thesis ivm beleving van gezinsondersteunende pleegzorg door kansarme kinderen, vanuit het perspectief van sociale steun

Voorstelling dienst

- wat is de Kinderdienst / Centrum Kauwenberg
- vanuit welke visie wordt er gewerkt
- functie van geïnterviewde daarbinnen

Kansarmoede

- wat
- oorzaken
- demografie

Gezinsondersteunende pleegzorg

- plaats in de pleegzorg
- vanuit de dienst
- eigen ervaring (zelf – ouders & pleegouders – kinderen)

Sociale steun

- kwantitatief: netwerken
- kwalitatief: steun
- initiatieven vanuit de dienst
- valkuilen

Eigen onderzoek

- aandachtspunten
- valkuilen

BIJLAGE 5: Feedbackbundel

